

1964

1987 JUN 26 Z

tiszatáj

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYÓIRAT

'87

6

tiszatáj

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő

KAPOSI MÁRTON

Főszerkesztő-helyettes

LENGYEL ANDRÁS

A szerkesztőbizottság elnöke

TÓTH BÉLA

A szerkesztőbizottság tagjai

Berényi Bogáta, Besenyi Sándor, Borvendég Béla, Csatári Dániel,
Kaposi Márton, Szentpéteri István

A szerkesztőség tagjai

Csatári Dániel, Nikolényi István, Szabó Tibor,
Tóth Béla, Zsoldos Sándor

Tartalom

XLI. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1987. JÚNIUS

OLTYÁN BÉLA: Máglyák és csillagok (Sütő András etikája)	3
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei: As You Like It; Helyzetdal két verssor között	13
MIROSLAV ANTIC: Vajdaság (vers, Fehér Ferenc fordítása)	14
TÓTH BÉLA: P 7 (novella)	21
POLNER ZOLTÁN: Hommage à Juhász Gyula (vers) ...	27
BÓLYA PÉTER: Változatok egyazon témára (novella) ...	27
LABANCZ GYULA versei: Vázlat a hegyen; Ki egy szóban; Hanem ez a „Hisz”	41
KESZTHELYI REZSÓ: Történet történet nélkül (vers) ...	43

TANULMÁNY

TANDORI DEZSÓ: „... aki nyomtalanul lépi a nélkülözhetetlen nyomokat” (Keszthelyi Rezső verseiről)	45
CSAPLÁR FERENC: A Kassák-kutatások néhány kérdéséről	54
BÁRDOS LÁSZLÓ: Alkat és emlékezet (Kassák kisepeikájának egy típusáról)	57

ESZMECSERE

ÁGH ATTILA: A magyar fejlődés pragmatikus jellege és az ideológia	61
---	----

KELET-EURÓPAI TÜKÖR

ENYEDI SÁNDOR: Magyar színház Bukarestben	68
---	----

MŰVÉSZET

NIKOLÉNYI ISTVÁN: Hová omlottak a falak? (Jegyzet-sorok a szegedi operafesztiválról)	73
--	----

KRITIKA

FÜLÖP LÁSZLÓ: Csűrös Miklós: Színképelemzés	78
VASY GÉZA: Czakó Gábor: A lélek fele	80
HIMA GABRIELLA: Galgóczi Erzsébet: Magyar karrier	84
HORVÁTH DEZSŐ: Hová lett A juss? (Szenti Tibor: Paraszttvallomások)	87
MARÓTI EGON: Az ókortudomány számadása	90
PETROVICS ISTVÁN: Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata	92
Híreink	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Kassák Lajos grafikái a 20., 40., 67., 72., 95. és a 96. oldalon

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat.
Felelős kiadó: Kispál Antal — 87-2503 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető:
Surányi Tibor igazgató.

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tisztatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-370. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest V., József nádor tér 1. — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96-162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 16 Ft. Előfizetési díj negyedévre: 48, fél évre 96, egy évre 192 forint.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0133 1167

OLTYÁN BÉLA

Máglyák és csillagok

SÜTŐ ANDRÁS ETIKÁJA

1

Sütő műveinek plasztikus egysége látszólag egyetlen pillantással felmérhető, tónusgazdag árnyalatai, folyamatosan tárulkozó titkai mégis hosszas meditációkra készítetnek.

Teremtett világának alapja az etikum s a visszafogott lírai pátosz ötvözetét tükröző nyelve, oly típusú veretes-képes beszéd, mely kristály-logikájának rejtett sugallatával talál célba. Írói létének táptalaja szülőföldje, a belékapaszkodó bizalom, s az innen sarjadzó szolgálatvállalás, de a termés egyetemlegesen is élvezhető, mindnyájunk figyelmére jogosult.

Sütőnek sikerült a varázslat, minden bűvészkedés nélkül esztétikai értékévé tudta párolni a saját, s minden emberi közösség egyik legközvetlenebb, legszívrehullóbb problémakörével kapcsolatos állásfoglalásait. Mióta ugyanis „ember emberrel találkozik”, s az emberiség önmaga sorsának tudatára ébredt, azt tapasztalja, hogy az egyed csak szervezett közösségekben biztosíthatja életfeltételeit. Következésképp: az egyén és hatalom viszonya, e kapcsolatrendszer kedvezőbbé formálhatóságának keresése, sok gondolkodó legfőbb törekvései közé tartozott. A kérdéskör persze kettős irányulású, s ennek megfelelően fogalmaz Sütő is egyik rádiónyilatkozatában, mely szerint pl. drámatetralógiájában (*Egy lócsiszár virágvasárnapja; Csillag a máglyán; Káin és Ábel; A szűzai menyegző*) egyaránt vizsgálja: „hogyan bánik a hatalom az egyénnel, s az egyén a hatalommal”. (Magyar Rádió — Petőfi adó. 1981. IV. 6.)

Az író vallomásaiban több helyen beszél e társadalom-etikai érdeklődés élménygyökereiről. A kelet-európai népi származású értelmiség nagy élménye az 1945 utáni időkben, hogy a korábbi történelmi időszakhoz viszonyítva, amikor is zömmel csak kívülről szemlélhették a vezetés megnyilvánulásait, most, a politikai mozgalmakban, hatalmon belülré kerülve, sokszor saját (különböző szintű és rangú) gyakorlatukban érhették tetten annak egyéniség-ki-terjesztő, vagy humánomot romboló hatását. S belső ellentmondásossága miatt e helyzet, rögtön egy elemzendő feladatot is jelentett.

„Kolozsváron bekerültem az irodalmi, politikai életbe, az akkor létező Magyar Népi Szövetséghez, ahol ifjúsági aktivistaként dolgoztam — mondja erről Sütő András. — Kezdetől fogva olyanokkal kerültem kapcsolatba, akiknek ebben az új születő rendszerben valamiféle hatalom volt a kezükben és kezdetül fogva figyelhettem, miként élnek ezzel, miként fogják föl eleven alkotó gondolkodásként ezt a hatalmat, miként telítik humánummal vagy pedig miként válnak rideg végrehajtókká... , akik anélkül, hogy az ellenvéleményt meghallgatták volna, szigorúan és kíméletlenül hajtották... bele az emberekbe az

Köszöntjük a 60 esztendőS Sütő Andrást!

új nézeteket. Mondanom sem kell — teszi hozzá Sütő —, hogy magam... mindenkor amellet voltam, hogy senkit sem lehet bottal kergetni a paradicsomba." Az embereket egy célnak „csak megnyerni” lehet. (*Irodalmi Szemle*, 1981. 3. sz., Nagy Juditnak adott nyilatkozat.)

Sütő fenti élményei, s e kérdésekkel kapcsolatos életbeli vitái, mint idézett interjújában jelzi: „nem egyszer kínos-kellemetlen konfliktusokba való keveredései” fölötteseivel, kortársaival, munkatársaival, magyarázzák az egyén és hatalom viszonyára vonatkozó nézetei sajátosságait. „Hatalmon belüli” ideiglenes helyzetei segítik felmérni a „történelmi tettnek” a „magánélet”-től különböző álláspontját. Ez teszi képessé és hajlamossá a kálvini feladattal való bizonyos fokú azonosulásra is: „Jómagam átéltem Szervét nyugtalanságát és ugyanúgy Kálvin, józanságának szenvedéseit is, miként mindenki átéli, ha valamiképp közügyi dolgokba kerül...” (Évek — hazajáró lelkek. Kriterion. 1981. 228.)

Mindez távolról sem jelenti drámája Kálvinjának minden tetteivel való azonosulását, már csak azért sem, mert mint láttuk, elképzelése szerint az optimális hatalmi gyakorlatban, „az emberhez szelídített eszmék” jegyében, a türelem, a személyiség jogaira is tekintő humanizáló tendencia, s a felesleges, öncélú szigorúságtól való tartózkodás feltétele is érvényesül.

Az egyén és hatalom viszonya persze bármennyire is alapvető, nem egyetlen meghatározója az emberi életnek, közérzetalakításnak. Sütő témái és formái is sokkarú öleléssel fogják be a világ összhangzatát. Ebben pendül meg, kezdetben csak halk hangként, az egyén és hatalom találkozásából adódó disszonanciák jelzése. Az emberi kiszolgáltatottság oldaláról nézve pl. a bürokratikus, lélektelen hivatali gesztusok, jelenségek játékos-komoly, szatirikus megfricskázása, hogy majd az önéletrajzi elemek közvetlenebb műbe áramoltatásával, a hatalmukkal visszaélő típusok markánsabb rajzai, s az általuk okozott gyötrelmek ábrázolása vegye át uralmát a könyvek lapjain. De még ekkor sem a jóvátehetetlenség tragikumát sugalló végkicsengéssel, inkább a feloldhatóság és feloldottság utórezgéseivel.

A Sütő család 1952-es vesszőfutása, mely során az író apját egy használhatatlan, s csak anyagi ráfizetést hozó cséplőgép miatt „kuláklistára teszik”, először fikcionált formában a *Félrejáró Salamon* című kisregénye Andrásának kálváriájában fogalmazódik meg, majd kendőzetlenül az *Anyám könnyű álmot ígér* című „naplójegyzetében”, egy nagylélegzetű múlt-jelen ábrázolás részeként, egész faluja mozgásképletébe ágyazva. Sütő, a lírai játékosság, életbölcesség, a keserű s reménykedő hangulattónusok gazdag skáláját zendítő e regényében már nemcsak Tamási örökségének legjobb továbbvivőjeként, hanem teljes értékű nyelvteremtő írói egyéniségként jelenik meg.

Fenti könyvei hatalomtól megrészegült figuráinak: Patkósnak s az Elnöknek mása, az író *Pompás Gedeon* című színpadi játékában dicstelen címszerephez jut. S mindnyájan előfigurái a történelmi drámák hatalmi önistenítőinek. Mint ahogy a jelzett művek kiszolgáltatottjai: Salamon és „Vizeslepedős” is rokonai a drámák elbukóinak: a Kolhaasoknak, Szervéteknek.

Azzal a döntő különbséggel, hogy a történelmi drámák előtti művekben a végveszélybe kerülők szövetségeseikre lelnék a hatalom berkein belül is, s a torzult gyakorlat képviselői lelepleződnek, s ők buknak el. Patkós és Pompás Gedeon elnyerik büntetésüket, az *Anyám könnyű álmot ígér* Elnöke pedig nemcsak rossz vezetőként, hanem elcsapottan, máshoz sem értő dilettánsként is megszégyenül.

A feloldás persze nem teljes. De nem is lehet, hisz például az *Anyám könnyű álmot ígér* anyai panaszlevelében a görög sorstragédiák fojtott zokogásának oly mélységei sűrűsödnek, melyek lehetetlenné teszik a felhőtlenséget. S megsejtetnek valamit abból, hogy a világban, a valóságalakulás nem mindig e művekben oldó egyensúly irányába mutat. Mindez e ponton, s e vonatkozásban, az íróban zajló belső küzdelmekről, feszültségekről is árulkodik. Sütőtág szemhatárú hajlandósága, az életöröm, s a világ minden rezdülése iránti vonzalma, az emberi élet teljességének ábrázolására ösztönöznék, melyben a tréfa, az incselkedő évődés hangja épp oly fontos szerephez jutna, mint a tragikus felhangú dikció. Tapasztalati valóságának monoton szuggesztívója azonban ismételten ez utóbbival összeforró tartalmak felé sodorja, s a hatalom és egyén viszonya, ez utóbbi kiszolgáltatottságának problémái minden mást kiszorítón, egyre nagyobb teret foglalnak el világában, hogy végül is történelmi drámáiban szinte kizárólagossá váljanak. *A konfliktusok tragikussá fokozódásának egyik műbeli megteremtője, hogy az embertelen gyakorlat korábbi képviselőinek helyi s részleges hatáskörével szemben, a történelmi drámák kulcsfigurái egy mindent átható, egyetemlegesen törvényt szabó hatalmi központ megtestesítői. Döntéseik ellen nem lehet (s nincs is hová) érvényesen fellebbezni.* Sütő mindezt úgy teszi elviselhetővé, s az eddigieknél is általánosabb érvényűvé, hogy a konkrét, helyi jelenségrendszeret elhagyja, s egy tágabb és távolabbi történelmi színpad (vagy mítoszvilág) fikciórendszerével jeleníti meg mondani-valóját.

Sütő világa azonban nemcsak a költő etikája, hanem az etikus lírája is. S alkotója nem nyugszik bele a dolgok illetén alakulásába. S ha a művekben megjelenített hatalom természete ki is szikkasztja maga körül az emberi élet sokrétűségét, ha a *Lócsiszar*... középkorában, Kálvin Genfjében, a meghódított Perzsiában s a Paradicsomon kívüli végvidéken hiányzik is az önfelelt, boldog nevetés, a megvalósult álm; egy jobb korról, az elkerített Édenről való látomás szívérványívei mégse tűnnek el a művekből.

S az anyaföld illatú nyelv sodró vegetációja sem fakul meg. Sőt: a szavak eddig nem látott érzékletességgel izznak fel a drámai hősök ajkán. S az *Anyám könnyű álmot ígér* egyik szereplőjének „fűszál filozófiáját” a fenyegettségben felmagasodó emberi tartás egészíti ki. „A fű lehajlik a szélben és megmarad” — hangzik az évszázadok kemény történelmi tapasztalatait sűrítő keserű intelem. S e szavak súlya megnő, ha tudjuk, hogy mindezt egy oly ember mondja, akiről Sütő azt írja: még „a feléje hajított kések is megpördültek és elkezdtek énekelni”, vagyis, aki nem gyáva-ságból, hanem fejlett életösztönétől vezérelve fogadja el a világ által rákényszerített szabályt. De ha jobban meggondoljuk: e fűszálak esetében nem is annyira földhöz lapulásról, inkább csak a zordabb szélfutamok előli elhajlásról, majd vissza-visszarugalmasodásról van szó; drámái egyes hőseinél (például Káinnál) pedig kimondottan a tiltó isten villámaival való egyenes derekú szembenézésről.

2

Sütő *Félrejáró Salamon* című kisregénye 1956-ban, Marosvásárhely után Budapesten is megjelent, de a kritika annak idején nem figyelt fel kellőképp jelentőségére. Az *Anyám könnyű álmot ígér* azonban már szenzációszám ment; történelmi drámáival pedig Sütő a magyar s az egyetemes irodalom legsűrűbb problémabokrán nyitott tért magának, s vállal figyelmre méltó részt a közös gondból.

Az ötvenes évek buktatói után az egyén fokozott felelősségérzettel figyeli saját megnyilvánulásai erkölcsi rugóit, egyben keresi a jobb közélet-alakítás elvi biztosítékait, s a kettő összefüggéseinek törvényszerűségeit is. S a fentiek vizsgálatát megszabó fő kérdés: lehet-e a hatalom humánusabb gyakorlatát szavatoló etikai normákat találni, vagy pedig erkölcsről csak a magánemberi kapcsolatok szintjén lehet szó — a 60-as évektől (miként Sütőnél) az egész magyar irodalom egyik nagy feladványává lesz.

Az úgynevezett „kettős erkölcs” tárgyköre nem új keletű, s Sütő élményforrásaként már említett azon körülményből ered, hogy egy-egy közösség sorsáért felelős hatalom helyzetében más a cselekvés oksági és feltételrendszere, mint az egyén szűkebb életkörében. E probléma tudatosítása a reneszánszban kezdődik, s eredetileg úgy vetődik fel, hogy a minden keresztényre nézve kötelező erkölcsi parancsokat (például a „ne ölj!” tiltást) az állama érdekében cselekvő uralkodó nem mindig tarthatja be, s kénytelen egy más elv, a politikai realitások követelménye szerint cselekedni.

A kérdés megítélése ma sem egyöntetű, s a materialista alapozású filozófiai gondolkodást is újabb és újabb erőfeszítésekre sarkallja. Az általánosan elfogadott köznapi erkölcsi normák értelmében — fejtegeti ismert etikusunk, Ancsel Éva — a történelem menetének egésze (melyben mindig van legyőzött, s emberi fájdalom) sohasem lehet teljesen „bűntelen”, s tudomásul kell venni, hogy: „Az értelmes történelmi cselekvésben nem vezethet más, csak annak eldöntése, mi az, ami a progresszió érdekében szükséges és lehetséges, még akkor is, ha nincs, mert adott pillanatban nem lehet összhangban az éthosz (fogalomértelmezésében: a bennünk élő erkölcsi jellem) princípiumával.” (*Három tanulmány*, Bp. 1933. 338.)

E megállapítás nem zárja ki, hogy a történelem értékrendje oldaláról nézve, ne beszélhetnénk a hatalom valamiféle erkölcséről. Még akkor is, ha az egyén minőségében a morált, s az „önállósult” politikai szférában a rációt tartjuk meghatározóbbnak. A többség sorsára tekintő perspektíva ugyanis, mint egy emberi létállapot javításának feltétele (bár nem küszöbölheti ki a részleges emberi sérelmeket) magasrendű társadalometikai tartalmat is nyerhet. Természetesen csak akkor, ha a hatalom teljesíti is hivatását, s az egyén korlátozása nem haladja meg az egész fejlődéséhez szükséges mértéket. „Ha — mint Eötvös József mondja — a kormányzati forma nem cél, hanem... csak eszköz, s pedig két célnak az elérésére: hogy az egyedi szabadság biztosítás — és hogy az államnak egysége, a lehető legnagyobb szabadság mellett — feltartassék.” (*Vallomások és gondolatok*. Bp. 1977. 359.)

A fenti gondolatok egyenes folytatásaként is felhangzón, Szervét, a fejelemzés túlzásos voltával, az elemi szabadságjogok eltiprásával vádolja Kálvint; Kálvin viszont foglyát, a történelmi Egészre nem tekintő perspektíva-hiánnyal: „Ha százszor igazad lenne — mondja Szervétnek —: akkor sem hagyhatom el az EGÉSZET annak RÉSZÉ miatt.” De kérdés, s az egész műnyitó kulcsa, hogy Kálvin valóban a szükségszerűség határán belül marad-e, vagy érvei más jellegű indítékot is lepleznek?

Az irodalom színes, gazdag világához mérve a történelemfilozófia bármily távoli és szikár tartománynak tűnjék is, a Sütő-hősök történelmi lépéseinek értékét csak a hatalom és erkölcs fenti vonatkozásainak figyelembevételével lehet körvonalazni. Csak így jogosult Kálvin nagyságáról, erkölcsi igazáról vagy bukásáról beszélni. Magatartását történelmi feladatához (a hatalom mo-

ráljához) való viszonya minősítheti elsősorban, ennek függvénye Szervéttel vívott küzdelme is.

A lehetséges történelmi alternatívák értelmében ugyanis Kálvin tettei vagy egészében véve objektíve szükségszerűek; vagy e minőséget a személyi torzulás öncélúságával vegyítők; esetleg: egy minden ízében téves, zsarnoki gesztussorozat jelenségei.

A *lócsiszár virágvasárnapja*, A *szúzai menyegző* s a *Káin és Ábel* hatalombirtokok személyeinek s rendszerük lényegének minősítése kevésbé látszik problematikus feladatnak. A hatalom (illetve a hatalommal szövetséges valamely szintű vezető) részéről nem annyira a cselekvéseiket indokló érvekkel, inkább követeléseik deklaratív kinyilvánításával találkozunk. Igaz: A *lócsiszár virágvasárnapja*-ban Luther és Kolhaas párbeszéde Kálvin és Szervét vitáját is előlegezi, s Luther „egyetemes, hatalmas” igazságának, s Kolhaas „porszemnyi” igazságának ütközéséről esik szó, s Kolhaas az emberi méltóság s személyi jog érdekében, Luther hajdani szavaival, az „itt állok, másként nem tehetek!” formulával érvel a jelenlegi Luther ellen. De e műben, a megtévesztő s manipuláló módszer, a hiszékenység törbe család oly hangerővel robban, hogy könnyebben leleplezhetővé teszi e hatalom embertelen, kiváltságos jellegét. A hatalom ördögi köre és csapdája: hogy csak azután figyel fel Kolhaas sérelmére, s szolgálat neki formális igazságot, mikor Kolhaas lázadó rombolással hívja fel magára a figyelmet, ezzel azonban egyben jogcímet szerez Kolhaas halálos ítéletének kimondására is.

A *szúzai menyegző*-ben a hatalom önmaga erkölcsét is megsértő, egyetemesen bénító természete még hangsúlyosabban hatja át a dráma egész alapszövetét. Bizalmatlansága, hideg merevsége nemcsak a szembefordulókkal, a Bétiszekkel, hanem az uralmon belül lévő, erkölcsösebb „hódítói” gyakorlatot követelőkkel is leszámol. Az abszolútummá növekvő torzulás metaforájaként Alexandros már csak égi hangként szól alattvalóihoz; hogy ez az égi hang (történetileg persze korábban) a *Káin és Ábel*-ben már a világ mindenható Isteneként testesítse meg a zsarnoki uralmi szerkezet modelljét.

A *Csillag a máglyán*-ról szóló egyes értelmezések szerint a kálvini hatalom jellege a fentiekől gyökeresen vagy részben különbözik; Kálvin hatalmi helyzete kötelező parancsát teljesíti. Csak így és ily módon biztosíthatja közössége protestáns lelkiismereti s vallásgyakorlati szabadságát, egy haddal fenyegető ellenreformációs gyűrűben. A drámában a történelmi személyiség s az alkotó egyén értékrendje csap össze. Szervét tragikumuma, hogy a ténylegesen alakító történelmi erők útjába kerül; Kálvin tragikumuma s gyötrelme: a „hatalom erkölcsé” s a Szervét iránti rokonszenv, a „magánemberi lelkiismeret” önmagában is átélt ellentéteiből fakad. E kritikák két, következetesen végigvitt s indokolt igazság érvényesülését látják e műben. E felfogáshoz közelítőn több írásban ugyan nagyobb hangsúlyt kap a dogmatikus merevség jeleinek számbévétele, de sokszor egy azonossági körből kilépően, úgy esik szó Kálvin erkölcsi bukásáról, hogy tetteinek egésze mégis igazolást nyer. Érvként még a művön kívüli társadalomtörténet tanulságai is elhangzanak, nevezetesen: hogy a történelem folyamán a kálvini reformáció erősödött meg, vagyis Kálvin igazsága győzött, s a szervéti máglyát a történelem hagyta jóvá.

A kálvini módszer bírálatára épülő elemzések tükrében viszont Kálvin elárulta hajdani forradalmi eszményeit, s kérlelhetetlensége nem az egységteremtés nélkülözhetetlen eszköze, hanem pusztán személyisége előtérbe helyezésének, önös céljainak leple. Semmiféle (hatalmi vagy más) erkölcsöt nem

képvisel, s a (fárelí kegyetlenségben csúcsosodó, de Kálvin felelősségét terhelő) kíméletlen hatalmaskodás, s (csak) a szervezeti pólusban meglévő erkölcs oly vitájának lehetünk tanúi, melyben ez utóbbi — bár eszmeileg felmagasztosul — gyakorlatilag alul marad.

A magunk részéről (anélkül, hogy bármely más értelmezés jogosságát kétségbe vonnánk) Kálvin tetteit *nem egységes, azonos minőségű tömbnek* látjuk. Nem egészében igazolható, vagy minden vonatkozásában elhibázott gyakorlat megjelenésének. Úgy véljük: Sütőt, a *Csillag a máglyán*-ban nem pusztán a hatalom s a magánemberi erkölcs klasszikus, tiszta képletű ellentéte izgatja. Ez is lehet nagy tétje az irodalomnak, fájdalmas gócok feltárója, de még tragikusabb, az eredményekkel együtt megjelenő felesleges szenvedést fakasztó torzulás. Sütő vizsgálódási területe az a bizonytalan átmeneti szféra, ahol a hatalom szigorúsága túllépi a szükséges mértéket, s az Egészet óvó jogos érv át-árcsap egy belső labilitást is eláruló nyugtalanságba, amikor a szükségyszerűsége való hivatkozás, a presztízsféltés, hiúság, sértettség szubjektív elemeivel motíválódik. Az egész mű izgalmassága, fájdalmas igazságainak ütőereje, lélektani mélysége s esztétikai összetettsége abból táplálkozik, hogy Kálvin minden megnyilvánulásában külön-külön is egyaránt tetten érhető az *indokolt, s az önkényes jelleg vegyülete*.

A vázoltak természetesen a műbeli Kálvinra vonatkoznak, de maradjunk egy pillantás erejéig mi is a kritikákban oly sokszor hivatkozási alapként szereplő valóságos Kálvin alakjánál, illetve a pályáját monografikusan feldolgozó irodalomnál. Kálvin ezekben is összetett, eredményei és tévedései egységében megidézett hős, s a „Szervét-ügy” végigvitele, még a protestáns szemléletű munkákban is hibás lépésnek minősül: „Szervét máglyahalála iszonyatos dráma — írja Jean Cadier, a francia Kálvin Társaság „nagy öregje” —, ... Kálvin tévedett, amikor úgy vélte, hogy az eretnekséget ... halállal kell büntetni...” Szervét „máglyájának füstje e perctől kezdve állandóan homályt vet Kálvin emlékére.” (Kálvin. Bp. 1980. 141—154. Ford.: Zsigmond Gyula.) Szervét ereje különben sem egy szervező-politikusi minőségben, hanem leírt szavai nyomán kialakult szellemi tekintélyében rejlett. Műve kisugárzó erejét pedig a tűz nem porlaszthatta szét, inkább felerősítette. A kálvini mozgalom nem Szervét (s a Szervétek) halála árán, hanem az ily esetek fékező szerepe ellenére erős, tényleges társadalmi bázisa alapján jutott diadalra. Mert Kálvin eszméi képviselték leghatásosabban (valláséleti téren) a feltörekvő polgárság érdekeit.

E kálvini „kettősség” Sütő viszonyulásának árnyalataiból is kiderül. A Sütő-irodalom bőven idéz az írónak a kálvini helyzetet megértő kijelentéseiből. Magunk is utaltunk erre, de találkozhatunk a hatalomra nézve is veszélyes kálvini tettet elítélő véleményével is: „Az én írásaimban ... a kisemberek valamilyen formában elbuknak, de ugyanakkor meg is dicsőülnek, arra gondolok, hogy Szervét Mihály például tűzre vettetik, valójában mégis a türelmetlenség veszít erkölcsileg akkor, amikor őt elbuktatja ... ezek a morális veszteségek felgyülve egy idő után valamiképpen a (hatalom) saját bukását okozzák.” (Irodalmi Szemle, 1981. 3. sz. 252.)

S bár mindez még mindig egy művön kívüli nyilatkozat része, már általánosabb törvényszerűségeket summáz (hisz konkrétan Kálvin veszítet nem okozák), s jelzi, hogy Sütő számára a történelmi anyag és nevek csak egy sűrítettebb, modellizáló közeg építőköveit adják.

A dráma világán belül: az írói nézőpont, az ábrázolási perspektívák, a

nyelvi jellemzés módjai szemléletesen fejezik ki az író figuráival kapcsolatos értékítéletét. Az eddigi elemzések — értelmezésünk vonalába is illeszthetőn — említik, hogy az írói eszközök Kálvinnal kapcsolatban a közeledés és távolfartás ambivalenciáját tükrözik, hogy a Szervéttel való azonosulás egyértelműbb, s Szervét ábrázolása a nyelvi anyag színesebb, gazdagabb atmoszférájával áthatott.

A hűvösebb objektivitás azonban nemcsak a viszonyulást, hanem a kálvini természetet is jól megjelenítő modor, és ez, az általános helyzetjellemezéssel együtt, a túlzott kálvini szigor érzékeltetését is szolgálja. A fegyelem, összefogottság s az eszmei egység minden harcban álló közösség önvédelmének legfőbb biztosítója. Az adott közösség tudja s el is fogadja ezt. Kálvin Genfjében azonban a magabiztosság érzését egy általános félelem- és fenyegetettségtudat váltja fel, ami mindig jelzi a hatalmi torzulás megjelenését. A vállalt fegyelem, s a rákényszerített (az „erőszakos térítést” kísérő) merevség átcsapásait, határait jól exponálják Perrin Kálvinnak mondott szavai: „Kidobtuk templomainkból a festett és faragott képeket, misekönyveket és tabernákulumokat. Ti kidobtatok az orgonaszót is, elnémítottátok a harangokat is... Rettegnek töledek a gonoszok és félnek a jók, mert egy meggondolatlan szóért bármikor őket is gonosszá nyilváníthatjátok.” A börtönök, kivégzések a gyűlölt inkvizíció módszereit idézik, s a testvért a testvér ellen uszító megfigyelési s feljelentési kötelezettség alapjaiban mérgezi e közösséget. Az olvasó előtt mindez azért is tűnik már-már funkcióját veszített eljárásnak, mert Kálvin és Fárel jelenléte, hatalma oly elementárisan kiterjedő s előtérben álló, hogy alig érzékelhetjük e rendszer tényleges megtámadhatóságát, veszélyhelyzetét.

A fentieket bizonyítja s egészíti ki Kálvin *érzelmi rezonanciáinak önminősítő jellege, cselekedetei nem szükségszerű összetevőinek az ábrázolás perspektívájában történő lelepleződése is*. A történelmi személyiség az elkerülhetetlen döntést (még ha belső konfliktusokkal is), végső fokon egyéniségét meghatározó szilárdsága, tartása megőrzésével hozza, s belső gyötrelmeit a közösség helyes érdekképviselőnek tudata semlegesíti. Kálvin magatartása azonban egy ponton belső egzaltációt árul el, önbizalma megrendül, s mindebben a Szervét iránti be nem vallott féltékenységének, ellenérzésének megsejtése nyer formát.

Belső torzulása látható jeleire felesége, Idelette hívja fel Kálvin figyelmét, rámutatva a saját kezére rakatott bilincs demagóg voltára: „Hadd vessem le csuklóidról a szégyent — mondja Idelette férjének — ... Megalázó, mert nem igazi. Nem valóságos... (Szervétre mutatva) A másiké. Az valóságos.” S Kálvin kérdésre: „— Már te is komédiásnak tartasz?” — oly észrevételeket tesz, melyek nemcsak e színjáték Kálvin abszolutisztikus hatalmát feltáró voltára, hanem a nyíltabb, közvetlenebb politikai módszerek eltérésének okára, s Kálvin önmagába vetett hitének megingására is utalnak: „A bizonytalansággal tusakodsz... Szakadék támadt benned. Iszonyat ül szemedben: félelem, félelem, amit sohasem ismertél. Rettegsz valamitől, azért vagy olyan vakmerő, hogy bilincsen hurcoltatod magad... Szavad, hited, célod, igazad nem elég már. Megtoldod még egy szereppel... Halj meg inkább, de hamis kártyával...” S végül annak kimondása Idelette részéről, hogy Szervét személye különös szuggesztivitásával hökkenti meg, s vonja magára a Genfben csak abszolút hódolatot elfogadó Kálvin haragját: „Már a munkád egészét is veszni hagynád egy részletkérdésért. Csak őt látod. Mintha saját gyöngeségedre táltál volna.”

Idelette megvilágításában: Kálvin nem a hatalmi helyzetében következetesen cselekvő Történelemformáló, s Szervét nem az EGÉSZ biztonságát fenyegető RÉSZ, hanem Kálvin életét részletkérdésekkel zavaró bíráló. Szervét végig nem tagadja meg alkotói minőségét, Kálvin viszont megsérti a hatalmi gyakorlat kötelező erkölcsi elveit is. Történelemformáló ereje nem válik kétségessé, erkölcsi feddhetetlensége igen.

A beavatkozó erőszak deformáló aránytalanságai e kapcsolatban rajzolódnak ki legszemléletesebben. Erről árulkodnak Kálvin már-már eszelős indulatú azon felkiáltásai is, melyekben nem a barátja helyzete miatti sajnálat, hanem a Szervét léte miatti felháborodás „rájátszásai” uralkodnak: „Lemondok ezennel... minden tisztaságomról. üljön Szervét a székembe, hogy onnan lökjem félre az eretnokságával. Őrség! Vissza azzal a spanyollal!... Vegye csak át a város parancsnokságát!” Ez alapján a *Csillag a máglyán*-t részben a *hatalom-féltés drámájának* is nevezhetnénk.

Kálvin oldaláról nézve ezért a *Csillag a máglyán egyszerre a történelmi naqyság, s a naqyság megbicsaklásának, egy társadalmi szerkezetben testet öltött alkotó gondolat, s a gondolatot megfojtó politikai konstrukció parabolája.*

Sütő alakjai méltányosak a hatalomhoz. Nem keresik az összeütközés alkalmát. Míg a rend urai kommunikálnak velük (vagyis amíg elhiszik, hogy a hatalom manipulatív kijelentései megegyezésre irányuló kísérletek), a „perbe fogottak” minden igyekezetükkel megegyezésre törekszenek. Kolhaasnak épp e vakhit lesz a veszte. Szervét alig akarja tudomásul venni, hogy tényleges eljárás indul ellene, amiből többé nincs kiút, s Parmenion sem tudja elképzelni, hogy egyéni döntésekre, állásfoglalásra még a hatalom árnyékában s oltalmában sincs mód.

E szembenállók akkor válnak tényleges lázadókká, mikor megértik, csak abszolút alávetettségükről s nem egyezkedésről lehet szó. Káint Isten egy eleve elrendelt, hierarchikus világa várja, melyre részéről már csak végletes tagadással válaszolhat. Az emberi szuverenitás, az élő, hatékony gondolkodás, személyi jog és igazság e megtestesítői a való világ elháríthatatlan szorítása elől az álom, a látomás szféráiba menekülnek. De kiderül: e birodalom csak részleges és ideiglenes menedéket adhat, s nem érvényes ugrópont a történelem erői ellen. Vissza kell lépni a földi talajra, mint Káin, aki felismeri és vállalja ennek következményeit. Talán nem véletlen, hogy egyedül ő az, aki életben is marad az említett lázadók közül. S ezzel visszahatóan jogosulttá válik álmai kristályfájának Édenére is.

A drámák a hatalom és kiszolgáltatottság pólusait gazdag metaforarendszerrel motiválják. A máglya lobogása, mint fenyegető vészjel, először Szervét álmaiban jelenik meg; majd Kálvin hivatkozik arra, hogy máglyát rakott magában a tévelygő ifjúnak, aki egykor maga volt; míg végül Szervétet elemésztő „valóságos” lángként csap magasra. A jelzett Kristályfa, a jobbra törő vágyak vonzó szimbólumaként csillámlik: a cimbeli csillag pedig az olvasó tudatában alakul metaforává, e törekvő hősök alakjával forrva össze, az emberi remény megtestesítőiként vetítve élénk őket.

3

E reménycsillag Sütő újabb drámájában, az *Advent a Hargitán*-ban mint-ha egyszerre el-elhomályosulna, de fel is csillámlana. Az előbbi az írói kedélyállapotról, aggodalmakról; a felszíkkrázás: a költői lelemény és erő megújulásairól ad hírt.

A mű Sütő minden eddigi teljesítményétől eltérő sajátossága, hogy a történelmi drámák központi hatalmi szerkezetének modellje, a korábbi „vidám játékok” formajelenségeivel ötvöződik (amelyekben -- mint jeleztük — a visszaélés csak részleges és megszüntethető volt). Mintha Tamási ragyogó testvérvilága térne vissza a színpadra: a folklorisztikus kavalkádban a havasok levegője, a helyi színek, az alkalmi mondókák, dalok, a népmesék, mítoszok, a jó és gonosz varázslatok, az eltűnések, feltámadások, átváltozások, s a játékba épített játékszituációk dús rétegei fonódnak egységgé. De mindezt az eddigieknél is keserűbb sóhaj járja át.

E végleteket összefogó tulajdonságából adódóan az *Advent*... a különböző olvasatokban a történelmi drámákhoz viszonyítva vagy még tragikusabb hangvételűnek, vagy feloldottabbnak tűnhet.

Önmagában az emberellenes, tiltó erők természetét tekintve: az Advent...-ben a korlátozás még szorosabb hurkai béklyóznak, pedig a Káin és Ábel egének Uránál nehezen lehetett szigorúbb irányítást elképzelni. De a Nagy Romlás magasodó hóhegyei alól nézve, az ottaniak már nem is látszanak oly iszonyúnak. A teremtő körülfárta Édenét, de a kívül maradt részen megvolt a szabadabb mozgási lehetőség, ahol nem kellett suttogva szólni s lábujjhegyen járni. Maradt rés a kiáltások elhangzására, s Káin döntésével megakadályozhatta az ábeli áldozat végrehajtását.

Az *Advent*...-ben viszont már az emberi lakóhely parányi területe köré vonódik a tiltó fal, s nemcsak a hangos kiáltás, lépés, de még a hallható lélegzetvétel sem engedélyezett. Az időszerkezet képlete is e teljes bezártság képzetével összhangban alakul. A történelmi drámákban valami ki nem mondott jövőperspektíva érvényesült, az elbukó hősök által képviselt emberi értékek valamikori megvalósulásának ígérete. Az *Advent*...-ben ezzel szemben mintha minden egy elmulasztott s vissza nem térő pillanat idősikjában jelenne meg. A jövő ígérete elillant, mielőtt még valóra válthatta volna önmagát. „Kimerítettük már Isten csodáit, és többé nem számíthatunk senkire, semmire, csak önmagunkra” — hangzik Dániel összegezése a mű játék- és csodaelemeinek kimerülését állapítva meg, s erre visszhangzik a korábban ezzel a nézettel még vitázó Bódi jelzése is: „Több csodára már nincs reményünk. Ha lenne is: a reá való alkalmatlanságunk immár teljességgel megmutatkozott.”

E tényezők kiemelése ezen a szinten megfelelne a történelmi drámák belső struktúrájának is. Azokban a hősök álmai, itt a mese s a játékkaparátus egésze a menekülés eszköze és helye, s eszerint a valóság mindkét esetben visszarántja s legyőzi a menekülőket. „... Ahogy kidugom a fejem a játékból — mondja a látomás és menekülés kapcsolatát bizonyítóan Réka is az *Advent*... játékszférájáról —: szemembe vág a zimankós idő”, vagyis a jelen valósága.

A *motívumok, a formanyelv, a megjelenítés egészének összehatása azonban mégsem azonos a történelmi drámák hatásmechanizmusával. A konkrét helyi, jelenbeli vonatkozások, a népi költői hagyomány beolvasztása, az emberi kapcsolatok (szülői érzés, szerelem, hűség, féltékenység stb.) alapérzéseinek, ütköztetéseinek lélektani hitelességű és feszültségű ábrázolásai e műben, az emberi pólus, életesség oly bázisát hozzák létre, mely sok vonatkozásban eltér a történelmi drámák képletétől.*

A tetralógia darabjainak cselekménye nagyjából a (fiktív) történelmi valóság keretén belül zajlik. S csak részelemként vált át a látomás, az álom síkjára. Az *Advent*... történészerkezetét viszont a játék, a csoda határozza meg, s ebben mintha a látomásvilág szívná magába a „keserű valóságot”.

A látomás és a (realitást tükröző, műbeli) valóság határai elválaszthatatlanok, s így például a mitikus Nagy Romlás bármennyire is rémületes, e látomás-világ része. E szinten pedig minden lehetséges. Nemcsak az örökös fenyegetés, hanem az ismételt megújulás örökléte — mint Dániel és Gábor példája sugallja —, a többszöri feltámadás eshetősége is. Ha egyszer már megtörtént, nemcsak a gonosz, hanem az üdvös varázslat is megismétlődhet, s e lebegés — a direkt módú kijelentések ellenére — végig megmarad a műben. S vigasztaló Réka elpusztíthatatlan energiája is. Hűsz éven át kaparja, melengeti a havat, jeget Gábort keresve, s nem eredménytelenül. Átrepül a Nagy Romlás felett, semlegesítve annak hatékonyságát, s dinamikus, sugárzó, villódzó alakja, töretlensége láttán Bódi is így csodálkozik: „Isten tudja csak, honnan bugyognak még a tartalékai.” S ha Gábort (Rékával együtt) másodszer is betemeti az omlás, él még Kistréka, s ő sem tehetetlenebb anyjánál.

Ehhez járul, hogy a képsorok a társak s a világ gondjait vállaló kis közösség látószögében, s reflexióitól kísérvé jelennek meg. „Nincs üresség, ahol várnak valakire” — mondja a messze ment lányára váró Bódi, s ez általánosabb értelemben, az emberi érzelem és intellektus életfolytonosságot biztosító tulajdonságát is kifejezi. S ha a fiatalok szülői házból való szétrajzásáról s vissza nem téréséről elhangzó panasz egyben egy etnikum morzsolódását is fájlatja, az ebből fakadó, erre vonatkozó asszociációk tónusai az irodalmi alkotáson belül természetesén nem oldhatók fel, de a konkrétság teljesebb hálórendszere az *Advent...*-ben, a mű öntörvényein belül mégiscsak kikezdi az absztrahált hatalompólust.

A Nagy Romlás Isten (az abszolút hatalom) akaratának végrehajtója, de ugyanez az Isten a kis közösség játékbeli hiedelemvilágában, beszédében (több tucatszor felemlítve) egyben a bibliai hagyomány istenfogalmaként is megjelenik. A templomok, a kötelező szertartások, a jegyesség, házasság, a gyónás, a betlehemi játékok, az esetleges megbocsátás Isteneként is, mely során a biztató jeleket is ő küldi, s akivel Réka folyamatosabban és bátrabban néz szembe, mint (hütlensége büntudatától kínozva) Gáborral. A Romlás a lehetőségekkel, a felajánlott csodákkal való élni nem tudásból is következik. Mindez, s a Réka és Gábor szerelmi párhuzamának a játékon átsütő komolysága elmozdítja a nyomatékot az Egyén és Hatalom küzdelmének a történelmi drámákban megvalósuló kizárólagos vonalvezetéséről. *A Nagy Romlás abszolút érvényét bár a mű alapkoncepciója szerint e jelkép egy közösséget sorvasztó minden negatívum sűrítője — a tartalmi-formai egység jegyében alakuló arányok (a nyelv, az esztétikum közegén belül) megkérdőjelezik.* Lehetővé teszik, hogy az emberit őrző láng, a játék lámpásaiban fel-felvillanó fény — ha a mesében ismételten ki is alszik — tovább éljen az olvasó képzeletében.

Mint ahogy tovább sugárzik Sütő pályájának minden eredménye is. S az emberi teljességre való törekvésünkben nemcsak a leírt szó erejébe vetett bizalma, nemcsak műve világképe, hanem emberi alakja, magatartásának etikája is példázat lehet.

As You Like It

*Nem válik tőlem lélekké a lélek,
nem érik másban felnőtté szavam —
mínuszba írok és mínuszba élek
egy sorsjátékban, mely nincs, bárha van.
Jól megkevernek cselvető szokások,
sipista eszmék — blöffös zsókerek,
cínkelt cédák, vörös királyok, ászok
körébe vetnek. Vesztek vagy nyerek —
honnan tudnám, ha bármelyik lapon csak
én vagyok, s hány hatalmas pakliban
kell tétjeimnek értelmére rontsak,
hány szín alatt osszak-kapjak, s mi van,
ha tétlenül lakóit várja már
a lelkes szó, a rozszant kártyavár?*

Helyzetdal két verssor között

*Talán dűnnyögj egy új mesét . . .
a tét, a tét, a tét, a tét
csak annyi: hittet elfeledd,
hiéna jár szíved felett —
két dobbanás közt surran át,
eszmék árnyéka rejti őt,
s gyerekpupillákból terád
leselkedik remélt jövőnk
ködéből, mint új értelem,
akárha dühtől fénylene —
a felnövekvő félelem,
szabad szavaknak szégyene
szívek felett, hol más mesét
(§ — § — § — § —)
üvölt a vád, s hogy végigéld:
Járkálj csak, halálraitélt!*

Vajdaság

I

*Hiszek ebben a gazdátlan,
egyedülvaló határban,
az ezerszer köpdösött
szentséges anyákban;*

*ebben a sólében forgó,
búzás, boros
Vajdaságban, —
de hitetlenné is tesz a hite,
bársonya, vére, átka.*

*Csak száll hozzá szájamnak
hörgő, vak, rozsdás fohásza,
mert áldott mint úrvacsora,
s miként áldott az áprilisi eső.*

*Míg torkomba áll leheletének
villadófése
és fejemre záporoz akácainak fehér virága,
vagy míg búzával birkózom
s hull rám az ég csillagverése —
ő szemerkélő eső,
pista láng
meg kemény halál,
mert szépség és rútság fönsége szívébe áll,
s a szíve ázott
és szivárog drága vére.
Jaj, te sík verem, balsejtelem!
Arany sörét a csecsben!
Jaj, én kocsmás, templomos mindenhatóm!*

*Kislányom, lelkem, ki csüngesz meztélláb,
meredten,
arannyal borítva,
csitris szeplőtelen,
megcsalattatva,
törékenyen . . .*

*Az égboltig értél,
s lettél oly végtelen.*

II

Szeretem egével, istállóival.
Szeretem sarát és búzaföldjeit.
A cigány kezében siró vonót
s az ünnepek miatyánkjait.

Szeretem ezt a cséplőgépzúgásos,
halottsíratós tájat.
(Színét a lányok hajukba fonták.)
Szeretem csárdáit,
nincstelenjeit s a düht,
amit poharukkal a sarokba vágnak.

Valakinek mindig a fejét vették.
A másikat halálba énekelték.
S azok a tipegő öreg szülék,
ahogy tíz körmüket a küszöbbe vájták . . .

Ezt a tájat mindig leszüretelte,
szájába gyömöszölte az éhség;
akik itt éltek, sorra dögöltek,
de szerették,
szídták,
imádták.

Szeretem ezt a fohászos,
ezt az istentelen,
boros Vajdaságot:
tűzvész kormányánál feketébb,
báránka gyapjánál világlóbb.

Szeretem ezt a nagyboldogasszonyos,
szvetinikolás Vojvodinát,
ezt a Versec—Temesvár,
Zombor—Aracs—Szeged közötti
dorbézolásos átlót . . .

Dal nem szólalt még úgy tömött bajusz alól,
mint ha szólalt ez a raboskodó,
májuselsejés népség,
akit agyba-főbe vertek,
s akinek fogát kiverték.

Ez itt az ásós Vajdaság,
a borotvás,
imás,
pofonos világ;
belepte szenvedély,
hazugság,
harc,
árulás,
szerelem.

*Szeretem, mert mindnyájunk hozzá hasonlatos.
Nagy árnyak —
lebegünk gyöpein
mint az elátkozott.*

*De milliányi csillag
bíborló, röpdőső raja
fáradt fejünk fölül nem tűnik soha.*

III

*Bőgnek a hasas szőlődombok.
Kádakban tajtékzik az ősz.
Szalonnaszíros zápfogakkal
bolyongnak rozsdás szelek.*

*Apád nemzett.
Fiad megölt.
Test és vér a testvér s néha testvér.
A legmagasabb fák a fejfák.
S hegyek a halmok a sírok felett.*

*Szájszélen tömjén és ostya.
Orrcimpán ürömnék pora.*

*Mormoló szertartás.
Ősök kurjongatásba csorbult foga.*

*Jaj, te sík szépség!
Jaj, rémség!
Jaj, gazdátlan szegénység!
Jaj, koplaló kétség, rátarti vénség, iccés mérték!*

*Búzám meg aratásom,
esküm, szomorodásom.*

*És jaj, Vajdaság — szűkesztendő!
Vajdaság — te sose veszendő!*

*Tertyedt Duna.
Tágas puszták.
Táguló, kútsötét szemek.*

*Szent Čarnojevićtól
a szent révészig a Tiszán,
mi atyánk, ki vagy bocskorodban,
nyűgökben,
láncos béklyókban,
mi atyánk, ki vagy is, meg nem is.*

IV

És szeretem koldusosan,
templom küszöbén
vasárnap
rongyokban.

És menyegzősen.
Asztrakán prémesen.
Kintől nem fonnyadtan.

S a vásárok, harmonikák Vajdaságát is ...
A szelídet,
az elszabadultat.

Azokkal együtt, kik hajnali kocsmák
nyeszlett asztala alá hulltak ...

S az a bécses, vármegyes Vajdaság,
seregek idegen zászlóival.
Azok a káundkás regimentek.
Amikor árokba ölték,
megerőszakolták a történelmet.

Meg az a szaloniki, korfui Vojvodina.
Szuronyok alatt.
Mikor a szürkezubbonyos halál
tágította a sírfalakat.

Azt is szeretem, az áprilishatodikását,
a gyűjtőtáborost,
az agyba-főbe vertet,
a póznákra akasztottat,
a homlokon löttet,
a harcokosi-taposta,
vérbe dermedt Vajdaságot ...

S a partizánokét is:
akkor nyílt október falusi kikeletje.

Szeretem, mert olyan, amilyen.
Nem vágyom se jobbra, se szebbre.

Barackfáinak hajában sziporkázzatok csak, csillagok!

A tetők sorjázása mindig végtelen.
S ami bíborló, az csak bíborlóan ragyog.

V

Szállnak a Fruška Gora fölött,
gémeseknek,
tornyoknak magasában
kibodorított, szárnyatlan, dicstelen
paraszti angyalok.

Csillagról csillagra, majd vissza
fehéren
mint a holtak,
pödrött a bajúszuk,
hatsinges gatyájuk föllobog.

Szállnak,
s csorgó vérű görögdinnye a fejük helyén.
Az arcuk mézeskalácsból,
s tor fött búzája a nyelvük hegyén.

Száll ez az ezerszer leöldösött
s váltig élő-szép Pannónia,
a megbocsátó, s a sír mélyén is emlékező
hadak fia.
Ez a száncsengős, dukátokkal csörgő
régii Vojvodina.

Jaj, szép síkom!
Ünnepem!
Te vizekkel, fűvel térséges!

Jaj, kékséggel ékes!
Fejfádhhoz érek —
véres.

Sorsomnak sárga tája,
te halott,
te gyertya!
te kéve.

Jaj, bor meg hegedűszó!
szoknya meg virág
szédítő szépe.

Mentem rád késsel meg kenyérrel.
Vártál sóval meg bárddal.
Rugdostalak istenemmel.
Pöröltél rozmaringgal, anyámmal.

Egy volt a zabtarisznyánk,
egy lett a sírhelyünk,
nemzetek, születünk, eladtak, ég velünk.

*Azt a négy jófarú lovat a nótádba fogtad.
A négy égtájat köldökzsinórunkba róttad.*

*Hej, Vajdaság, te zokogás,
te kalács,
te trágyaillat.*

*Négy a hited,
ötödik a cigányé.
Hatodik, amit a tambura rikat.*

*S vagyunk, mint kinek szégyene nincsen.
Vagyunk, akár az isten!*

VI

*Járjad csak,
forogjál, földem — én meztéllábos szépem,
rongyokban szípgó arám, jó mindenségem.*

*Te, ki istent imádod,
te, ki istent gyalázod —
minden tartozásod megfizetve régen.*

*Egészségünkre!
Fogd a poharad!
Úsd szét az asztalt!
Hadd bizsergjenek a csontok:
a határt nótáddal áldd meg . . .*

*Szeretem, hogy ilyen vagy,
ilyen makrancos,
ilyen kócos,
ennyire bolondos!
Szeretlek.
Nagyon.
Bocsáss meg.*

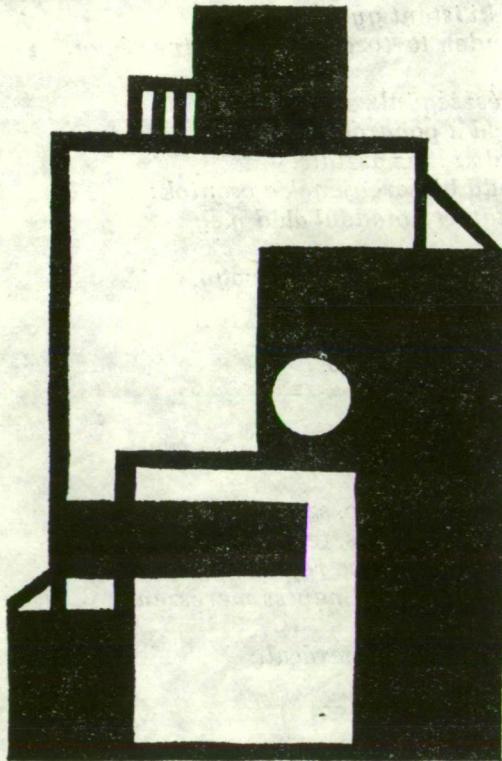
*Vagy merő dac, szemérem —
vagy ékességes, tetves,
elringatsz, sírba rejtesz,
sárga fogaddal ne vess merészen!*

*Rikass részegen rácul,
magyarul,
tótul,
oláhul,
s dalolj ruszinul,
crnagorai nyelven,
élj ott bunyevácban és líkai szívekben.*

Csak így: míg világ a világ,
én rám súlyosuló földem,
zúdítsad a muskátli szagát,
fürdésél
lépben,
vérben,
könnyben.
Az szült — a paraszti szépség,
az öröm,
a szitok,
a remény.

Tépd föl az inged — csak igyál!
Ez a rendelés most az enyém!

(FEHÉR FERENC fordítása)

Éjszakánként sűrű csönd ül a könyvtárban. A Dóm gerincén tanyázó galambok tollászkodása is behallatszik. Szobám szomszédságában szokatlan zaj. Benyitok. Jól öltözött férfi ül az asztalnál, göndör fürtű feje tenyerébe hajtva. Üveges tekintettel fordul felém.

— Ki az?

— Könyvtáros, aki jó estét kíván önnek.

— Azt sem kérdezi, ki vagyok, mit keresek a Vasváry-gyűjtemény bezárt szobájában?

— Fölösleges. Ön az amerikai új hírlapírás atyamestere, aki maga tanítja: tömören, pontosan! Nem szaporitom a szavakat.

— Bravó! Mindent tud rólam.

— Túlzás. Néhány képi ábrázolás meg számtalan glorifikáló újságcikk alapján felismerem önt.

— Ha jól értem, hazug dicsfények, csalóka görögtüzek öveznek.

— A tér- és időbeli távolságok gyakran fölnagyítják az egyéniségeket.

— Mekkora bűn! Hamisítás! Gyanítom, hogy millióim tolják alám az emelvényt!

— Nálunk pénz a legkevesebb!

Tudtommal az ön által alapított nagybecsű díjat három magyar származású író, művész vehette birtokba. De azért a dicsőségét fényesítő írások nem hazudnak. Esetleg elhallgatnak kedvezőtlen momentumokat.

— Például?

— Mondjuk: azt, hogy nem sok tanújelét adta a szülőháza iránti érdeklődésének.

— Nem így igaz!

A kivándorolt magyaroknak kórházat alapítottam, Munkácsy Mihályt családi otthonomban fogadva ünnepeltem, inkognitóban többször hazalátogattam. Hivatalosan is.

Am készséggel elismerem hibámat. Tollforgató létemre nem gondoltam hiteles sorstörténetemmel. Gyorsírók vettek körül, Edison beszélő gépe. Mulasztásommal sokféle ferdeségnek utat nyitottam, gyanúsításokra adtam alkalmat.

Tévedésekre számtalan lehetőséget.

Őszintén sajnálom.

A szememre lobbantott elhidegülés több szál fonadékra. Ha megengedi, most érzékenyen érintett megjegyzése, szívesen beszélek. Elmondom sorsoimat.

— Kitüntet. bizalmával.

— Makón kiváló nevelésben részesültem. Az írás-olvasáson túl idegen nyelvek, zene, elmés játékok. Sakk.

Pestre költöztünk, még javában tanultam, amikor szeretett apánkat elragadta a halál. Létünk alapja lehanyatlott. Szegény jó anyám négy árva gyereke érdekében erős férfikézzel vágyakozott. Beváltott szándéka engem teljes árvaságra juttatott. Mostohaapámat egy évig alig szenvedhettem el. Azt érez-

tem, jobb lenne nem élnem. Ahhoz meg kellett volna halnom. Tizenhét évesen messzi voltam attól. Neveltségem, hitem tiltotta, hogy önkezemmel...

Szorongásaim között elhatároztam, olyan foglalkozást választok, ahol minden pillanatban osztogatják a halált. Ez a háború.

Nem vágyódtam én sem rézgomboktól csillogó ruhák után, sem tábornoki sarzsira. Sohasem állott természetembe a vitézkedés.

De engem osztrák katonának úgy nem vettek be, mint porosznak, franciának vagy angolnak. Az orvosok gyöngének minősítették a szemem.

Szüleimet, testvéreimet szerettem. Ez hajtott el a környezetükből. A szeretet.

Szokványos indíték. Hány magát halálra szánó fiatalember azért szalad akármely seregbe, hogy élete elől elmeneküljön. Eszme, zászló, eskü? Mellékes motívumok. Akkori sorsomat földíszíthetném utólag. Nem cifrázom. Szerencsétlen embernek tartottam magam, aki elvesztette élete értelmét, családját, honát. Visszanyerhetem-e, nem kerestem tenyérjósoknál, kártyavetőknél, templomokban, kocsmákban.

Hamburgban Lincoln polgárháborújához katonákat toboroztak. Nem válogattak, nem nézték a szemem. Bostonban katonai orvosok vettek volna vizitáció alá, de én a hajóról ruhástól ugrottam az öböl vizébe. Mélyebb a Marosnál. Nem értem el lábujjammal a fenekét.

A toborzóm örült csalafintaságomnak. Beosztott a New York-i huszárezredbe. Félttem a lovaktól. Most a legvadabbakat nyergeltem.

Éjszakai földerítői járőrözésekbe önként jelentkeztem, pedig a hősködéstől is olyan messzire jártam, mint batyus zsidó Jézus Krisztustól, ahogy Makón az ebbéli távolságokat mérték. A háború négy ütközetének első vonalaiban rohamoztam.

A füttyülő golyók, az agyülvédékek repeszei karistolást sem ejtettek rajtam.

Kilenchavi katonai szolgálat után befejeződött Észak és Dél háborúja. Béke, megegyezés, szövetség. Gyász. Lincoln elnököt meggyilkolták. Tizenkilenc dollár végkielégítéssel leszereltek.

A sereg lovait, fölszerelését elárverezték. Öszvérkupec mellé szegődtem hajcsárnak. Jártunk vásárról vásárra. Közeli halál sehol. Inkább a viruló élet kacsingatott felém. Az ezredüinktől szélnek eresztett legszebb kantinosnő in-tett magához.

— Ha mi ketten összefogunk, miénk a világ!

Nem kellett nékem a világ, Dollí meleg öle, pénze, sátoros szekere, friss cipója.

Amikor elkelték kiszuperált vad öszvéreink, és egy sem rúgott agyon, földobtam a kalapomat, hogy amerre viszi a szél, arra megyek. Néhol marasztaltak barompásztornak, máshol tanyacsőznek vagy csaplároslegénynek. Egy kocsmáros boltját, lányát adta volna örök áron kezembe. Nem volt maradá-som.

Magányos kóborlásomban, május közepe táján, arra figyelek föl, óriási tömeg kocsikon, lóháton, gyalogszerrel rohan St. Louis felől. A városban dühöngő kolera elől menekülnek. Én egyedül velük szemben az úton.

Itt az alkalom, tesztek még egy rohamot az életem ellen.

Egész utcák, egész városnegyedek lezárva. Orvosa alig akadt az élőknek, elhantolója a halottaknak.

Jelentkeztem a városházán üldögélő funerátornál. Nem kérdezte, ki va-

gyok, miért vállalkozom a biztos véget jelentő hullaszállításra. Lovas kocsi-
val fuvarozó, pálinkától örökké részeg emberekkel kerültem egy bandába. He-
teken át hordtuk a halottakat.

Katonasorsom alatt is temettem, ha parancsolták. Ennél szomorúbb fog-
lalkozást nem talált föl a teremtó.

Kongó ürességű házakból egész családokat karba venni, kocsira rakni, fu-
varozni, sírba eresztetni, hallgatni a német város katolikus templomaiban kon-
gó harangok jajgatását, a fáradt szavú lelkészek hangját, zsolozsmáját.

Később tudtam meg, tizenkétezer áldozattal lakott jól az epidémia. Ezer-
nél többet én öleltem magamhoz, vittem a temetőbe. Védőmaszkot, fertőtle-
nítőszeret nem használtam. A járvány úgy múlt el felettem, hajamban,
szakállamban egy ezüstös szálat nem hagyott.

Éltem. A temető csőszházában. Nem haragudtam magamra, fölmenő csa-
ládámra, a kolerára. Megmaradtam, ahogy megmaradt a város háromne-
gyede.

Az elmenekültek kezdtek visszaszivárogni.

Megtettek temetőcsősznek. Egyedül laktam az egyszerű házat. A halot-
tak kertjéből gyakran utaztam a centrumba cérnáért, lámpaolajért, enniva-
lóért.

A járvány utáni hetekben látom egy előkelő vendéglőre írva: Leszerelt
Katonák Egyesülete. Kékruhás obsitosok, rézfejű sárgazubbonyosok, az Unió
ex katonái tömegelnek a márványtermekben. Obsitos ruhám láttán úgy fogad-
nak, mint bajtársukat. Összeakadok Albert Sukkal, egyik ezredtársammal.
Ő már civilben, fodros ingmellényben, előkelően, ahogy lapszerkesztőkhöz il-
lik. Beszélgetünk, megtudom: itt született, innét vonult be a New York-i hu-
szárokhoz, most hazajött, a Tribunának dolgozik.

Biztatott, hogy sakkozzunk. A seregben is sakkoztunk, hideg pajták huza-
tában, pislogó lámpa mellett, csatározások, vonulások szüneteiben.

Nekiültünk. Háromszor is zsinórban elvertem, mire a zárórát kiáltotta az
egyesület gondnoka. Sukkot bosszantotta a vereség. Vigasztaltam.

— Ha mindenáron meg akarsz verni, akkor láss neki ököllel! Vékony
dongájú legény vagyok, te meg erős testű férfi. Elbírsz velem.

Bosszantotta a szavam. Csillapítottam.

— A kedvedért hagyhatnám magam. De akkor fölismernéd szándékos
hátrálásomat. Semmivel nem akarlak megalázni. Ezzel sem.

Nem hagyta nyugton. Összejártunk munka után minden este. Sakkozás
közben is beszélgettünk. Háborús élményeinkről. Addig merülköztünk emlé-
keink mélyeibe, gyakran fölraktuk a figurákat, s nem léptünk egyet sem. Zá-
rásig mondtuk a sorsunkat.

Sukkot fölöttébb érdekelt az én hullaszállító s temetőcsősi foglalkozás-
som. Riporter volt, szenzációra éhes. Faggatott, mi hozott ide. Az igazat nem
mondtam meg neki. Ne tartson nagyobb ökörnek, mint amekkora vagyok!
Semmi köze az én belső bajomhoz. Talán ki is nevetne érte. Kemény világ
ez, kemény ítéletek. Az óhazából hozott érzelmemet meg sem értené.

Találgatta, hogy valami nagy pénzért dolgozom. Aztán megbánta gyanú-
sítását, s maga helyesbített: akkor nem járnál ebben a kopott katonagúnyá-
ban, nem lagnál a temetőcsősz házában, hanem, ahogy annyi kiszolgált kato-
na, képességed szerinti hivatalban ülnél.

Lehetnél vámtiszt, postamester, hajóskapitány, szenátor. Vagy újságíró!

A Lincoln ezred hadiújságjában láttam a neved, néhány színesebb szí-

porka alatt. Lehetnél szemfényvesztő, bűvész, gitár- vagy hegedűművész, szó-
léénekes.

Nem épp ok nélkül biztatott, mivel a harcok és vonulások szüneteiben látott bűvészkedni elfáradt katonák köreiben, hegedülni, énekelni hallott, bendzsózni. Ánnak sem tudta mozgatóját: ha élek, legalább rövid időkre el-
felejtsem árvaságomat.

Biztatott, hogy a városi kolerajárvány heteiben látottakat, megélt emlé-
keimet írjam, adjam oda, ő a maga neve alatt leközi. Fizet érte. Százezer em-
ber mohó kíváncsisággal enné a lapot. Mindenkit érintett a tragédia.

Nem mondtam igent.

Írni? Játékból írtam, ahogy játékból sakkoztam, hegedültem, énekeltem.

Nem vártam, nem kaptam én önkéntes föllépéseimért pénzt. Hanem an-
nál több emberi melegséget. Kiejthetetlen nevem akkor értelmezte át a sok-
nációbéli katonanyelv szór Pulinak. Annyira szájbailőnek, kimondhatónak
minősült, hogy a szállásmesterek, kenyér- és ruhaosztó altisztek így írtak rá a
menázsilistákra, így szólítottak a tisztek, a civilek.

Sukk ajánlatán azért elmorfondíroztam. Volt rá időm. Magamban éltem.
Nappal a gyászolók megrendelése szerint dolgoztam hat-nyolc társammal.
Sírokat ástunk. Raktárra is tucatjával. Temetések, szertartások szolgálata.
Hantolások. Ki, be.

Sukk bogarat dugott a fölembe. Birtokában vagyok olyan ismereteknek,
amelyeket ebben a városban 30 ember érthetett meg. Azok közül tíz nem tud
betűvetést, tíz már nem él, tíz örökké részeg.

Hazamentem az Egyesületből, megindult a tollam. Nekiültem kőolajlám-
pám mellett.

A temető alkalmas hely erre. Éjszaka. Békés világ.

Magam előtt láttam újra, amit átéltem. Hallottam a leírt szavakat, a
gyászolók nyerítését, körmük kopogását, a templomok harangjainak sírámát,
fáradt pap énekét. Vitte annyira a tollamat, belékapaszzkodva tudtam vele
lépést tartani.

A valóságot írtam. Élményeimhez nem tettem. Csak válogattam, csokroz-
tam, ahogy anyámék szedték bokrétába Makón a virágokat. Az idők mú-
lásával annyira belefedkeztem, az egyesületi időzéseimet is elhanyagoltam.
Estéről estére írtam, írtam. Hajszolt a föltóduló élmények sokasága.

Tíz nap is eltelhetett, amikor éjszaka rám zörgetik az ablakot.

Kimegyek drótvédős olajlampsómmal, Sukk áll ajtóim előtt és egy szá-
momra ismeretlen úr, a város legnagyobb lapjának tulajdonos-szerkesztője,
Sukk Albert barátja, ahogy pillanaton belül értésemre adják.

— Többször beszélgettünk rólad. Napok óta vártunk az Egyesületben. Tü-
relmünk elfogyott, kijöttünk; mi történt veled, hogy nem jelentkezel? Ne le-
gyen harag közöttünk! Miért nem mutatod magad?

— A kolerajárvány emlékeit írom.

— Olvass föl belőle!

— A félig főtt ételt magam is utálom!

Sajnálkoztak, de nem erőltették.

Beültek kocsijukba, elparoláztak.

Másnap éppen méregettem az új parcellák nyomvonalait, mellém hajt az
este látott bérkocsin az este látott laptulajdonos-szerkesztő. Egyedül.

— Olvasatlanul megveszem az ön írását, Zser Pulik!

Tudtommal nem ígérte senkinek, előleget sem vett föl senkitől, tehát szabad kézből eladó!

— Tessék megvárni, amíg elkészülök. Azután tessék elolvasni, azután...
Türelmetlenkedett.

— Sukknak előjoga lehet rá, ő indította meg a kezemet. Biztatása nélkül sokáig nem adtam volna rá a fejem, hogy írással piszkoljam a szép tiszta papírokat.

— Mondják-e maguk felé, hogy nem azé a madár, aki elszalajtja, hanem azé, aki megfogja?

— Makón mondták, tisztán emlékszem rá, mintha tegnap mondták volna!

— Egyetértünk, tehát megegyeztünk. Beülök a szobájába, s kívánsága szerint elolvasom. Rendben?

Járatos ember módjára tűnt el a szomorú házban, s ott időzött vagy három óra hosszáig. Beült a bérkocsiba, az én kéziratommal integetve búcsút a lovak közé üttetett.

— Az utolsó lapot asztalán találja, hogy tudja, hol hagyta abba. Folytassa!

Futottam a kocsi után.

— Várjon! Nem gilt, minek ez a nagy kapadozás?

De nem győztem lábbal a kocsit. Amúgy is kezdődőben volt egy nagyobb szertartás. Temetőcsész nélkül nem mozdulhatnak. A tömeg már fősorakozott.

Visszasiettem azzal a gondolattal, hogy este az Egyesületben kitudom én a laptulajdonos-szerkesztő hollétét. Visszakövetelem az írást.

Temetői omnibuszon órányi út vezet a centrumig. A város közepe táján, ahogy szokás, a szemfüles rikkancsok az esti lapokat kiabálják. Óriási szenzáció! Hiteles szemtanú írását folytatásokban közli Herald a kolerajárvány megdöbbenő eseményeiről! Óriási szenzáció!

Veszek egy lapot. A rikkancs nem blöffölt. Tárcára szedve az első oldalon az én írásom.

Zaklatott életemet fölkorbácsolta. Örültem is. Belépek az egyesület halljába, ahol mindig nagy tömeg nyüzsög. Beszélgetnek, újságot olvasnak egymásnak, üzletelnek.

Most sűrűbbek az embercsoportok.

Középuött Sukk Albert szónokol, amikor meglát, rám üvölt, hogy mit csináljak a jó magyar kurva zsidó édesanyámmal.

Hegedő sebeim fölszakadnak, szinte belevakulok. Sukkhoz csörtetek, s belevágok a pofájába. Farzsebéhez kap, előrántja forgópisztolyát, célzás nélkül sütötte rám.

A temetőcsészöknek is van szolgálati fegyverük. Sírháborítók, kriptarablók ellen. Ha akkor nálam van, lövéssel válaszolok Sukk lövésére.

Másodsorra nem tudta elsütni a fegyvert. Megfogták a kezét, s engem is megmarkoltak erőlyesen, féltőn tuszkoltak ki az egyesületből.

Nem tudtam aludni.

Kimentem viharlámpámmal, hogy egy malypangosra rendelt sírt kiásak. Vittem a forgópisztolyt. Ismertem ezredtársamat. Ha néha megdühödött, lelövődözte táblánkról a sakkfigurákat. Gátlástalan tudott lenni.

Én meg, ha akartam, kerestem is a halált, nem az ilyent. Hogy vak haragból érjen. Válogató voltam mindig. Nem veszett ki belőlem, hogy adjak magamra.

Kemény akarttal ástam a kövecses sírhelyet. Ástam magamban. Lázadoztam.

Arra jó voltam, hogy fönttartások nélkül rohanjak hideg véres sarakban, életem nem kímélve, hogy bohóckodjam csüggedt katonatársaim előtt, hogy tűrjem az önként vállalt nélkülözés mellett a megvetést, hogy piszkos, zöld hasú strangernek nevezzenek, hogy félrelökjenek, hogy én mindig subagallér legyek! Féreg, nulla, aki után egy kutya nem vonyít föl a csilagos egekig.

Nem kuncsorogtam fényes állásokért. De nem is szolgáltam rá semmiféle meggyalázó elmúlásra.

Jól ismertem Sukkot. A sír malypangjával is elkészültem már, azaz a fenékből oldalt olyan mélyedés kiásásával, ahová elfér egy koporsó. Praktikus. Újratemetésnél nincs útban. Már nyesegetem, szépítem a gödörfalat, nappali világosig, amikor a sírpartról árnyék rebben a mélybe, s az ismert hang förmed rám:

— Hiába menekülsz előlem, a föld alatt is megtalállak, te mocskos patkány, eladtad riválisomnak a szenzációmát, vagyont érő óriási ötletemet!

Mire a pisztoly zörren, behúzódok a malypangba.

Semmilyen szögből nem érhet golyója. Kiabál, hogy bújjak elő.

— Bújj te ide a pokol kapujába, ha olyan nagy hős vagy!

— Állíts létrát!

— Mi neked nyolclábnyi mélység? Ugorj! Számoljunk el itt egymással!

Nem ugrott.

— Kihívlak amerikai párbajra!

— A fekete golyó parancsára sem akarok elmúlni!

— Gyerünk szabályos pisztolypárbajra!

— Szégyelld magad! Temetőbogárral párbajoznál?

Elhaladó léptei zaját hallom, ahogy a fűszálak susognak lakkcipőjének csapódva.

Fogtam azt a könnyű acéllétrát, nekitámasztom a külvilág falának. Haladok fölfelé. Elhagyom a sír száját, a létra nyúlik a magasba, át falvak, városok fölött, s nekitámaszkodik New York város déli csúcsán a World-ház kupolájának. A ház négy nagy hírlap nyomdagépeitől remeg.

Beszédes vendégem mintha kifogyott volna a szóból. Fáradtan ül az éjszakázástól, jobb kezét a P 7 iratgyűjtőn nyugtatja. Mintha bibliára esküdne.

Mondani akartam, örülök. Nem volt kinek.

Amikor helyére teszem a gyűjtőt, a templomi galambok már az Apáthy kollégium tetőpárkányán napoznak. Nagyokat nyújtózkodnak.

Hommage à Juhász Gyula

*Elmennek a nyarak, mint nősülő fiúk
a családi asztaloktól, de Anna
arca átragyog a mindenségen.
Készülődik újra az ősz:
dübörög az ég betonrengetege,*

*mintha vaslemezeket dobálnának
a csillagok mögött, mintha egy város
menekülne fejem fölött a hídon.
Vadul zörögnek az ablakokba
csapódó levelek, mint*

*börtönlázadáskor cellaajtón a rabok.
Szalad a polgármester, loholnak
a tisztviselők is, futnak
a kereskedők és nagyságák elé
bukdácsolnak a cselédlányok.*

*Teremtést foglyul ejtő őszőket
képzelek ilyenkor. Látom őt
sötét nagykabátban, amint beszél
esőnek, szélnek, udvarok fölött
elsuhogó vadlibáknak.*

*Ha kivilágítaná a sörkertet még
a nyárvégi hold isten árváját
meglelhetné a tengermély homályban.
Esténként gyertyát gyújtok érte,
mintha csak halottak napja volna.*

Változatok egyazon témára

I.

Az a gödör

1.

— Sokat dohányzott és mindent szózott — sírta a zsebkendőjébe Bódiné, Kolos bágyadtan ült Bódiék nappalijában, és Bódi Endre lepedővel letakart testét figyelte: hátha megmozdul, felül, és szidni kezdi a „libásokat”.

Kolos medikusként töltötte napjait Szeged városkában. Albérletben lakott, század eleji nagyságú szobát bérelt, és éjszakánként órákon át hallgatta a szobaadó öregasszony köhögését. Az ablaka egy gesztenyefára nyílt, az ágak között tér látszott, sétáló pár, labda és kölyök, tanuló diákok. Még ősz volt ugyan, de már nyilvánvalóvá vált Kolos előtt, hogy hamarosan tavasz lesz, mindenfajta téli átmenet nélkül. (Kolos tizenkilenc éves volt, fáradt és ideges, s már csak azokban az eseményekben és találkozásokban hitt, amelyek — szerte — nem erre a világra tartoznak.)

Bódiék a szomszédos lakásban laktak, Kolos gyakran látta őket a lépcsőházban. Az asszony festett-szöke volt, párnás arcú, kedveskedő, a férfi magas termetű, emeletes homlokú, komor és kimért, s valahogy úgy menetelt felfelé a lépcsőn, mintha a vérpadra indulna. (Ha vérpad nem is, néha kárpád lehetett számára az otthona, hiszen Kolos — miközben az ágyán hevert, és azon gondolkozott, hogy mi lesz holnap és holnapután — gyakran hallotta Bódiék ordítóását: az asszony visít, a férfi mély hangon kontráz, ütések zuhogása, csörömpülés, menekülő ajtócsapódás — aztán csend, békülő vagy sértődött csend, és Kolos tovább gondolkozhatott, hogy tulajdonképpen mit is keres ő itt, Szeged városkában, ahol semmi nem érdekli, sem az egyetem, sem az egészséges kisvárosi lotyók, sem a fűszeres vendéglők, de még az ablakban látható tér sem, aztán jönnek sorban a kérdések, miért és mit és mikor és minek... Aztán elaludt.)

Egy meccs (labdarúgó-mérkőzés) ismertette meg a Bódi házaspárral. Becsengetett, köszönt Bódinénak és illedelmesen megkérte, „ha meg tetszene engedni, hogy megnézzem a meccset”, Bódiné félreáll, a nyitott szobaajtón át Kolos máris láthatja Bódi Endre széles hátát, fütyül a bíró, zúg a közönség, Kolos halkán kopog az ajtófélfán.

Végignézte a meccset, jól szórakozott Bódi „zsidózásán” (MTK—FTC meccs volt), aztán egy pohárnyi bort is lenyelt Bódiék társaságában, „jöjjön át máskor is”, mondta Bódiné búcsúzóul, Bódi helyesel, „mi szeretjük az egyetemistákat”, és kezet nyújt.

... Kolos gyakori vendég lett Bódiéknál; nem azért, mert hiányzott neki a házaspár fecsegése, hanem mert mégis csak jobb volt Bódiné aprósüteményeit rágszálni, mint hanyatt vagy esetleg oldalvást fekvve heverni az alkonyati-szürke albérletben, a tankönyvek érintetlenek, pénz nincs, az ivócimborák egyre hülyébbek, hazautazni nem érdemes, Kolos feláll, átmegy Bódiék elé, megnézi a névtáblát, mintha még soha nem látta volna, aztán becsenget.

Megismerte Bódiék élettörténetét, pontosabban Bódi Endréét, az asszony általában csak ült és hallgatott, semmi nem volt benne, ami a sajátja lett volna, inkább csak Bódi kiegészítőjeként, szöke és nőnemű testrészeként szerepelt, néha pedig kiosont a konyhába, „készíteni valamit”. „A feleségemnek ragyogó konyhatudása van”, jelentette ki Bódi, „igazán?”, csodálkozott Kolos, „jöjjön át vasárnap délben, majd meglátja”, „eljövök” igéri Kolos, hát, hogy a fenébe ne jöjjön el egy élve beszerzett falusi csirke kedvéért, és egyébként is: Bódiné mestere lehet a nőiség és a konyha szakmájának, hiszen szeretkezés közben túlvilági hangokat hallat (az albérleti falon át jól hallatszik a hajnali vagy esti hangorgia), és aki mester az ágyban, az nyilvánvalóan elkészíti majd Szeged város legjobb uborkasalátáját, a salátát, amely még napok múltán is visszajelentkezik apró böffentések formájában. — Ezeket gondolta Kolos, az álmatag egyetemista, miközben vasárnap délelőtt lett, a téren és a

háztetőkön őszi napsütés táncolt, a szobaadó öregasszony misére készülődött, és, „érdekes”, gondolta Kolos, „vasárnap soha nem köhög.”

... Az ebéd — borsóleves, paprikás csirke, uborkasaláta — igazolta Bódiné konyhatudását. „Mi történne”, gondolta Kolos a csirke combját rágcsálva, „mi lenne, ha egyszer bejelenteném, hogy a másik fajta szaktudását is szeretném megismerni?” ... Hiszen Bódiné fiatalos volt, a pongyola gyakran nyílt szét a combján, és Kolos már hónapok óta nő nélkül élt, csak fővárosi utazásai során feküdt össze egykori barátnőjével, Erzsébettel, aki szintén festett-szőke, félig-meddig süket és teljesen agyalágyult, dehát ez mellékes, Kolos úgysem szólt egy szót sem találkozásaik alatt.

— Az a miénk, amit megeszünk — mondta Bódi csámcsogva, aztán bort töltött, böffentett, hátradőlt a széken, és történetekbe kezdett: dicsérte a múltját, szidta a jelenét, régi diáksínyekre emlékezett, amikor még jurátus volt, és fogalma sem volt arról, hogy a doctor iuris utriusque néhány év múlva szart sem fog érni; kemény katonatörténeteket mesélt, amelyekben ő volt a legbátrabb karpaszományos; ha a felesége a konyhába ment, még nemi bravúrajait is elsuttozta Kolosnak, a harmadik pohár után rátért a zsidók szapulására, aztán ásított, Kolosra nézett, Kolos feláll, megköszöni az ebédet, „este átjön?”, kérdezi Bódiné, „kezet csókolom”, mondja Kolos, Bódi kezet nyújt, „magából komoly ember lesz, meglátja”, és már indul is a másik szoba felé.

„Álmában nyilván hatalmasakat fog szellenteni”, gondolta Kolos kifelé menet.

Egyik este — a tévében „harcos” film ment, Kolosnak való — Bódiné riadt külsővel nyitotta az ajtót.

— Kórházban van — mondta, meg sem várva Kolos kérdését.

Igen, Bódi Endrét szívroham érte a délutáni órákban. — Azt hittem, meghal — jelentette ki Bódiné... Aki ezek szerint *minden percben várja a férje halálát*, „huhh”, borzongott meg Kolos, „lehetséges, hogy ezért eteti három ember helyett?” Bódiné házastársi életének koronája lesz, amikor özvegyi ruhát ölthet, és hátralevő éveiben „szegény férjem”-ről mesélhet az ismerősöknek?...

— Jöjjön beljebb — lehelte Bódiné.

2.

Kolos óvatosan surrant végig a pihenő osztály folyosóján. Benyitott a 76-os kórterembe. Az ablak melletti ágyon: Bódi Endre. Alszik.

Az éjjeliszekrényen: kompót, csokoládé, keksz, virág, befőttesüvegben levesmaradék. Kolos az ágy szélére ült, Bódi kinyitotta a szemét, elmosolyodott, kezet nyújtott.

— Hogy van? — kérdezte Kolos suttogva (csendóra van, a másik oldalon szívbetegesen hortyog egy kövér férfi).

— Mozdulatlanul kell feküdnöm — mondja Bódi.

— Az helyes.

— De azért éjjel felkelek.

— Minek?

— Cigarettazni.

— Honnan szerzi?

— Hozott a feleségem.

- Tilos, hiszen tudja...
 - Volt nálunk mostanában?
 - Nem.
 - Miért nem?
 - Majd ha maga hazajön.
 - Menjen át. A feleségem rendes asszony.
 - Tudom. Mindennap bejön?
 - Igen. Tele az éjjeliszekrény. A múltkor meg egyébként is rendbehozott, a kezével, a takaró alatt.
 - Úgyes asszony.
 - Az.
- Kifelé menet Somos nem köszönt a portásnak.

3.

— ... Három Dolorral tud csak elaludni — suttogta büszkén Bódiné, odabent a szobában halkán fújtatva nehézlélegzett Bódi Endre, az asszony a konyhában áll, a gáztűzhely előtt, a konyhaasztalon könyvecske: „Szív- és érrendszeri betegek diétás könyve”.

Esténként... Bódiné és Kolos az asztalnál ült, bizonyos féloldalas tartással, hogy a képernyőn kívül közük legyen a hátuk mögött fekvő Bódi Endréhez is, „nyom, nagyon nyom”, nyögte néha Bódi, „soha nem lesz már egészséges”, mondta a konyhában Bódiné, Kolos az ajtófélfát támasztja, ő is a szívet tapogatja.

— A szív, barátocskám, nem fáj, főleg a maga korában nem — mondta a tanársegéd, és kezében a leletekkel, kirúgta.

4.

... Kolos bevált a ház kapuján, felmegy a lépcsőn, hangot hall, megtorpan, Bódiné a folyosón zokog, mellette néhány lakó áll, Kolos gyorsít, „Koloskám, nézze meg, nézze meg!”, sikítja Bódiné, Kolos a szobába siet, Bódi a díványon fekszik homlokáig húzott lepedő alatt...

Bódi Endre töltött káposztát ebédelt, Bódiné főzte, a beteg kívánságára, „nem kellett volna”, morogta Kolos, „úgy csináltam, ahogy szerette, erősen, dagadóval”, sírja Bódiné, „nem szabadott volna”, mondja Kolos, „azt kívánta”, hüppög Bódiné, „ilyenkor tilos a töltött káposzta”, emeli fel a hangját Kolos, „olyan jól evett pedig, már örültem”, Bódiné leül, Kolos mereven áll, a halottat nézi, felordít, „tilos, érti, tilos a káposzta, a só, a feleség, az atyaúrsten is tilos, érti?!”...

Leült.

- Van még? — kérdezte.
- Micsoda? — nézett fel Bódiné.
- Káposzta.

... Kolos eszik, lassan komótosan, „nagyon jóízű”, gondolja, erőspaprikák is lapulnak benne, borsos töltelék, piros saft, amott szalonnabőrke... Bódinéra néz, aki a konyhaasztal másik oldalán ül, kezében zsebkendőt gyűröget, „ízlik, Koloska?”, „jól fog állni neki a fekete ruha”, gondolja Kolos.

Fogy a káposzta, a kenyér.

- Volt már itt az orvos? — kérdezi Kolos.
- Igen. Azt mondta, várható volt.

Kolos kettévágja az utolsó tölteléket.

— Mikor lesz a temetés?
— Egy hét múlva gondoltam — mondta Bódiné. — Addigra mindent el tudok intézni.

— Köszönöm szépen — tette le a villát Kolos. — Nagyon jó volt, és még holnap is jó lesz, meg holnapután, mert, kedves Gizi asszony, a töltött káposzta annál jobb, minél régebbi.

Bementek, leültek.

— Iszik valamit? — kérdezte Bódiné.

— Nem. Illetve... Kérek.

Bódiné a pohárszékhez ment. Bódi Endre csendesesen feküdt a lepedő alatt.

— Likőr jó lesz? .

Bódiné tálcára teszi a poharakat meg az üveget.

— Süteményt kér?

— Nem.

Az asszony leült, kifújta az orrát.

— Sokat dohányzott és mindent-szózott — mondta a zsebkendőjébe. Kolos bágyadtan figyelte Bódi Endrét, „meleg van”, gondolta, és az üvegért nyúlt.

5.

Néhány nap múltán díszes parte-cédula érkezett Kolos levélszekrényébe: „*Dr. Bódi Endre, a leggondosabb és leghűségesebb férj, életének 53-ik, boldog házasságának 21-ik évében eltávozott közülünk. Gyászolja vigasztalhatatlan felesége, valamint...*” Táviratcím.

Másnap újabb nyomtatott levélke:

„*Köszönöm férjem elhunytá alkalmából kifejtett jókívánságait. Bódiné.*”

Harmadnap: „*Kedden 10-kor indulok a temetőbe, a rokonokkal, jöjjen velünk. Özv. Bódi Endréné.*”

... Bódi nyakig betakartan fekszik a ravatalon, lobognak a gyertyák, Kolos Bódiné mellett áll, érettségi öltönyét vette fel.

— Mintha aludna — suttogja Bódiné.

Aztán az elsőosztályú temetés, a fekete fogat, a cirádás koporsó, gyászhuszár és gyászlovak, pap kántál, ministráns csönget, kétoldalt üres sírgödörök, kötél a koporsó alá, Bódiné dobja az első göröngyöt, fényképész kattogat, fogy a földkupac a sír mellett, Bódiné oldalt néz, Kolosra, „jöjjen át este, lesz egy kis halotti vacsora a rokonokkal”, Kolos megszédül, utat nyit a gyászolók között, leghátulra áll, körülnéz, szökni akar, szökni innen, szökni Szegedről, szökni mindenhonnan...

Hátralép, leomlik a föld a talpa alatt, hanyatt zuhan a másik gödörbe.

II.

Az a lálogatás

1.

„Meglátogatom Beát”, határozott Kolos egy tavaszi reggelen. „Hátha gyereket szült, és rólam nevezte el.”

Kolos hajnal felé aludt el pesti ágyában, és Szeged városkáról álmodott, ahol valamikor egyetemi polgár volt, a város hamis gyöngyszeme, a rendőrök jó ismerőse, a táncos bulik megbízható résztvevője. ... Lassú álombeli léptekkel járta be a várost, a Tiszán is átgyalogolt, hallgatagon üldögélt a túlsó part fövényén, a vízből néha kigurult egy hullám, körülnyaldosta a bokáját, aztán női alakot öltve visszaroht a vízbe; a városka felett két Nap állott, sárga ragyogásban fürödtek a házak, a dóm tornya az égig ért, s a hídon Bea közeledett Kolos felé. Fiatal volt, fiatalabb, mint amikor Kolos megismerte, zöld ruhát viselt, a haja lebegett az álom szelében, „szeretlek”, suttogta, megsimította Kolos arcát, „de hiszen mi már...”, nyögte Kolos — és felébredt.

2.

Beaék háza Szeged külvárosában állott: öreg, hámló épület, hatalmas ablakokkal, tenyérnyi kerttel. A vaskapu mellett húzós csengő, az utolsó az országban.

Bea anyja nyitotta a kaput.

— Jééé, Kolos, nahát...

— Kezét csókolom.

— Még ilyet... Jöjjön beljebb.

Felmentek a lépcsőn.

— Bea... Itthon van? — kérdezte Kolos.

Az asszony benyitott a lakásba.

— Jöjjön hozzám egy kicsit — susogta az előszobában.

Kolos belépett, tanácstalanul megállt.

— Üljön le — mondta az asszony.

„Mi a fenét akarhat?”, töprengett Kolos, és lezöttyent a fotelbe.

— Hogy van? — kérdezte az asszony, ő is leült, szemben Kolossal.

— Én? Jól.

— Pesten él?

— Többnyire.

— És... Hol dolgozik?

— Egyelőre sehol.

„Furcsa”, gondolta. „Beának már régen be kellett volna száguldania, ki se bírná, hogy...”

— Bea beteg — mondta az asszony, mintha kitalálta volna Kolos gondolatát.

— Mi baja? — Kolos elégedetten állapította meg, hogy csak *kíváncsiságot* érez, semmi mást.

— Tudja... — Bea anyja cigarettáért nyúlt, Kolos tüzet adott, „köszönöm”, mondta az asszony. — Tudja, Beának volt egy vőlegénye, a Keresztes Feri, talán maga is ismerte, ötödéves jogász.

— Nem ismerem.

— Nagyon szerették egymást.

— Az helyes.

— És ez a fiú meghalt, múlt kedden.

Kolos hallgatott, az asszony gyűrűit nézte, az idegesen táncoló köveket.

— Beesett... vagy beugrott a villamos alá, itt nem messze — mondta az asszony.

Kolos rágyújtott.

— Most már bemehet — állt fel Bea anyja.

... Kolos óvatosan nyitja az ajtót. Megmozdul a szőke fej a párnán, Bea arca Kolos felé fordul.

— Szervusz — mondja, mintha tegnap látta volna Kolost utoljára.

Kolos leült az ágy szélére.

— Hogy vagy? ...

— Köszönöm, jól. Zúg egy kicsit.

— Micsoda?

— A villamos. Zúg. Mindig.

Az ablak napos, világos, tavasz van.

— Elviszel? — kérdezte Bea.

— ... Tudod, hogy ki vagyok?

— Persze.

— Most nem vihetlek el — mondta Kolos.

— Miért nem?

Kolos megigazította a paplant.

— ... Emlékszel a gólyabálra?

— Csak egyszer voltam gólyabálon.

— ...

— Egy fekete srác vitt el, együtt mászkáltunk akkoriban.

— Én voltam.

— Pezsgőt is ittunk, és hullára táncoltam magam.

— Velem.

— Á, te nem voltál ott.

— Ott voltam.

— Lehet. Akkor még nem ismertelek. De szerintem nem voltál ott, mert észrevetted volna.

„Lehet, hogy igaza van?“, rémült meg Kolos.

— Te, Feri — suttogta Bea, Kolos felé nyúlt. — Fáj?

— Micsoda?

— A villamos.

— Milyen villamos?

— Amelyik alá ugrottál.

Kolos:

— Miért kérdezed?

— Csak.

— Ne beszéljünk róla. Az a fő, hogy itt vagyok, nem? ...

Bea felült, átfogta a térdét.

— Te most már nem öregszel egy percet sem, ugye?

„Halott vagyok“, gondolta Kolos.

— Nem — mondta. — Most már nem.

„Vagy halhatatlan?“

— Elviszel? — kérdezte Bea.

— Akrasz jönni?

— Igen. Elviszel?

„Hová?“, gondolta Kolos. „Hiszen ...“

— Ugye elviszel?

— Ha akarod... — mondta Kolos. — De hát... Én már meghaltam.

— Tudom. De elviszel, ugye?

— ... El.

— Mikor?

- Holnap.
- Biztos?
- Igen.
- Reggel gyere, korán.

Bea visszafeküdt a párnára, a mennyezetet nézte.

„Megcsókolom”, gondolta riadtan Kolos.

Száraz, mozdulatlan volt a szája, a szeme nyitva maradt, Kolos a golyabálra gondolt, Bea zöld ruhájára, nyári-barna bőrére, a tükrös teremre, a rikoltó zenére. Aztán a hajnali séta hazafelé, Bea dudorászik, kopog a cipője, Kolos derekát karolja... Távolodnak, szürkülnek, eltűnnek.

— Ha holnap nem jönnek — mondta Kolos —, az nem jelent semmit, valami közbejött. Holnapután, vagy egy-két nappal később biztosan érted jövök.

Bea lehunyta a szemét.

— Siess — mondta.

3.

Kolos görbén állt a villamosmegállóban. Várt. Az Alsóváros felől érkezik a villamos, amelyik... amelyik a pályaudvarra viszi.

Végleg elbúcsúzott Szeged városkától.

III.

Az a szoba

1.

— Szervusz, tanársegéd úr — morogta Kolos.

Szente doktor felnézett a tányérjából, „áhh, szervusz”, mondta, és kezét nyújtott az asztal felett.

... Kolos aznap a Gulyás vendéglőben ebédelt. Piros asztalnál ült, egyedül, körülötte fecsegő diákok és csámcsogó öregasszonyok, felette bugaci képek és halott lámpák, hatalmas ablak nyílik az utcára, odakint a pesti ős, fényes, tiszta idő. Szente lépett be az ajtón, körülnézett, zsúfolt a helyiség; Kolos hallgatag és magányos, Szente az asztalhoz áll, „szabad?”, kérdezi, „tessék”, mondja Kolos, ismerős, nagyon ismerős, „megvan, Szente doktor”, Kolos egykori oktatója, elme-klinikai tanársegéd.

... — Jól elbújtál a szakállad mögé — mondta Szente. A sóért nyúlt.

— Hol dolgozol?

— Író lettem.

Szente felnézett. — És az jó?

— Ott vagy még a klinikán? — kérdezte vissza Kolos.

„Á nem”, mondta Szente, vidékre került, főorvos az n.-i elmeintézetben, a könnyűek osztályát vezeti, „inkább csak fegyelméletlenek, mint betegek”. — Ott aztán találnál témát bőven — mondta. — Mindegyik ápolt egy regényt. Kisregény, nagyregény, rémregény, családragény, amit akarsz.

Letette a kanalat, zsebkendőt vett elő, megtapogatta a száját. — Örülök, hogy láttalak — mondta Kolosnak fizetés közben. — És sok sikert. Harmincból kérek.

2.

Magas fal, rácsos kapu, mögötte őspark, közepén a kastély. — Szente doktorhoz jöttem — mondta Kolos a bamba portásnak. „Nyilván ő maga is ápolt volt”, gondolta, „és ittragadt.”

Kavicsos út vezetett a kastély bejárata felé. A padokon a betegek. Mereven hallgatnak. Amott keszeg férfi sétál hátratett kezekkel, a platán alatti székben ősz asszony horkol, a levegő éles, izgató.

— Jó utad volt? — rázta meg Kolos kezét Szente.

A vendégszoba: fehér vaságy, fehér szekrény, fehér telefon. Az ablak a parkra nylik. A fali rádióban ellopott autók rendszámát közli a riporter.

Kolos lezuhanyozott, felvette a fehér köpenyt, leballagott Szente részlegére.

— Kapás doktor megmutatja neked a megmutatnivalókat — mondta Szente.

Kapás: alacsony, duzzadt férfi. „Pesten végeztem”, dűnnyögte, és előrement.

Az osztály: hét kórterem, társalgó (ebédlő), kezelők, orvosi szobák. „Mindig tele vagyunk”, mondta Kapás, „néha az az érzésem, hogy előbb-utóbb mindenki begőzöl ebben az országban”.

Vizit. Elöl Szente, utána Kapás, majd Kolos, fehér köpenyben, végül Mari, a főnővér. „Jó reggelt”, nyit be a főorvos a hetes szobába, a betegek vigyázzban állnak az ágyak mellett, öt férfi, közülük négy pizsamás, az ötödik öltönyt, kihajtott fehér inget visel, az ágy vasára támaszkodik, kibámul az ablakon.

A szobafelelős jelent, „főorvos úr kérem, az éjszaka semmi különös esemény nem történt”.

— Helyes — mondta Szente. — Szalai, kérem.

Az öltönyös fiatalember Szente felé fordul. Sápadt arc, közönyös szemek.

— Vegye le a kezét az ágyról — mondta a főorvos. — Hogy aludt az éjjel?

— Nem aludtam — mondta Szalai.

— És mit csinált?

— Olvastam.

— Hol?

— A helyemen.

— Mit olvasott?

— Keresztesek.

— Jó — mondta Szente. — Délután kettőkor lesz oly szíves befáradni hozzám.

Szalai kinézett az ablakon.

Vizit után Kolos a kezelőben álldogált, Kapás mögött.

— A szúrás többet ér, mint az injekció maga — mondta az orvos.

A főnővér kék-fedeles füzetből olvassa, ki mit kap, névsor szerint állnak a betegek, a sor vége a folyosón, Gizi nővér felszívja a gyógyszert, Kapás kezébe nyomja a fecskendőt.

— Akkora adagokat kap, hogy egy bivalynak is elég lenne — mondja Kapás az egyik betegnek.

— Sürgősen ágyba — mondja a másiknak.

— Ha ettől sem gyógyul meg, állást változtatok — mondja a harmadiknak, aztán hátrafordul, Kolosra néz, „és akkor mi van?” súgja.

Sorállás a diétásnővér kocsija előtt, gőzölög a leves, halk kanalazás az asztalok mellett, Szente kidugja a fejét az orvosi szobából, „jóétvágyat!”, dörghi, „köszönköszönjükköszönjüküszépköszönzésépenpen.” Sorbanállás a második fogásért, „otthon olajjal főzünk, mert az nem rongálja az ereket”, hallja Somos az egyik beteg hangját, a szomszédja bólint, tovább eszik.

Fehér a vendégszoba, tiszta, idegen.

— Beszélgetések — mondta hangosan Kolos.

Lekapcsolta a rádiót, kinézett az ablakon. A park üres, csendóra van.

Kolos az ágy vasára támaszkodott, a platánok körát találgatta, „eső lesz”, gondolta, a kezére nézett, elkapta az ágyról.

3.

— Mindjárt kezdjük — nyújtotta a kezét Szente. — Foglalj helyet.

Kolos leült, Szente felvette a telefonkagylót. — Mari kérem, a Szalaival kezdeném, köszönöm.

Kolos felé fordult. — Érdekes eset — mondta.

„... harmadéves orvostanhallgató, kórbonctani kollokviuma után hazament, bezárkózott, mondhatni begubózott, azóta senkivel nem hajlandó érintkezni, még a szüleivel sem, irtózik az emberektől, otthon ül, zenét hallgat, írogat, rajzol. Az apja hozatta be, de itt is elkülönült, talált magának egy lyukat, ott üldögél naphosszat, és olvas, kizárólag romantikus könyveket.”

„Évek óta csak Jókait olvasok”, riadt meg Kolos.

„... és, kérekszépen, hiába küszködök vele, semmit nem találok. Az ilyen esetekben kell valahol lenni egy szálkának, ami böködi az illető tudatát vagy tudatalattiját, de ennél a fiúnál semmi. Jómódú család, értelmiségi indíttatás, hibátlan szexuális élet, sikerélmények. Erős, jóvágású férfi, olyasféle alkat, mint te, azt hinné az ember, hogy egy kiegyensúlyozott sikerlovag, pedig csak egy ázott veréb, tökéletes belső bizonytalanság, szorongás, emberkerülés, képtelen mindenfajta önálló cselekvésre. Hihetetlen. És titokzatos.”

Kopogás.

— Tessék! — süvöltötte Szente.

Szalai lépett be. Öltönyt, kihajtott kék inget viselt.

— Foglaljon helyet — mondta a főorvos.

Szalai leült a fotelba, keresztbe vetette a lábát.

— Gondolkozott azon, amit legutóbb mondtam? — kérdezte Szente.

— Nem.

— Miért nem?

— Elfelejtettem, amit mondtott.

— Arról beszéltem, hogy ... senki nem akarja magát bántani.

— Tudom.

— Akkor mitől fél?

— Semmitől nem félek.

— Másképpen fogalmazom — morogta Szente. — Miért kerüli az embereket?

— Nem kerülöm az embereket.

— A jelek azt mutatják.

— Jelek nincsenek.

— Magára feladatok várnak, ezzel tisztában van, igaz?

— Nem vagyok tisztában vele, hogy feladatok várnának rám, ez igaz.

— Egyetem, munka, család, ez semmi?
 — Nem az én dolgom.
 — Hát kié?
 — Nem tudom.
 — Tudomásul kell vennie, hogy maga nem beteg.
 — Tudomásul veszem.
 Szente elhallgatott, Kolosra nézett.
 — Van kérdésed?
 — Hallottam, hogy írni is szokott — mondta Kolos.
 — Válaszoljon kérem — mondta Szente.
 — Igen — mormolta Szalai, erősen nézte Kolost.
 — És mit ír? — kérdezte Kolos.
 — Ami jön.
 — Novellát is?
 — Igen.
 — Miről szólnak?
 — Hülye kérdés.
 — Ez igaz — egyenesedett ki Kolos.
 — Elmehet — mondta Szente.
 Az ajtó becsapódott Szalai mögött.
 — Félelmetes — szusszantott a főorvos.

4.

Reggel van, kávéfőző szörcsög az orvosiban. — A fegyelem a legfontosabb — mondta Szente befejezésül.

Vizit.

— Szalai, forduljon erre, legyen szíves — mondta Szente a hetesben.

Kezelő.

— Szalaikám, maga nagyon erős férfi lesz ettől az adagtól — mondta Kapás, és a tüt Szalai tomporába vágta.

Ebéd.

— Jó étvágyat! — süvölti Szente.

— Köszönjük szépen — suttozta Kapás, és Kolosra vigyorgott.

Szalai fáradtan kanalazza a levest, aztán feláll, a mosogatóba viszi a tányért, a hetes felé indul.

— Hova megy?! — kiabál utána a nővér.

Szalai eltűnik a kórteremben.

... Kolos végigballagott a részleg folyosóján, benyitott a szerszámoskamrába.

Szalai előrehajolva ült a széken, olvasott. Körülötte seprők, vödrök, rongyok, tisztítószerek. Felette rácsos ablak.

— Zavarom? — kérdezte Kolos.

— Olvasok.

— Mit?

— Keresztesek.

— Jó itt?

— Igen.

Somos halkán behúzta az ajtót.

Látogatás. Őszes, idős asszony beszél Szalaihoz, néha megsimogatja a kezét. Szalai a semmibe bámul.

— A Szalai következik — mondta Szente. Kolos az ablaknál áll, a főorvos háta mögött.

Kopogás.

— Tessék!

Szalai nyit be.

— Jöjjön csak — mondta Szente. — Hírem van a maga számára.

— Figyelek.

— Ma elbocsátjuk Kozlovsky Dénest, a hetes szoba felelősét.

— Helyes.

— Magát nevezem ki helyette szobafelelősnek.

Szalai arca megmerevedett.

— Nem vállalom — mondta.

— Ezt hogy érti?

— Így.

— Maga a legalkalmasabb erre a posztra — mondta Szente.

— Nem vállalom.

— Mitől fél? A többiektől?

— Nem ismerem őket.

— Három hete közöttük él.

— Az nem jelent semmit.

— Tisztelik magát.

— Lehet — mondta Szalai. — De ők betegek, igaz?

— Igen.

— Maga azt mondta, hogy én egészséges vagyok.

— Így igaz.

— Akkor viszont nem vállalhatok felelősséget elmebeteg sutyerákokért.

— Ember, lehet, hogy maga gyógyítja meg őket!

— Vállalnia kell — szólalt meg Kolos.

— Raksát nevezem ki, azt a részeges senkiházit? Vagy Kerekest, akinek egyetlen értelmes mondata sincs?!

— Például.

Szente felállt. — Nézze kérem. Maguk öten vannak abban a szobában. Kozlovsky elmegy, nem tudom, ki jön helyette. Raksa részeges művészalkat, Kerekes beszűkült prosztó, Gellei gyáva entellektüel... Csak magát nevezhetem ki.

— Nem lesz nehéz, higgye el — mondta Kolos.

— Nem vállalom — mondta Szalai.

Szente visszaült az íróasztal mögé.

— Nem tudom, miért vitatkozom magával — mondta. — Amíg itt van, én határozom meg, hogy mi a dolga. Magát nevezem ki a hetes szoba felelőségévé.

Szalai hallgat.

— Ismeri a feladatait — folytatta Szente. — Maga a felelős a házirend betartásáért, tehát ébresztő hétkor, tisztálkodás, vizitre való felkészülés, jelentkezés a kezelőben, ebéidő, evőeszközök tisztítása, csendóra, este kilenckor villanyoltás. Ellenőrzi a gyógyszerek beszedését, alkohol tilos, minden rendellenességet jelent nekem, különös tekintettel a szexuális kilengésekre. Világos?

Csend.

— Sok sikert. — Szente felállt, kezét nyújtott.

— Menni fog, meglátja — mondta Kolos.

— Maga csak tudja — mondta Szalai.

5.

— Fantasztikus! — ordított Szente, a főnövér sápadtan állt előtte. — Ilyen még nem volt!

... a hetes szoba házibulit rendezett az éjjel, a távozó Kozlovsky hozta be a pálinkát, ittak, énekeltek, nem engedték be az éjszakás nővért, s mire az ügyeletes orvos feljött, addigra már mereven, alvást színlelve feküdtek a sötét szobában, az orvos visszament a helyére, újra kezdődött a buli, a nővér most már füttyült az egészre, lefeküdt aludni, a hatos szoba felelőse szerint hajnali háromig tartott a zenebona, rádió szólt, széken doboltak, fésűn zenéltek, táncoltak, ordítottak, kipisáltak az ablakon. — Ez fantasztikus! — süvöltötte Szente. — Küldjék be a Szalait!

Nyílik az ajtó, Szalai dugja be a fejét.

— Jószerencsét — mondja.

— Maga is ivott? — kiabált Szente.

— Csak háromig.

— Ki hozta be az alkoholt és hogyan?

— Kozlovsky. Azt mondta a portán, hogy itt felejtette a borotváját.

— És maga?

— Mi van velem?

— Magának mint szobafelelősnek ezt azonnal jelentenie kellett volna!

— Miért?

— Mi az, hogy miért! — ordított Szente. — Hát mi lesz abból a szobából, ha ilyen felelőse van?!

— Az a szoba megvan felelős nélkül is — mondta halkán Szalai.

— Maga különb, mint ők — szólalt meg Kolos. — Hasson rájuk.

— Felesleges — mondta Szalai. — Hülye ösztönbanda, mennek a maguk kis ügyei után.

— Magának meg kellett volna akadályozni ezt a disznóságot! — fújtatott Szente. — És a többi szoba? Az nem zavarta magukat, hogy a többiek pihenni akarnak?!

— Én nem is ittam.

— Hát mit csinált?

— Röhögtem.

— Kin?

— Hát a többiek. Meg azon, hogy holnap reggelre mennyire be lesznek szarva.

— Cinikus alak maga — mondta Kolos.

— Maga is, le se tagadhatja — nézett rá Szalai.

— Soha semmiért nem vállal felelősséget.

— Váltanak le.

— Ott maradsz a helyeden, amíg élsz — tegezte le Kolos.

— És odakint? — kiabált Szente. — Odakint mi lesz?

— Itt maradok, beosztott betegnek — mondta Szalai.

— Itt nem marad, mert egy hét múlva úgy kidobom, hogy lába se éri a földet! — süvöltötte Szente.

— Felelős leszel — mondta Kolos. — Otthonfelelős, munkafelelős, emberfelelős. Vagy megdöglesz, a takarítószerszámok között.

— Olvasni, írkalni, borongani, azt igen! — ordított Szente. — A többit csinálja meg más, az ételt majd megfőzik a konyhán, az ágyat felhúzza a nővér, az orvosokat le lehet szarni, és ezzel kész, igaz?

— Felelős vagy — mondta Somos, Szalai maga elé mered, a fotel karfáját markolja.

— Szeretném, ha továbbra is ellátná a szobafelelősi tiszteket — emelkedett fel Szente.

— Felelős vagy — mondta Somos.

Szalai felnéz, a tekintete szürke, zavaros.

— Felelős vagy — mondja Kolos, Szalai újra a földet nézi, Szente kulcsra zárja az íróasztal fiókját, „hát akkor úgy gondolom”, Szalai feláll, megszedül, „te vagy a felelős”, suttogja Kolos, „elmehek?”, kérdezi Szalai, Szente újra megforgatja a kulcsot, „tessék, elmehek”, Szalai megfordul, lassú léptekkel kimegy.

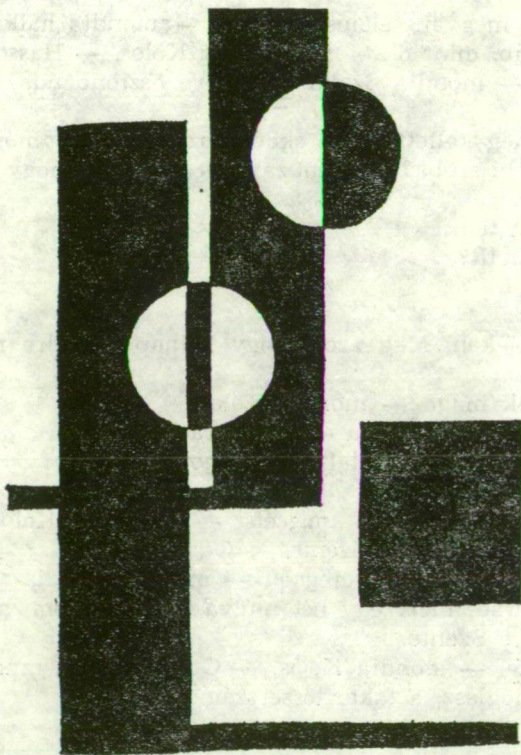
— Ez mi volt? — bámult Kolosra Szente.

Kolos sápadt, izzad. Az ablakhoz áll, a fűtőtestre támaszkodik.

6.

Délután benyitott a hetesbe, „Szalai?”, „az odvában ül, gondolom”, mondja Gellei, Kolos végigmegy a folyosón, pihen az osztály, az ablakban az őszi park, egyetlen csíkos köpeny sétál a platánok alatt, Kolos megáll a szerszámoskamra előtt, a kilincsre teszi a kezét, „mit mondjak neki?”, benyit, „úristen!”, a torkához kap, Szalai az ablakrácscon lóg, lepedőből csavart hurkon, az arca halott és sima és belenyugvó...

Kolos megroggyan, erősödő szorítás a nyakán, zúgó sötétség taszítja a földre, Szalai talpa alá.

Vázlat a hegyen

*Süt még az őszi nap
meg-megborzol hegyen
tél előítélete: a szél.
Órák óta vagyok itt
s nem lukasórán, mert
egy sárkányrepülő —
megeredt aranytollhegy
íráshoz feszülő test,
ősi vágy és cél,
tetten ért pillanat
s nem gyűrt sugárvevő
völgykosárba dobott papírhegy
mi a föld lesz nem sokára;
s vajon az lesz-e
halálos készség?
Petőfi: világos beszéd,
Illyés: pusztába kiáltott szó,
Bartók: antenna-csodaszarvas.
És este, mint a mesében
Tv-albérlet-világ
szabadság és szerelem
felszarvazott Magyarország.*

Ki egy szóban

*Ébren tartani egy ígét
amiben a világ még
tetszés szerint álmodozhat*

*A csönd
bármilyen mély
nem a föld holtnyelve*

*Rámlegyint útszélen a fa
vidd az árnyam ostoba*

*Költő az
ki egy szóban
a világot lakja be
de szórakozottságában
azt az egy szót keresi*

Hanem ez a „Hisz”

*Arcomat, mielőtt
bármit elérhetnék,
a jövőnek adom, tudjon mivel
válaszolni a múlt.*

*Leszerel az álom,
fényesre dörzsölt
szempilla-szurony
minden határon,
tehát a vérengzés
így is úgy is el-
kerülhetetlen, dohogom
önmagányi ragyogással
jön az út hazafelé*

*— le a kalappal —
kikéri magának a hold,
kikéri magának a nap,
s magam is, ki végképp
világgá menni igyekszem.*

Hanem ez a „hisz” — Isten mentsen!

*S hány meg hány
visszaadott tudás,
folyó-méter könyvpolc
horgászsínór könyvjelző.*

*Van belátásom: nem lehetek
cinikus, bűnöm, lábaim
mérhetetlen kíváncsisága; por
felforrt aszfalt,
maga a csiganyálas
linzer-füves út.*

*S hogy lélegzetemnek
legyen elég hely,
tenyeremmel — kezdő mellűszó —
széttolom az összeragadt partot
és isten-isten
koccintanak rám a fák.*

Történet történet nélkül

!... mert nem szólhattam arról, amit látok,
bár éreznem kellett volna az érzéseimet...
és miért nem jó érezni őt, hol nincs itt,
amikor itt van minden... és én az életemben
élek ekkor, de mondhatni nem mondható már...
ő, hát így vagyunk, érzéseink valóságossága
nélkül, de amikor mik is valóságunk érzései,
amikor így érezzük őket... és hát csakugyan
így vagyunk... és ha majd lennének, mi az
ő átélése... csak állandóan előjön rá
a szó: érezni, és előjön rá ennek a szónak
az élete: nem tudom...

... és most annyira eljutunk magunkkal, hogy
nincs más élni, és ilyenkor van, amit élünk,
és magunkban lenni egymással, és már ennek
sem lehet mondani.

... de hát én nem tudom, a kocsni mozgását,
ahogyan lassúságra tartom, de a nap alacsonyabbra
világít mégis, és eltelik, de szépen, és szebben,
minálunknál, de mégsem egészen nélkülünk, és ezt
lenni együtt, amikor már nincs ugyanolyan
világosság megkerülni a tavat...

„... ahogy rövid hátul, a tarkómon a hajam, mert,
hogy is mondjam, talán nem bírtam a súlyát, ahogy
emlegette, szereti a mély hajakat, és
régesrég is mondta, mindig: leélhetetlenül szépek,
és én nem bírom ki az ilyen szépséget, mert szeretheti,
láthatja, érintheti, lehet szeretni, mert, ő,
mennyre haj, mennyire boríthatja magára magát, és
én hagytam vágni, nevetgélve is, talán, időközben,
amikor még vágtak belőle, és nem úgy,
ahogyan kérhetném most, tegyen még a tűzre, amikor
ez nem az az idő már, amikor
fahasábokat lehet rakni a parázsba, hanem meleg van
a fűtőtestekből, és ezt nem lehet nézni, de, ő,
megint olyan fecsegősen vagyok, ahogyan nem érinthet
már a hajamból, olyanképpen annyira haját, de
azért szeretem magát, de kell olyan esemény ebben,
amelyben nem kell szeretnem, hát higgye el ezt, amikor
honnán tudhatnánk, mennyire szeretem,
és szeretem annyira.”

És beszélt még tovább, egészen halkán, amikor nem
sikerülhet megmondania, talán semmikor, amit mond,
de én most arra vagyok, amiket beszél, ahogyan érzése
után érez magáról az érzés, és ebből csinálni meg,
valami egészen bensőségesen, egyedül neki szólóan,
az alakját, és gyorsan megérinteni, és

ebben a hirtelenségben maradni, érintés nélkül tartani a hirtelenséget, és nem elkövetni belőle semmit, ahogyan most, november legvégén, a két hattyú ott, a jégen, mely vékony volt még a tavon, de lépkedett rajta a két hattyú a nádszálak felé, mintha nem elkövetni semmit abból, ami van, talán, azután a másik tó, teljesen mozdulatlanságban, benne a hegy képe, kicsit világosabban a völgy helye, és világosabban az ég egy darabja, mégis halványan, és nem érthettük, mit követ el velünk mindez, és mit követünk el így egymásból, és azt nem lehet elég hirtelen megérteni, hanem azt nem tudni, mi az, ha nem leszek, nem tudom, mi az, ha nem lesz, egyszerre menni mindenhova, egyszerre, és ő, amikor mindig nem tudom, mi lenni nem lenni, ő ezt mondta, mindig későbbi este, és mindig másoknak: „megérteni, hogy én vagyok ilyen, ami történik, és akik történnek velem, miattam is, jórészt miattam így, és ezek személyek, ha nem ő, valaki más, mással ugyanez, parányi, szinte lényegtelen módosítással”, mondta, és, bár talán, de inkább biztosan el is felejtí majd, hamar, mert miért is mi az, nem felejténie, „parányi, szinte lényegtelen módosításokkal, személyek”, folytatta még, megint így, „mert belőlem határozódik meg, ki lehet ő, micsoda, valaki más is, és amikor mással, mindegy, más miatt ugyanez, és, megint, szinte lényegtelen módosításokkal: személy, hanem hát”, folytatta tovább, „amikor ki lehet egyáltalán ő, ha egy személy hozzám, és megérteni, hogy én vagyok olyan, ami történik, és akik történnek velem, nem lehetnek ők”, én meg eközben az ágyon ülve, amikor egyszerre menni mindenhova, és mintha nem elkövetni semmit abból, ami van, bár várt lent a kocsí, indulni akár amikor, menni nyomban, mert „az is belőlem meghatározott, ki lehet egyáltalán ő”, és ezt is mondhatta, fehér és gyerekesen kiaranyozott szobájában, azután, hogy kőasztalra terítettünk vacsorához egy szigeten, és hallottuk a szamarak hangját az istállókból, esti hangját, és eközben körülvett a tenger személye, ahogyan a mi személyünk lehetett, külön-külön, de valamivel mégis együtt még, ahogyan napközben azon az érdes sziklán feküdtünk meztelenül, és szedegettük a kosárból a szőlőszemeket és a fügét, és hallottuk, ahogy mozog alattunk a tenger tömege, de bármikor megérteni, hogy ő van ilyen, ami történik, azt hiszem, itt a fejemben nem tudnám elviselni, nem szeretném soha megismerni a szivemben, amikor egyszerre menni, utoljára, mindenhol, menni mindenhol, egyszerre, amikor mindig nem tudni, mi lenni nem lenni, akárha érzése után érezné magát az érzés.

TANDORI DEZSŐ

„. . . aki nyomtalanul lépi a nélkülözhetetlen nyomokat”

KESZTHELYI REZSŐ VERSEIRŐL

1. AZ ÁRNYÉK FOLYTATÁSA

Pontosabban: „az árnyék...”, mert kis betűvel ez vers címe „még” a *Vonalak kertje* kötetből, amely nekem — képletre véve — mindig itt nyílik ki. „Az éjszaka tárgyai”, melyek fenyegetnek: „a fehérség motozása”, de hol, „az agyamon”, s ahogy a zizegő szó és a süppedtegebb azonnal összehorzoslódik; aztán az ismétlődés, ami tartalmában is az: „az annyiszor ismételt agy bátorsága”; s mi az, ugyan, az ismételt agy, kérdezem, lenyúgözve persze; s „a róza rózsája”. Mint még egy jelző-jelzés; az ismételt agyra. Ekképpen indul ez a vers, amelytől akkor sem tudok szabadulni, ha az új kötetben, a *Katalekták* sorában a továbbzúdulások sorai és szakaszai is jönnek.

Volt a *Vonalak*-kötetben a megszólalásnak az az egyszerűsége, külön nem is vállalható vagy kérhető azonnali eredendője, amiről régi költőknél szokásunk elhinni a legendát. Ez ott valósággá vált; ha idején nem is merő egyetlenként; ám itt nézzük kedvünkre inkább, sokkal inkább, az *árnyék*-vers továbbiját; épp-csak-továbbját, most ne az egész verset; a *Katalektákkal* volna dolgunk. Megindítóan rendítő, így érzem, az a nagy közelségű kép-egybemácsolás, ami: „oly komolytalan volt az ösztön / anagyala a fény súlya / és a súly tengere” képzeté alakul végképp. Sötéten és ragyogón, olvassuk még szinte azonnal. S: „a név és a születés / egyetlen alakjában...” Keszthelyi Rezső nem adta konkrétum és „orfikus” tényvilág e szintjénél azonnal se alább. Ez volt a nagy megszólalások egyike az újabb magyar lírában.

2. „... FOLYTATÁS”

A név és a születés: egyetlen alak, ebben — vagy „bárkiben akkor” — élünk tehetetlenül. S „az évszakok bizonytalansága” nem sokkal nagyobb bizonyosság-e máris ennél? Tudhatjuk-e, épp évszak-élő mivoltok? Félséges szégyénység „a fűzfákat gyötrő hold-ladik”-é; s a képek teljessége az évszaknyias meghatározhatatlansággá változik át, így maradhat egésznek, csorbíthatatlanságot ekképp nem *mímel*; holott a stilizációt sem — hogyan tenné? meglétében már! — tagadja. Az idő tétovásága „mindenben”, olvasom tovább. Evvel egyen-jelentésű, bár mást mond, „az úzás horizontja...” Ezek pedig mind be vannak vallva, mert — bevallhatóak, és erről külön említést kell tenni. Gondoljuk meg: az évszakok bizonytalansága... az idő tétovásága... és az úzás horizontja — mind alig tíz sorban, sőt... És rövid sorokban, tagolással, ami szinte az ellen van, hogy bármi is segítse a vers anyagát. Az úzás: ellen-úzás, horizontja

azonban nem elhagyás, nem visszaszűkítés. Hanem akkor? „Az összefoghatatlan szárnycsapások levegője...” És ehhez „az akarat ege” jön? Nem egyszerűen, mert minden a folytatásosságában létezik itt, a vers során; sorain; az akarat egéről azt tudjuk meg, hogy „sosem fejezhetem be”, nem fejezhető be; a személyesség hangsúlya mintha a kimondhatatlan — mert kimondva nem hiteles — általános helyett állna. Az elmúlt idő pedig, amiről „mesélnek” a vers fő személyének, az, „amikor fény volt és horgony”, s most: „siralmas az öböl a nap / helyzete”. Hogyan siralmas? Mi volnánk efféle szituációban? A vers kifejti, ám ez már eseménytörténet-része. S akár kiemelnénk, akár mellőznénk — vagyis: próbáljunk „ne-szólni-róla” —, mellőződne az a fontosabbik réteg-elem, hogy valami eseménytörténet meg tudott teremteni egy látzatot, mely valósággal érhetett föl aztán, azzá lehetett, amire mondható, hogy „van”, valóban létezik. Ez a vers-mint-folytatólágosság, Keszthelyi Rezsónél.

3. „LEVEGŐ OSZTÁSA...”

Már a *Katalektákban*. A megszólalás, ebben az 1974-es, igen fontos versben — s a pontosság legyen az összefogó megjegyzés mentsége —, közelebbi elérhetetlenség, mint a *Vonalak*-művek bármelyikéé lehetett. A szavak hangalakja; szenvedély; eliszonyítottak; érezhettem; szükséges; kiegészítés; közöny — — — most érződik csak, valóban szinte a szavak hangalakja „kiadja” az értelmet, megadja a tétet. Mindez zárójelben, tehát mint amikor nagyobb pontosságra törekszünk... aztán egy versszakválasztó tagoló-semmihely... és? Egy nagy kezdőbetűs „De...-”, idézőjel nélkül, természetesen, ám három ponttal s gondolatjellel. De...—

Szokásunk ezt mondani, hanem itt a kézmozdulat segítése végképp elmarad, például, s mi marad? Egyetlen majdnem-csonka szóval a végsőség jelzésére vállalkozik a vers, teljes ellentételezésre, hogy e szörnyű szóval éljünk. A kifejtés, persze, nem késik: „Nehéz volt meggyőzőnöm magamat, / mert még nem találtatták meg / az érzelmes szillogizmust...” Tréfál? Egyáltalán nem; a rámutatás kéri itt túl-jogát, miközben — miközben! — az imént a szó, szál magában, túlzottan is gesztustalanul volt hagyva. Vagy éppen: nagyon-gesztusvált. Az érzelmes szillogizmus, vagy, mint a vers folytatódik, „a logikus holdfény...”, ugyanilyen azonnal-szembeállítások; s mi az okuk, rejtélyükön túl, természetesen? Valami így-érezékelt-tényvilág lehet a kiváltó, ahhoz kell pontossággal-létezőnek maradni; már tovább vezet a halott „képzete”, aki a földben nem lelhető, hiszen nem maga ment oda; ám ez akár gúny is lehetne az életre, ha nem kerülne hozzá a *Vonalak*-világ néhány jellegzetes motívumrésze; vagy egyetlen, egységes motíváltsága. Erről most mindjárt.

4. „... EGYETLEN HULLÁM A BALATONBÓL VAGY A FÖLDKÖZITENGERBŐL”

Vagyis hogy a halottal — ment-e valami oda le? Található-e akkor hát „ő” ott valóságosan? De nem halottkeresés a tárgy, hanem a látszólagos együtt-ható az! És nem ennek van egységes motívumrendszere, hanem valami egységes — az nincs megbontva, még halottal sem... egyetlen hullám, tavi vagy tengeri, sincs kiemelve, eltüntetve, mármint abból az allagából, ahogy — nekünk csak? korántsem! — volt és van; s ilyen dolgokról „szól”, egyebek között Keszthelyi Rezső költészete.

És ezt is azért merhetem csak ilyen összefoglalóan kiemelni, mert magában a versben rögtön ez jön ott: „...hogy mást ne is említsek”.

Nem kerül „át” ily vízi hullámvásznak egyetlen darabja se; hová? A föld alá? Okvetlenül oda csupán?! Vagy egyáltalán — — — ! Mert így folytatja a sorolást még a vers: „És kering-e ott néhány fekete- / rigó, jön-e egy-egy emlék, át- / vonul-e valamennyi felhő?” Akár a következő pillanatban is, akár efféléken is, áthatol-e bármi, ami volt-van? s hová? mibe hatolhatna? Nem egyetlen közege-léte volt-e csak? S miért lett volna csak egyetlen! Erről semmi tétel mondás nem volt, idézhetnénk a Szép Ernő-hangot.

(1974-ben, persze, Szép Ernő hangja minálunk, hazájában, még ennyire sem volt ismeretes, mint ma.)

Mióta várjuk — meg se néztük most, frissen, „tovább” a verset! —, hogy ez a fordulat jöjjön; mindjárt idézünk belőle... de a vers maga, íme, tessék, szervesen kényszeríti önmagát, hogy arra folytatódjék, amerre az „egy-egy emlék”, a „valamennyi felhő”, „néhány feketerigó” logikus — és nem érzelmetlen — útja volna: „És »ezek után« mi van felül? —”, hangzik ugyanis a kérdés. A válasz természetes: „Hát, persze, a tényeink.” Felkiált: „Azok igen!” Mármost ha ebből lehetne azt, hogy megtanulni belőle élni! Ha azt bármiből lehetne. De a világlíra oly részei, melyekre — itthoniakra is — figyelni érdemes volna, elmondja: az sincs lefektetve sehol, ez a tapasztalat-tapasztalándó tudás.

5. „... OSZTÁSA LEVEGŐVEL”

Így alakul ki a cím indoka. Mik a tényeink? Beckettig megy vissza, forma szerint, s „bármeddig”, a hordaléktartalom alapján: „A mindig elhozhatatlan / és mindig eltávolíthatatlan / maradék, a végtelenségig sorol- / ható, megszámlálhatatlan maradék”. Hulladék, hordalék. Hullámokból... fekete-rigótáplálék... emlék-roncs... felhő-képzet s -alakulás. Mind ez pedig: „az »anyag« kipusztít- / hatatlan nemzetsége.”

Külön-fajta idézőjelbe kerül az *ezek után* és az *anyag*. Nem megkérdőjelezés ez. Megint a kényszerűen lemaradó élő-gesztus; az „ahogy már mi emberek ezt csak mondani szoktuk”, vagy a „mit mondjak, mi”; s akár a *felül* is lehetne így; vagy a *nemzetség*.

Erről is szól ez a versalakítódás.

Végeredményben itt, ami a legritkább, elbeszélgetni akar *velünk* — „ve-lünk” — valaki; nem idézget „minket”, nem csak egy-egy csonkaságot kap el, nem színleli a tájékozottat — „dolgunkban” —, hanem a beszélgetést akarja elbeszélgetni, beszélgetést beszélgetni akar. Így kezdődik új bekezdés: „Hagyjuk azonban a rögeszme- / szenvelgést; nézzük inkább...” Várjuk, mit is? „Az árnyékok árnyékait”. A negyedik szakaszban vagyunk. Kialakult a vers mikéntje, s hogy „mire” szól, „min” szól. Mi az az anyag, „amin” megmarad; hogy ezzel is Keszthelyi Rezső kollokvialitását idézzük. Költészetünknek ama ritka helyei ezek: ahol az élőbeszédesség ilyen... nem is „tömör”, mert nem tömörül semmi bővebség ézé, ami; hanem ahol eddig akar csak eljutni, ami fölösen törekedne tovább, önmaga ritkább levegőjére kerülne, saját felszínét folytatná. Nincsenek mennyiségi költészetkategoróriák; mégis, említendő, hogy ez akár — születéstörténeti — gazdaságosságnak is nevezhető volna. Az a ... korántsem-kopárság, csak épp-kellőség, ahogy a vers itt megalakul. Azonnal idézettel folytathatjuk, indoklását mintegy.

6. „...»MINTHA« A SEMMIT MUTATNÁK, A SEM-”

S folytathatjuk így: „mit”. Ahogy a verssor. Ez a tördeltség, együtt avval, hogy a Természet sosem lesz nem-teljes, ahogy Keszthelyi Rezsőnek ez megint az elmaradó-kézmozdulat-némaság-kifejezőeszköze, evidenciája, a „Hasonlat” bontását sugallja, ahogy erre már tekintettünk, s a MINTA H, MINT A H, MINT AH változatok, valami módon, akár a nálunk ismertebb HŐ-játékgig, akár — valódi valójukban — sokkal messzebb utalhatnak vissza, kinek hogy. De semelyik fokozat megtagadásával sem! Keszthelyi Rezső versét, s nem ezt csupán, az is „jellemzi”, hogy semelyik fokozatot sem tagadja. Ahogy a hasonlat iménti szavát felbonthatjuk, az össz-rétegződést is kitérve láttatja a Keszthelyi-vers, megvan „darabra” mind, lényeg-sorjázás-sorrendre valamennyi, azaz megannyi. És a kérdés a levegőosztó versben, itt most azonnal: „Értitek, ugye, őket, / az árnyékukat vedlő árnyékokat...” Nem erről beszéltünk-e? Pedig most, a régről ismert, emlékként meglévő versben, úgy haladunk előre, hogy — elemzők — nem tudjuk, hová tesszük a lábunk a következő pillanatban, mi jön. S előrevetítődnek a dolgok! Ez következik, íme, tessék: „a vetületeket vedlő vetületeket”; s tágul tovább: „egész földrésznyi fogalmaink / fogantatlanságát...” A mondat elemei megbonyolódnak, és tisztán kezdenek sugallni, eredendő „értésre” — s mi az, persze?! — valami csak sejtetett, és ezt ki is fejtí a szakasz további része: „amiért tes- / tet élünk...” A különben meg nem nevezett evidenciák szavá-élése, életése: és nem felélesztése, hiszen nincs holtuk, mondhatnánk Keszthelyi Rezső helyett ... élő élesztése élővel, azaz: művelet élő „anyaggal-se”, ezeknek a verseknek az anyagcsere-anyaga, ahol végül a körjárás „rilkeije” marad, az a csere, amely önmagára változtathatja csak önmagát. Testet élünk, „elhasználhatatlanul / fontos elhasználódó élőlényt”.

7. „...»AKI NYOMTALANUL LÉPI S...”

A...? „...nélkülözhetetlen nyomokat”. Ez már nyom osztása nyommal, levegő levegővel, s miről szól, kérdezze most a merő ész-elv? Arról, például, hogy bármit „cselekszünk”, bármi mozgásformát „öltünk” — mint testet! bármi mozgástformát *élünk*, tehát —, történik valami egyéb is — tudjuk! —, mint aminek honossága, lakhelye, neve stb. van. Ez a matéria megfoghatatlan, az lenne, ha nem adódna mégis felkutatandó elnevezhetése, ha ez akkor mégse név... lenne?... Itt, az adott anyag természete szerint kutatásunk is nyoma-veszett lesz; s erről szólnak, végtelen csiga-vonalban, a Keszthelyi Rezső-versek; maga a csiga sem „véletlen”, mint motívum, nála, ha nem is ilyen használatban. Tehát a cselekvésnek, a történés-hagyásnak vagy -óhajtásnak az a rétege, maradéka, elhulló eleme, mondhatom így is, „váltott ló rendszere”, madár-folyamatossága, azaz *szeregettlehetőség élőlényeké*, ez egyebek között a nélkülözhetetlen nyomok sora, és ezeket lépjük nyomtalanul, természetesen. A következő versszak élőbeszéd-hangja hosszú mondatot vezet be, s nem is azért „mérhetjük” ekképp, mert tizenöt sornyi, hanem mert amit átfog, anynyira változatos, és ebben a változatoságban a pontos fokozatiság logikája mintha „holdfény” és „szillogizmus” keresett válasz-párja lenne. Így szól a mondat: „Am nem szabad felvagnunk azért, / mert párosodik leheletünktől / a tükör, mivel legfőljebb némi / meleget, ágyat, takarót, tarhált / pénzt és még tarháltabb együtt- / érzést, hamar felélhető, meg / higiénikus szívet és szívro-

hamot, / panasz-eufóriát kaphatunk gyógy- / irként az akut életosztónre...” Tehát nem sokat nyújt a *nélkülözhetetlen nyomok* kiegészítő magunk-világa; s a mondat maga így zárul, egészen másfelé lendülve tovább: „miközben — kibírod-e? — lak- / bérelt jegenyéid szüntelenül / hajladoznak, és majdnemhang- / talanul, alig-igazán el- / fordulnak akármelyik ég- / táj vagy égtájtalanság felé”. S ez jut el az „összpontosított örömhöz”, ami...

8. „... DEKONCENTRÁLT SZORONGÁS”

Ez lenne tehát az említett „összpontosított öröm”. S Keszthelyi Rezső ezt gunyorosság nélkül mondja, forma szerint pedig: útközben. Az út, a táj: valós; és hová jutunk el benne, vele? Ilyesféle általánosságokhoz, melyeket be kell vallani! Gunyorosság tárgya a „már megint” kiruccanás: nyilván a Tó vidékén; megvannak a kész-képzetek: „kapiskálad: ennek, / meg ilyennek kell lennie / annak a helységnek, ami akkor / lesz, amikor neked fékez a vonat...” Maga a valódiság, itt történetesen az utazás, a *szabadulás a szerény otthontalanságtól*: ez is kényszerítőzik az érzékelővel! Át kell venni, mint valami átadást, és csak azt kezdhetjük vele, amit erre meghatároz. Holott: nyíltság lenne. Még azzal is, sőt, éppen azzal igazán, amit a vers személyére s köré zár: hogy megkülönböztethetetlenek a nádasok, másrészt képtelenség ez a sorjázó nagy „ugyanaz”-érzés is; sás, csónakok, kabinok... Hagyni kell „a képzelet komolykodását”; meglétünk — életünk! — más terepű elemei bukkannak hirtelen elő ebben a közegben, látszólagos „hamarjában-szövegekként”, udvari-bolond-tréfaaként egy Shakespeare-darabból... Amíg a jármű halad velünk, például, nem vagyunk veszélyben, és hazudozgatnunk is fölösleges stb. S milyen a végre-megérkezés? Ki vannak nagyítva ezek a fogalmak. „Hol is érkeznel meg, mivel / az annyira, de *annyira* megálló, / hogy legszívesebben ismét vára- / koznál az innen-oda közlekedő / következő autóbuszra...” S a nézelődés közben? Olyasvalakié, aki „távol- / ról sem jött meg teljesen...” Szeretne viszont „apránként... emlékezni”, s megint összefoglaló képlet következik: „a céltalanság elkötelezett tu- / ristájaként...”. És nem gunyoros ez sem, holott hát persze, hogy nem lehet komolykodva venni: „éppen ott, ahová / — majdnem haza — igyekezett.” Itt ér véget az egyetlen zárójeles megnyiségnyi szakasz; és mutatja, abból a materiából vétetett, amelyik Keszthelyi Rezső félhosszú-vers-műfajának alapsajátja: szó szerint a *mormolt materialista imából*; soroláson túl, de túl-komolyan-véten innen, a legnehezebb helyzetek egyikében, mert „gyermekien / ideges melankóliában” leledzve sorakoznak elő a tárgyak, a szép bőrönd-kirakás jelenetben.

9. „... NEM ÉRDEKELT TOVÁBB, AMIÉRT...”

... és itt tovább-tagolás jön, külön belső idézőjelben az „akkor”, s mi volt akkor? „Helyben voltam”, írja, s hogy: „valóban”. A park milyen volt? „Oly hihetetlenül tűnődő”; s a tereptárgyak, hogy így mondjuk, megint a nagy szomorúságot, a méltányos kétségbeesést sugallják — ha szabad ilyen fogalomparost alkotnunk!? —, holott „csak” szomorúkőris... remete-nyugalmú plátán... ernyős tulipánfa... és kiemeléssel az, hogy *bagolyhányás*...! Ez a ledermedett táj, itt mozgunk a vers személyével, s a mozgás, kérdezzünk rá így, tovább: az esemény az „volt”, hogy ő lemehetett volna, „leérhetett” volna „bármelyik ösvényen” — milyen érdekes kifejezés, efféle helyi színekre is pontosan futja itt: „az állandóan / folyó határhoz”. S megpillantja akkor az „érzekien elvont nagy víz- / felület...” látványát. Gyengédségre is van ok és le-

hetőség: „kicsiny” kanyart téve lehet elérni a *tóért nyúló mólóhoz*, amelynek mindazonáltal önálló, lényegibb élete van: „a legfehérebben fe- / hérlő mólóhoz”, s a szabad mit-sem-kívánás teljéhez, tökélyéhez.

S egy újabb szakasz erre mind lecsap: „De mondom: *nem érdekelt.*” És hozzáteszi: „nem is érdekelhetett”. Mert minek a látvány? a látás? az észlelés? Mi végre?! S mely dolgoké, kérdezi. Íme: „— például — / száraz lócitrom-kupacot, vadá- / szó nyestet, zabáló ködfoltokat, nedves / szitakötőt, / rozsdásodó murvát...” Akkor külön idézőjelbe teszi a „minek” hangsúlyát is „»mi- / nek« látni valamit, ha már van”, ha ott van a személlyel, a velünk egyidejű cselekvésben; inkább „láthatatlanságuk / részvételére készülődtem”, írja, és nem meglepő az a tökéletesség — mindenféle tökéletesség-hangsúly nélkül, persze! —, ahogyan, amellyel ezt leteszi, akárha cipelni-fölös terhet: „szinte- / magam-nélkül léptem feltéte- / lezésben tartózkodó környezetükhöz”.

10. „... A KÍVÁNTAN KIVEHETETLEN HATÁROZOTTSÁG ...”

Ez az a határ-vonás, ameddig, mint mondja, nem bizonytalandona el „különben”. Mennyi feltétel...! Még ebben a szinte-magunk-nélküli létben is. Az események — „események!” — rohanni kezdenek, torlódnak legalábbis: „*ahol* a részvételenség szenvedélyesen / lenézi az idegrohamok, az érzés-embólia, / az ész-daganatok és egyebek okait...” És a legkülönösebb vershelyek egyike ez, a következő párosítás révén: „legyenek azok küszöbök, ökörnyálak, / edények-, takarók, koraosz- / gyűjtötte fecskék, szárukra / törött dáliák nehéz- / fonnyadású feje...” S az egyik „*legszebb*” képsor is líránknak ily jegyében. Nemcsak az érzékletes tartományban, a *nehézfonnyadású* szóval, hanem az „elvonatban” csakúgy: „a tárgyak / képnélküli képzelete, finoman / hisztérikus zavara”. Ráadásul a hangalakok is megint olyan *fontosak* itt, *mellesleg*.

Akkor, hirtelen, másodszer immár, német nyelvű „vendégszöveg” következik; mintegy a dolgok ne-továbbjának jelzésére; vagy mintha épp ezzel volna átmenthető a szó-matériába valami természeti történés. Meg is „magyarazza”, jellegzetes külön-idézőjelben egy részét: „Valami »ilyen események« szépültek el...” Szépültek el! A jelenségkritika végtelen-tárása; anélkül, hogy bármit békétlenítene, *bántani* akarna. S hogyan szépültek el? Még megdöbbenőbb: „ahogy kifogy — egyszer, / éppen délután — a kikötőből a tenger”. A nyílt-rejtelem-állapot képei! „Es / eltűnve tűnt el minden — / lepke a halántékban”...! Erre még itt, levegő-osztása-versben sem számíthatunk. És most, ami közbevetve jön, hosszabban a maga külön-idézőjelében, a vers bevezetésére utal vissza — de hát durva szó ez a „visszautal”; így alakul valami el-nem-szépülő, alakul verssé, vers-lepke-halántékon-eltűnéssé; tehát, külön idézőjelben: „»Amikor eltávolítottak a / szenvedélytől, végre / nem érzékelhettem: nincs / szükségem semmi- / féle kiegészítésre.«”

11. KÖZBEVETÉS: A FÉLHOSSZÚ-HOSSZÚ VERS MINT A VERS MEGOLDÁSANYAGA

Nem annyi tehát, hogy szerkezete lesz a versnek, mi több, ez előkészül stb. Persze, nem szabad misztifikálni! Ami történik a verssel, merőben... de hát itt volt: materiális, ilyen „ima”. Ez a verstípus: a készsége, készenléti állapotok folyamatáé. A kezdet — „(Amikor eliszonyítottak a / szenvedélytől, végre / érezhettem: a szükséges / kiegészítés csak / közöny lehet.” —: össze-

foglalásnak látszik. S később kiderül róla: lehetőség, nyitás. A leheletnyi álomzuhanások költészete ez, teraszos-forma vers, bensőjében, s így, alig-térben, hatalmas változásoké, átváltozásoké. Az „... eltávolítottak a szenvedélytől...” szakaszvég után milyen szép természetességgel jön a kérdés, a logikus: „Mi is lett alvajáról?” S a tovább-beiktatott kérdés-sor után ilyen folytatás, hadd idézzük a szakaszkezdetre: „Öncsonkító szemem, a szívem / módszeres elhagyása; sétával...” S felsorolások megint, de ezek, mintegy hasonlatául annak, „ami” az élet, szerves rendszert látszanak alkotni, azaz: *mintha* csak ezt a *látz*szikot ismrehetnénk; tehát: „sétával, / asztalitenisszel, evezéssel, / cselekvéstelen munkakedvvel...” S ez is kérdésbe fut, kérdés volt tehát az egész? „... és / azzal, hogy nem mertem / szedni kikericsét?” Most pedig nézzük, ami a kettőt összeköti: „a magasított párna, a gyufa, / a csésze tej, a fapapucs, / a lépcső karfája, a folyosó”, ez mind alvajáról lett. S még — és szép hangzásokkal is! mert Keszthelyi Rezső versének személye, „ugyanakkor”, az életet *élvezi* „is”! Furcsaság, ha elemzés így átveszi tárgya módját, de itt az „is” kívánczozott e tárgymód miatt idézésbe. S a sorolás, akkor: „a konyhai zöldség-zamat-szag...” Itt a szépség helye, s milyen stílszerűen, el nem koptatott matériában. Aztán: „az étvágy-szomorúsággal bemocskolt / abrosz, az érinthetetlen evőeszközök / kitisztított várakozása...” És kérdőjel; bizonytalanság vagy később igazoló rálátás? Távolság azonnalija.

12. „MI LETT...”

Hogy kikericsét szedni — például! — nem merünk... s mit tesz hozzá ehhez a vers: „Nem mertem”, ismétli meg, pontosvevővel; s még: „már-már »modorosan«, mondja még. Hogy így *nem mert*. Modoros nem-merés; de fontosabb ennél a pontosság-arányrendszerénél, még az igényénél is, hogy a mégis-váltás készsége megmarad. Mint az életkényszerek egyik eszköze és elkerülhetetlenje. Nem szedett — elsősorban miként jön ez is ide? persze, hogy így: nagy térségben látjuk a nagy térségből egész meglétével lélegzetet venni akáró versbéli személyt; megy ott, valami dombon, mondjuk, és kikericsnek vannak szanaszéjjel; nem szed, megy, s ez már-már modoros; de hol? mi-ben? nyilván nem a mozgása, nem a napfény, a földet borító növényzet; akkor mi? Keszthelyi Rezső költészetének itt érezhetjük egy sarkalatát, ezen „jár”, fordul, innen „tár” az az egész összefüggésrendszer kérdéses, illetve, hát persze, tudjuk kérdéses...! csak a versnek itt akár egy-egy ilyen *kikericsnyi* helyén is: ábrázoltan kérdésessé válik, kérdésességében ábrázolttá lesz, kérdéses tehát, s ezért lenne ellenjáték „a kikerics”, ha megy épp ilyen, ezért lehetetlen, ha görcsössé válik az akarás, ezért „akármí, ha akármíért akármilyené válunk” ... ezért, s miért? Merő viszonylagosságok helyben-ámokfutása? Nem; hanem valami természetellenes világ-viszonylat, a meglété, az szakította ki a létezőt, a személyt, a különben ízig-érvékig-fogalmakig *tudott* nem-természetellenesből, s juttatta oda, hogy mesterséges folyamatok szereplője legyen: például, hogy el kelljen iszonyítani őt a szenvedélytől stb. Ez az alvajárás, a tárgyaké, ez végül mégsem a tárgyaké, de nem is a személyé. És a kérdés, kicsivel később, megint idegen nyelvű, mondjuk, spanyol szövegbeiktatások után, ez: „Mi lett alvástalan alvás?...” Előzményeinkkel, s ha ezeket „be kell vallani”, nehezen szedünk „csak úgy” kikericsét, akármennyire ott vagyunk is a dombon, ahol egy magas lélegzet volna esedék.

13. „NEVÜK ...”

De hát ő maga, Keszthelyi Rezső, „akié” a vers személye, vagyis aki a személyt és helyzetét a versben létrehozza — mert így kell látnunk ezt, alighanem —, meg is nevezi, miről lenne szó, micsoda mi. Ekképp: „Nem merem... / Pedig találtam. / ...Azután felhozták az ételt...” Itt az említett váltás, el ne maradjon. S most: „De / még hangtalanul sem voltak hang- / csak-hangtalanok, foghatatlanul / sem fogható-csak-foghatatlanok: / összetételük, nevük automatikus-maradvány- / magánszenvedély”. Ez erős ütés-sorozat. És a már-már modorosra célzó költői eszköz e megrohanás után mintha enyhíteni, visszafogni akarna valamit: „»Ebben az életben« olyan, mint...” Jön a spanyol szöveg, közben az alvástalan-kérdés, spanyol szöveg... Lélegzetek. Aztán: tárgyyszerűség, nem elfúlás, nem lélegzet, mert alvajárás. Hozzák az ételt. És, megint a jellegzetes, mozdulata-leválik, Keszthelyi-hangsúly: „»Valószínűleg« méz, vaj, gomba- / leves, saláta, sült, torta és / — szürkületkor — karlsbadi vacsora.” Mik ezek a „jellegzetes hangsúlyok”? Kritikája mind annak amit-ahogy mondani „szoktunk”? Például. Aztán: hogy, persze, mondanánk különbeket is, de idáig jutunk, e mondás-módokig. S a következők máris erre vallanak, mindazonáltal ismét térbe helyezve, jelenetезve, amit az imént foghatatlannak látszott: „»Ilyen időben« egyre-megy el- / gondolni, mire nem gondolunk.” De tovább, itt a vers elérkezik valami tárgyhoz; s az iménti nyugalmas ballagás maga-a-rohanás lesz. Előkészíti ezt egy fejtegető, elemző közlés: „És amikor igazán féltem, / akkor nem féltem, / önállótlan hanglejtésével / a lélek- / álmát-rontsd- / el-hogylétnék...” Most megrettenünk; és sejteni kezdjük, hogy a jelenet nem *utáni*, hanem még *előtti*, még pusztulásésélyes, még csak *következni* fog — ha némely kikericssek túl vannak is rajta már — a történést, melynek „esszenciája” — itt a stilizáló idézőjel kritika-helye aztán! — a vershangnem s a néhány keretező közlés.

14. „... MIKOR PUSZTÁN ÖNMAGÁBAN ...”

Itt mondhatnánk azt, hogy a vers meglázasodik? Aligha; lázas volt eddig is; visszafojtottan, és úgy, ahogyan valami — különben *tudott* — állapotról, adottságról, épp az „egészség”, a meglétre-igenlő tudat és tudás szerint el akarnánk hinni: nem is úgy „van”...! De a levegő-osztás: éppen ez. Nem „semmit semmivel”, hanem a megfoghatatlan valamit a megfoghatatlan más-valamivel, amiből kölcsönhatással, átalakulás jön létre, igen, nem egyszerűen „következik” ez az átváltozás, hanem eredményként létrejön, s lényege: tárgyi és személyes. E kettő érintkezik a vers emlékhelyzetében. Vagyis: „és amikor szerettem”, folytatja a szakasz, „akkor nem szerettem; / és akkor vetköztem meztelenre / fűnek, kőnek, rózsának, / fácánnak, leszálló harmatnak, / túlevél-neszezésnek, a- / mikor pusztán önmagában volt...” A kölcsönhatásból nem érzünk itt semmi baljóslatú sugallatot, célzást. Még. A folytatás: „A legújabb ruha- / nemüimet »aggasztottam« rájuk, / mert annyira, de annyira / fehér lett a lélek elrontása...” Itt már nincs semmi kétség, meneküléstelen a helyzet, s a fogalmak: a fehér és az elrontás — a kihalódás képeit adják, ábra nélkül. Mi jön még? Fehér lett a lélek elrontása, és „lélegzetem elosztása”. Ha nem *értenénk*, és vajon mit kellene érteni *rajta*, itt a kifejtés, a tárgyrejtelmi egész. „A velőtlen tüdőé. / A tüdő nélküli agyvelőé.” Szó szerint: a funkcionáló test, a „való” széttagozódása oly mód, hogy szerepét nem

töltheti be, részei, önszerepüekké válnak, „fehér elrontottságban”, s felmentés mégsem érkezik, azaz a Pilinszky-féle kései kegyelem állapota észlelhető csak; a megadás sem fogadtatik el. Másrészt: a már jelzett „táj”, talán, megéri, hogy ez így történjék; a személy szempontjából az ellenjáték: az egyelőre lehetetlen Tovább.

15. „ÉS OLYAN AKÁRMILYEN... EGYEK...”

Egyek, igaz, de „mind-egyek”, mindegyek. Miféle helyzetbe futott bele mind az eddigi nem-egy, a tagoltság, melyben latolgotásra volt mód, melőzésre vagy kezdeményezésre? A tagoltságról, mondtuk már ott a Pilinszky-alapkép, az időről, mely tagolatlan kosáremberként ül szótalán, s a vágynak ziháló törzse van csupán. Ebbe az állapotba zuhantat bennünket „olykor”, vagy „aztán”, s ha ezt így mondhatni, mégsem végleg, a múlás megfoghatatlan közege. Ne is legyen mód megfogni, ne legyen mód benne járni. Mi „történt”? A vers utolsó előtti szakasza szól erről így: „Aztán — mittudomén- / milyen ököllet — leütött / az orvos; elálmosított. / Kialvatlanul hamuztam a / mentőautó köpöcsészejébe. / És olyan akármilyen volt Badacsony, / Csobánc, Sümeg. Mind-egyek, utak, / növényzet, állatok, / kertek, kémények füstje; / a sebesség, a percnkénti URH- / közlések rólam: a leszarás / aggodalmaskodása, pedig / fel sem rémlett bennem: / szöknék Alpokká, Adriává...” És így tovább: „Hongkonggá, Las-Vegas-szá, és / futnék Rómába templomnak, / Afrikába sivatagnak.” A folyamat-törvényszerűség nem véletlenszerű képsorai: akár több képsorlehetőségből összemetszve, akár egyetlen sorozat, kihagyásokkal; mindegy, a vers egy-szerkezetűségét megcsinálják az olyan szó párosítások, mint a „leszarás aggodalmaskodása”, a „kialvatlanul” váratlansága; a korábbi elemek fokozásának is tekinthető, azoknál erősebb, hevesebb „mittudomén- / milyen”; a sorolás — „utak, / növényzet” stb. A folyamat vége: a hitt kétféle állapot egyszerűsége átalakul csak-egyfélévé, odavetetten, kétesen, sly kétes-bizonyosság „menetjegyével”, jegyében. S az irány: az utolsó három sor mutat valamit belőle. Alpokká, Adriává stb., át-alakulni; de hol van *akkor*: alakunk, épp?! A három sor: „De sohasem haza, / sohasem haza, / sohase sehova.” Majdnem annyi csak, ami két fog között kifer, szűrődve, vagy a „mentőautó” zötyörgéseinek ritmusára. Megmentés? Át-folyamatosítás? A vers-történésszempontjából kérdezzük csak mindezt; az árnyalatok drasztikumává váltak.

16. ÁTMENETISÉG

Nem az átmenetek árnyalatossága adja tehát az átmenetiséget, hanem az ily folyamatosságra, „sorra” jövő — *kerülő!* — nyersesség, a történéseké, vagy a verstörténéssé magáé. Itt nem a tartalom drasztikuma számít, persze, s akármilyen „végletes” forma sem *okvetlenül* jelentősnövelő; jóllehet mindkettő üdvre lehet. A félhosszú, vagy kis-hosszú vers, nevezzük így, Keszthelyi Rezsőnél, bár csak egyetlen példán tekinthetjük „végig” sajátosságait, költészetünkben *jelentőséggel* „jelent” merőben egyszeri változatot. Eszközeit nem személyiségkifejezésre használja, a szintaxis bizonyos zártsága ellenére sem, hanem személyeket mozgat szituáltan, hogy ezekből — helyzet és szereplő összezapásából is akár, vagy „együttdolgozásából” — állapotkép derengjen át,

hasadjon, zörrenjen, vagy mondhatnánk más, a lényegét itt oly jól célzó periférikus-közelítő érzékfogalomszót. Lássuk, befejezésül, épp a kötet következő verséből — *Egy napló emléke* — az alábbi hét sort; „Juin!” — ő a vers megszólítottja egyelőre —, „Mégis kifecsegtük: kinek / mi köze hozzá: laza-e még a hurok, / és olyan nagy mámor: *végül is / köpni rá, veszünk-e vagy nem / veszünk; meg azt (!), hogy / kiábrándulva sem kételkedünk.*” Az elemek heves ellentmondása, vagy önellentmondása, a váratlanság látszólag-ok nélkül tényezője, a felkiáltójel a zárójelben, a hagyományosabb követhetőség bűvójárása, aztán kitérülése, az erőteljes állítás kivédettsége — vagyis hogy ez a „kiábrándulva sem...” nem hat manifesztumnak... elemek, semmi kétség, egy kiragadott részletéi. De ugyan mi lenne, ami alkalmasabban mutathat rá eleve önmaga anyaghitelességére, mint az anyag hitelességszempon-t kidolgozottságának példái, sorjázva, összefüggve szervesen, akár hat sor erejéig is „csupán”? Keszthelyi Rezső versanyaga a „materiális ima” általában még / már inneni / túli helyzetének konkrét *környezetéről* szól; nem is „szól”; azon van, abban, azon át.

CSAPLÁR FERENC

A Kassák-kutatások néhány kérdéséről

Kassák Lajos életműve — különösen költői életműve — még ma sem áll teljes egészében és megbízható szövegpontossággal előttünk. Mikor a magyar avantgárd vezére 1922-ben a *2x2* című folyóiratban briliáns, a vers belső lüktetését egyértelműen jelző tipográfiával közreadta *A ló meghal a madarak kirepülnek* című eposzát, aligha gondolta, hogy remekművének még 65 esztendő múlva is ez az első publikálás lesz egyetlen hiteles szövegközlése. Azt még kevésbé sejthette, hogy születésének centenáriumán összes verseinek közkézen forgó kétkötetes kiadása iskolapéldája lehetne a szöveghibákat terjesztő, az „összes versek” megfogalmazást indokolatlanul és így félrevezetően használó kiadványoknak.

Kassák maga sem könnyítette meg a sajtó alá rendezésre vállalkozók dolgát. A *2x2*-ben közölt eposzát 1926-ban a *Tisztaság könyvében* újra hozta, ez alkalommal azonban tipográfusként nem fordított kellő gondot arra, hogy a verssorok határait egyértelműen jelezze. Az oldaltükör szélességénél hosszabb verssorok két sorként jelennek meg az olvasó előtt, aki — útbaigazító tipográfiai jelzés híján — maga döntheti el, egy költői sornak érzi, értelmezi-e, vagy kettőnek az oldaltükör teljes szélességéig terjedő sort és az utána következő rövidebbet. A művet a hosszabb sorokat illetően újratördelt szöveggel közli az 1945-ben és 1947-ben megjelent gyűjteményes kötet is. 1967-

Csaplár Ferenc és Bárdos László írása előadásként hangzott el az ELTE 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszékének rendezésében tartott Kassák-ülés-szakon.

ben ünnepi alkalomra készült, ám a nem eléggé szakszerű tipografizálás miatt a versszöveg pontosságát illetően problematikus közléssé vált az eposz Helikon Kiadó gondozta első önálló kiadása. Hogy a nyomtatott hibák, még ha nyilvánvalóak is, mily szívosan élnek tovább, arra jó példa lehet az 1947-ben megjelent *60 év* című válogatott verseskötet, az 1967-es Helikon-kiadvány, az 1970-ben a Magvetőnél megjelent kétkötetes összes vers, az ugyanitt 1973-ban megjelent válogatott versek, a Kozmosz Könyvek sorozatban 1977-ben kiadott válogatott versek és a Szépirodalmi-kiadónál 1983-ban napvilágot látott Kassák válogatott művei egy-egy pontjának összehasonlítása. Az eposz egyik sorát — „9 féle tojást találtam a madárfészkekben” — a gépíró vagy a nyomda ördöge 1947-ben másodszer is becsempészte a mű szövegébe, kiszorítva egy másik sort, mely így hangzik: „Uram isten, hát mégis!” Az eredmény: értelmetlenség, zűrzavar az elbeszélés, az emlékföldidézés folyamatosságában. Ugyanezt a szöveghibát megtalálhatjuk valamennyi 1947 utáni szövegközlésben. A Szépirodalmi még megtalálható mondható kiadványában egyébként már a 19. sorban föllelhető az első önkényes, szövegrontó soráttördelés, a 29.-ben a második. A 19.-ben egy sorba kellett volna írni a következő szövegrészt: „Valamikor azt hitte az öreg 21 éves koromban káplán leszek az érsekújvári plébánián.” A 29.-ben viszont tévesen egy költői sorként szerepel, ami valójában két költői sor, mégpedig az alábbi tagolásban: „egy részeg ember krokodilkönyveket sírt az „Arany Oroszlán” szálló falának dőlten / éreztem mindennek vége.” És így tovább.

Hasonló a helyzet és a szöveggondozás színvonala a Magvető és a Szépirodalmi reprezentatív kiadványában a számozott költeményeket illetően is. Az a törvényszerűség figyelhető meg, mint *A ló meghal* szövegének valamennyi 1922 utáni közlésében: minél szélesebb a kiadvány, annál megbízhatóbb a szöveg, már ami a sorok tördelésének pontosságát, hitelességét, áttekinthetőségét illeti. Az igazsághoz tartozik, hogy a Kassák életében megjelent, általa gondozott sőt tipografizált valamennyi korabeli közlést gondosan áttanulmányozva, összehasonlítva is találunk mintegy tucatnyit e költemények között — az 1920-as évek elejéről valókat —, melyek esetében nem állapítható meg teljes határozottsággal a költő szándéka a versszöveg sorokra tagolását illetően. A gépíró és a nyomdász által elkövetett, a sajtó alá rendező által jóváhagyott hibákat e versek kapcsán is idézhetünk. Nézzünk egy derűsebbet! A 37-es jelzésű költemény első két sora a *Ma* 1923. május 1-én megjelent számában a következőképp hangzik:

*Asszonyok puha kontyában égnék napjaink
ők gazdagon élnek vattával bélelt falaik között simaságot tüzet és jó szagot
rejtegetnek ruhájuk alatt.*

A Magvető Kassák összesében ezek az asszonyok a „jó szag” helyett már „jóságot” rejtegetnek ruhájuk alatt. A kettő közötti átmenet az 1923-ban Bécsben megjelent *Kassák új versei* című kötetben található: a Mában szereplő „jó szag”-ból itt már — nyilván sajtóhiba következtében — „jóság” lett, ebből jött létre aztán fél évszázaddal később a „jóság”.

Nem jártak sokkal jobban a kétkötetes összes versekben a lehiggadtabb, kevésbé avantgárdista jellegű költői alkotások sem. Néhai Kassák Lajosné saját kezűleg írta be e kiadás általa használt példányának második kö-

tetébe: „Ebben a kötetben 247 sajtóhiba van.” Pedig ő még nem is vette észre valamennyit. A kései verseket illetően egyébként a Kassák életében megjelent kötetbeli közlést sem tekinthetjük minden esetben abszolút megbízhatónak. A *tölgyfa leveleiben* a *Zene* című költemény egyik sora a következőképp hangzik: „Minden hang már emelkedik és szétterjed.” Alighanem az eredeti kéziratban szereplő sor a hiteles: „Minden zeng már emelkedik és szétterjed.” Szintén e kötet versanyagáról szólva az eredeti kézirat alapján a *Rekvium egy asszonyért* befejező részének közölhető néhány sorral teljesebb változata is.

A Kassák-kutatás másik feladata a költői életmű feltárását illetően a teljességre törekvés. Újabb kötetet lehetne összeállítani a napilapok, folyóiratok hasábjain lappangó, elfeledett versekből. Rögtön az elején kezdve az Újpest 1908-as és a Független Magyarország 1909-es és 1910-es évfolyamában összesen mintegy kéttucatnyi ilyen verset találhatunk. A Ma és a Dokumentum gondos áttanulmányozása során az is kiderül, hogy számozott költemény több volt a köztudatban élő száznál. Ez utóbbi versek számát egyébként a Bécsi Magyar Újság hasábjairól is gyarapíthatjuk. A Népszavában és a Munkában jelentek meg először és mindmáig utoljára Kassák 1928 után írott szavalókórus-versei. A nemrég elkészült *Kassák a Népszavában 1924-től 1948-ig* című bibliográfiából tudjuk, hogy a szociáldemokrata párt napilapjában szintén több elfeledett költemény vár újra megjelentetésre. E közeljövőben nyilvánosságra kerülő bibliográfia egyébként jó példa lehet arra nézve, milyen hasznos befektetés lenne és a további kutatások szempontjából mennyire elodázhatatlan, megkerülhetetlen feladat a teljes Kassák-bibliográfia elkészítése. Már a Népszava-bibliográfia adatai alapján a korábbinál jóval gazdagabb, árnyaltabb kép rajzolható Kassák publicisztikai tevékenységéről, a hazai és nemzetközi munkásmozgalom különböző eseményeivel, a népi írók tevékenységével, az Ady- és József Attila-életművel kapcsolatos álláspontjáról, a szociáldemokrata párthoz való viszonyáról.

Sok a tennivaló az életrajzi kutatások terén is. Hazai és külföldi kiállítási katalógusokban, szakkönyvekben alig találhatunk olyan Kassák-életrajzot, melyben 10—15 tétel közül legalább kettő ne volna pontatlan. Még olyan könnyen ellenőrizhető adatok is rendre hibásan szerepelnek, mint például *A ló meghal* keletkezésének, a *Dokumentum* megindításának vagy a *Munka* betiltásának időpontja. Kritikával kell fölhasználnunk Kassák több életrajzi vonatkozású közlését. Az ő életében sajtó alá rendezett két kiadványból, az 1947-esből és az 1967-esből származik *A ló meghal* keletkezésének téves időpontja, az 1924. Az *önarckép háttérrel* című tanulmányban a következőket olvashatjuk: „1921-ben rendeztem meg első kiállításomat a bécsi Würthle galériában. [...] 1922-ben a berlini Der Sturm galéria állította ki új anyagomat.” A helyes időpont: 1924 február és 1924 május. Nehéz lenne megszámlálni, hány szakkönyvbe és szakcikkbe öröklődött át Kassák e két téves közlése. Arról viszont sehol nem tesz említést a magyar avantgárd vezére — de az eddigi szakirodalom sem —, hogy 1927-ben tucatnyi művel szerepelt a Mannheimben rendezett nemzetközi könyv- és reklámművészeti kiállításon, vagy hogy 1930-ban fotómontázsokat mutatott be az egyik budapesti munkásfotó-tárlaton s könyvborítókat az 1931-es párizsi könyvművészeti világkiállításon. Azt pedig talán ő maga sem tudta, hogy 1939-ben Párizsban a Charpentier galéria *Új realitás* című kiállítássorozatának július 17-én megnyílt utolsó tárlatán az ő művei is szerepeltek Crotti, Picabia, Léger, Laurens, Janco, Rossine és Survage műveinek társaságában.

Rengeteg értékes információt és főleg pontos adatot tartalmaz a most már teljes egészében hozzáférhető, ám egyelőre még kiadatlan levelezésanyag. Alig van olyan téma, kutatási terület, melyet a páratlanul gazdag és izgalmas dokumentáció alapján ne lehetne és ne kellene új megvilágításba helyoznünk. Több téma kutatásához már eddig is eredményesen használták föl Kassák interjúinak anyagát. Földolgozatlan Kassák több mint három évtizedet átívelő drámairói tevékenysége, a színházzal való sokoldalú kapcsolata, irodalom- és művészetkritikai munkássága. Részletesebb elemzésre vár 1930 utáni költői korszaka, 1945 utáni közéleti és kultúrpolitikai tevékenysége. Külön disszertáció témája lehetne Kassák és a Nyugat három évtizedes, vonzalmakban, vitákban és kölcsönhatásokban oly gazdag kapcsolatának története. De ne soroljuk tovább! Az elmúlt hónapokban ugyanis több értékes tanulmány és tanulmánykötet született. Ezek megjelenése, a Magyar Nemzeti Galéria épületében létrejött életműkiállítás megnyitása, a tudományos ülésszakok anyagának publikálása után másképp lehet majd megrajzolni a Kassák-kutatások helyzetét. Előadásunkban mindenekelőtt a forráskutatások fontosságára, a tanulmányírók, sajtó alá rendezők és könyvkiadók felelősségére és a költői életmű mindmáig viszontagságos sorsára szándékoztunk figyelmeztetni.

BÁRDOS LÁSZLÓ

Alkat és emlékezet

KASSÁK KISEPIKÁJÁNAK EGY TÍPUSÁRÓL

Az általánosságában túlzottan nagyigényű alcímet mindjárt pontosítanom kell: valójában két novella rövid értelmezése, értékelése a célom, s csupán néhány bevezető megjegyzéssel utalok a költő bőséges kisepikai termésére.

Az életműnek ezt a tartományát a maga egészében nem is lehetne konkrét műfajelnevezéssel illetni. Ha csak az 1957-ben, illetve 60-ban kiadott *Boldogtalan testvérek* és *Mélyáram* című gyűjteményeket tekintjük, az ide felvett írások is egymástól erősen különböző csoportokba kívánkoznak: van köztük kisregény-méretű és -kidolgozású, akad anekdotikusan lekerékített társadalmi láttelel, pillanatkép (lásd: pl. éppen a *Pilánatfelvétel* című történetet), akad pikareszkre hangolt, lazán egybefűzött eseménysor (pl. *Utazás oda és vissza*). Erősen összpontosított, drámaian telített, sorsszerű megoldásig vitt elbeszélés, azaz *novella*, voltaképpen nincs is sok a kötetekben. Két választott darabunk, az *Egy emlék hálójában* (1942) meg a *Mélyáram* néhány társával föltétlenül a legközelebb esik ehhez az utóbbi típushoz.

Mi indokolja e két novella együttes vizsgálatát? Több rokon vonásra is rámutathatunk. Az elsődleges, folyamatos cselekményidőt mindkettőben a múltból idézett emlékek szakaszai tagolják. Mindkettő egy élet alkonyán, végállapotában mutatja meg hőseit, aki kinos és kisszerű kudarcok, küzdelmek után nem elégtételhez, nyugalomhoz, hanem csupán apatikus kifáradáshoz, önfeladáshoz jut el. Az *Emlék hálójában* Tardos Menyhértje egy hajdani cselédkamrában meghúzódva, gépies munkájától megcsömörlötten idézi fel

élete szép és keserves időszakait, a *Mélyáram* középponti alakja, a kilencvenkét éves Fazekasné egy szeretetotthonban vet számot eltelt életével s készülődik a halálra.

Közös jegye a két novellának az erős térbeli és különösen időbeli elvonatkoztatás is. Helységnév egyik szövegben sincs, sem a közvetlenül elbeszélte történet színhelyét, sem az emlékképek kisvárosát, faluját nem lokalizálja a szerző. De ennél is feltűnőbb és fontosabb az idői utalások gyér száma, pontosabban a biológiai s a ciklikus természeti idő (évszakok, napszakok) részletezettsége mögött a történelmi idő elmosódottsága. Az *Emlék hálójában* eseményidejéhez még fogódzót ad az egyik emlék időpontja: Tardos Menyhért húszéves korában, a forradalmak bukása után indul a fővárosba szerencsét próbálni. A *Mélyáram* ennél is szűkszavúbb: úgyszólván az egyedüli, korra utaló index a szeretetotthon rendeltetése, az, hogy úri családok magukra maradtott öregjeinek tartják fenn.

Kassák egy korábbi periódusában társadalmi cselekedetnek tartotta a regényt, az elbeszélést. Az ilyen „konstruktív” epika sűrű korvonatkozásaival szemben a most vizsgálandó novellákban a lélek időtlenebb eseményeire, a benső sorsátélésre irányul a figyelem. A lélektani epika felé tett lépéseit korábban a Nyugat kritikája üdvözölte, később az 50-es, 60-as évek fordulóján a marxista kritika elmarasztalta. A *Mélyáram*, amely a Kortárs legelső számában jelent meg 1957-ben, majd az említett, 1960-ban kiadott gyűjtemény címadó darabja lett, Kassák bezárkózásának, a társadalmi gondoktól való elfordulásának, az örök emberibe való menekülésének példajaként említett. Pedig a művekben lépten-nyomon találunk ennek az értékelésnek ellentmondó tényeket, elemeket.

Előbb azonban lássuk újra, mi rokonítja a két novellát. A cselekvő életből kikopott, kiszorult két hős, a házalóvá süllyedt Tardos, meg a nehéz robottól megfáradt öregasszony, egyaránt múltjába fordul. — Hogyha a folyamatos idő, az elevenítő emlékezet irodalmi példáit keresgéljük, az elsők között aligha jutna eszünkbe éppen Kassák neve. Pedig fogalmi egyértelműséggel is kimondta ennek törvényét, mégpedig épp az *Emlék hálójában* szövegében: „múlt és jelen között nincsenek elválasztó vonalak és az, ami a mozdulatlan időben húsz vagy ötven évvel ezelőtt történt, egyszerre csak áthelyeződik a jelen pillanatba, mintha az egész világ bennünk lenne elraktározva, s csak egy villanás, egy mozdulat, egy hang lejtése kell ahhoz, hogy emlékeink kivirágozzanak”. Csak futólag említsük meg, hogy ez a tapasztalat egyik legszebb versébe, a 940-es években írt *Apály és dagály* című költemény ámuló felismerésébe is besűrődik: „Ó hát ez az én körül nem határolható életem.”

Kassák persze két hőse alkatának, jellemének megrajzolásához használja föl emlékeiket. A direkt szerzői jellemzés aránya így határozottan megcsökken, a figurák emlékeikkel voltaképp önmagukat jellemzik, vagyis nagy részben mintegy átvállalják az elbeszélő feladatait. A két szereplő életrajza fokról fokra alakul ki előttünk, állandó, jelenidejű alaphelyzet és többszörös, múltidejű előtörténet egységeinek úgyszólván ritmikus egymásutánjából.

A múltra irányított figyelmet a két novella különbözőképpen s különböző sikerrel dramatizálja. Az *Emlék hálójában* még eléggé mesterkélte megoldást választ: a férfi este levelet ír sógorának, imádott húga férjének. A meditáció helyzete, pillanata esetleges, kerete, eszköze csupán a múltidézésnek. A későbbi novella öregasszonyában viszont a jelen benyomásai indítják el a

„mélyáramot”, azaz a régmúlt felé sodró emlékezést. Nem csupán telítettebb, funkcionálisabb ez a szinkron időréteg, de távlata, mondhatni, célja is van, méghozzá a legfontosabb: a fölkészülés a halálra.

Ami ezután az emlékek tartalmát illeti, ebben ismét megfelelésekre bukkanunk. Mindkét szereplő elsődleges közege, világviszonyának göca a család. Méltán lepődünk meg ezen, hisz az aktivista, majd a konstruktivista Kassák a családdal szemben mindenkor a választott csoportokban, elsősorban hivatásbeli és mozgalmi közösségekben talált magára, s ezt az utat jelölte ki epikus hősei számára is. Mégsem állíthatjuk, hogy pályája későbbi szakaszainak fokozódó rezignációjával, nosztalgikus hajlamaival együtt a család szerepét is teljesen átértékelte volna. Nem, mert hiszen a családhoz való rögződés okozza voltaképp e két életsors kisiklását. Tardos Menyhért is, Fazekasné is egy hozzátartozója iránti szeretetének lesz áldozata. Áldozata, mert ez a szeretet kizárólagos, s végső soron kudarcra ítelt: a férfi hűgáért, az aszszony fiáért rajong mértéktelen, kisajátító szenvedéllyel. Ebben a vonatkozásban is az *Emlék hálójában* él több banális fordulattal, olcsóbb lélektaniséggel: a lánytestvérrel közös gyermekkor idillje után a kamaszfiú szégyenkező pánikban menekül az első nemi kalandot kínáló nyilvánosházból, majd porig sújtja, amikor hűgát csókolózni látja egy férfival. Mélyebb konfliktust tud származtatni Kassák Fazekasné zsarnoki szeretetéből, amellyel egykor fia nősülését akadályozta volna meg. A konok, kemény fából faragott öregasszonyon csak halála közeledtével lesz úrrá az önvád, de ez már nem nyilvánulhat meg végóráiban sem, az őt utoljára látogató fia előtt is rejtve marad.

Korábban mondtuk: kritikusai a társadalmi vonatkoztatást hiányolták a *Mélyáram*-típusú elbeszélésekből. Kassák azonban nagyon is épít a hősei társadalmi helyzetében rejlő motívációkra. Az *Emlék hálójában* szereplője sajátosan deklasszálódott figura, vidéki asztalosmester fiaként a nagyvárosban hivatalnokoskodik, végül már „ceruzával és kopírpapírral ügynököl, és kenyéren és vízen tengetheti kátyúba jutott életét.” Napjai értelmes munka híján telnek, márpedig az *Egy ember élete* megragadóan leírt munkafolyamataiból is tudjuk. Kassák értékrendjének csúcsán a munka áll, s mint egymásik tanulmányából kiderül, a szellemi alkotást is a fizikai tárgyképzés, -megformálás analógiájára szerette elképzelni. Művészi igényességének fokmérője e novellájában épp az, hogy nem bélyegzi meg külsőségesen a figurát, hanem írói megértéssel szemléli úttévesztését.

A *Mélyáram* ezt a dimenziót is meggyőzőbben jeleníti meg. Fazekasné a szeretetotthon egyetlen nem rangbéli lakója, aki megaláztatásai féktelen indulatával fordul a pökhendi, ordenaré özvegy dr. Tóvölgyiné ellen. Civakodásukban érvényes társadalmi ellentétek csapódnak ki, de az írói beállítást egyszersmind félreérthetetlenül groteszk hangsúlyt ad a két beteg, legyengült öregasszony ádáz összecsapásainak. Éppen ez a szemléleti, hangnemi feszültség, kettősség lesz a novella lényegi értéke.

Végső soron mindkét novellában erősebben hat a lírai, mint az epikai látásmód, ábrázolás. Oka ennek már az is, hogy egyes emlékképek csak igen lazán kapcsolódnak egymáshoz, de a művek egésze sem cselekmény, hanem karakter köré szerveződik, a külső tényleges, illetve a lelki tudati történések csak csupán egyetlen személy, a főszereplő alkatának, jellemének azonosságát tartja össze. Nem akciós, hanem állapotnovellák ezek, s még inkább alkatnovellák, jellemportrék. Kettős, szembesítő vizsgálatuk e ponton lehet a legtanulmányosabb. Tardos Menyhért ugyanis a gyengeség, Fazekasné az erő megtes-

tesülése. Íme az *Emlék hálójában* utolsó mondata: „Kapkodó, rendetlen ütemben lélegzett, s a pórusaiban, mint a harmat, megcsillant a veriték, ami gyengeségének forrásaiból szivárgott fel állandóan.” Fazekasnéhoz ellenben az elbeszélő minduntalan a szívósság, keménység, konokság tulajdonságait tár-sítja, s metaforikus kísérő motívumául a szálfat választja. Kétség sem férhet hozzá, Kassák személyes lényéhez, alkatához a *Mélyáram* hősnője áll közelebb, olyannyira, hogy az öregasszony jelzőit Kassák önmagára is alkalmazhatta volna, sőt alkalmazta is, egy-egy önarcképszerű versében. Ha megkockáztathatunk egy alkotáslélektani föltevést, Kassák a novella Fazekasné-jába mintha önnön természetét vetítette volna ki, csöppet sem idealizálva ezt. Az öregasszony konokságból adódó gyarlóságait például több ízben is ironikusan mutatja be. Azt pedig, hogy ez a sziklakemény asszony végül meghasonlik korábbi viselkedésével, már említettük.

Ugyancsak távolít a realiztikusan cselekményelvű epikától a novellák metaforaanyaga. Az értékkülönbség ebben is megragadható. A korábbi novella szóképei, trópusai még inkább csak alkalmi, helyi színező funkciót látnak el. A lírai kötöttség legnyilvánvalóbb jele itt a teljes egészében beiktatott, szövegbetétként idézett vers, Kassák tulajdon verse, a *Tétkozló fiú*, mely *Fújjad csak furulyádat* című kötetében található. A *Mélyáram*nak vannak viszont a műegészre kisugárzó képi megfeleltetései. Metaforacsoport közli például a bekövetkezett halál tényét is: „A nagy, zöldhátú légy verte az ablaküveget, ugyanakkor valahol megbillent egy mérleg, valahol kiapadt egy forrás.” De van egy még szuggesztívebb képi mozzanata a novellának, mégpedig egy álomban átélt jelenet. Így hangzik: „(Özveggy Fazekasné) eltolta maradék főzelékét, másik tányért húzott maga elé, amin egy öreg, bakancsféle cipő volt feltárlva. Hozzálátott a különös eledel fogyasztásához. Még sosem evett öreg bakancsot, de megbirkózik vele, hogy ellenfelének megmutassa, ő semmitől sem retten vissza. Késsel, villával darabolta a száraz, kemény bőrt, s a szörnyű falatokat egymás után tömte magába. Emberfeletti feladat elvégzésére vállalkozott. Érezte, nem megy tovább, mintha követ dobálna a gyomrába, megint morognak, kígyóznak a belei, és tele van a szája a jól ismert, híg, íztelen nyállal, ami fájdalmas nagy bajok előjele.”

A naturalisztikusan részletezett fiziológiai folyamat szürreális, fekete humorú látomásba olvad, s szorongató vegyülékük egyben a hősnő önmagához, illetve a szerzőnek hőséhez való ambivalens viszonyát is manifestálja, mely egy-egy pillanatra immár tagadásba és taszításba fordul: ez a bakancsevés a keménység csúfos küzdelme a keménységgel, míg a lágyabb, képlékenyebb érzéseket a novellában egyedül a gondozó nővér figurája hordozza. Az összetettebb viszonyulás és értékelés ritka példája ez abban az életműben, amely minden avantgárdja ellenére is legnagyobb tömbjeiben sommás, egynemű, egyértelmű megfogalmazásokra és ítéletekre épül.

ÁGH ATTILA

A magyar fejlődés pragmatikus jellege és az ideológia

Hozzászólásomban abból a hiányérzetből szeretnék kiindulni, hogy szekcióülésünk vitája eddig meglehetősen esetleges, nem a napjaink ideológiai vitáinak lényegéhez tartozó kérdéseket érintett. Mindez annál is inkább sajnálatos, mert a szekcióülés vitáját az aktuális ideológiai kérdésekről négy jól és érdekesen megírt előadás készítette elő, de az eddigi hozzászólók alig reagáltak ezekre az írásos anyagokra, amelyek jól egymásba illeszkedő gondolati ívet alkotnak. Nem nehéz megállapítani tehát, hogy alapvetően a reagálási készségünkkel van baj. Általános értelmiségi magatartássá vált, hogy elme-gyünk szóltanul egymás véleménye mellett, hiszen elszoktunk attól, hogy nyíltan megbeszéljük dolgainkat, végigvigyük vitáinkat, s ez visszatér és megbosszulja magát az ilyen elméleti konferencián is. Mindenesetre szerintem az ideológiai életünk meglehetősen általános jelenségéről van szó, ezért az erre vonatkozó hiányérzet ugyancsak ide tartozik a szekcióülés megbeszéléseire, mivel ez maga is ideológiai életünk fejlettségéről, zsidbadságáról és a reagálási készség általános hiányáról árulkodik.

Pedig az értelmiség reagálási készsége az aktuális folyamatokra az értelmiségi tevékenység lényegéhez tartozik. A reagálási készség kapcsán természetesen mi is juthat eszébe manapság az embernek: szükségképpen az a kérdés, hogy reagáltunk-e kellőképpen, kellő mélységgel és alapossgal arra, amely manapság a Szovjetunióban az ideológia szférájában, az „új gondolkodásmód” és a „nyitás” jelszavában megfogalmazva történik. Szerintem ez a reagálás érdemben még nem történt meg, s ennek kapcsán szeretném másodszor is megfogalmazni hiányérzetemet. A magyar közvéleményben jogosan mélyen élnek azok a védekezőreflexek, amelyek elutasítanak minden utánczást, mint a külső minta vagy modell mechanikus átvételét, ahogy a korábbiakban ez gyakran megtörtént a szovjet modell esetében is. Kétségtelenül nem lenne szerencsés például az alkoholizmus elleni kampány átvétele, mert ellenérzéseket váltana ki még azokból is, akik maguk is az alkoholizmus elleni harc pártján vannak, mivel a külső minta mechanikus átvétele a belső, önálló fejlődés és annak sajátosságai megsértését jelenti. A Gorbacsov által kezdeményezett ideológiai nyitásban azonban egészen másról, sokkal mélyebbről és alapvetőbből van szó, s ezért a kérdést úgy kell feltenni, hogy ha egyszer valami érdemi és mozgósító történik a Szovjetunióban, akkor miért nem reagálunk arra egyértelműen, miért veszítettük el mozgékonyaságunkat, reagálási készségünket? A választ kétségtelenül abban az irányban kell keresni,

A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban c. országos elméleti konferencia (Szeged, 1987. február 19—21.) anyagából.

hogy amikor Bovin a *Novoe Vremjában* a szocialista bürokratikus konzervatívizmusról ír, akkor rólunk is szól a mese, a mi országunkban is ellenállással találja szemben magát ez a nyitás.

Úgy hiszem, aligha lenne szerencsés, ha a közgazdászok kisajátíthatnák az országunkban az innovatív gondolkodást, ha nekik és csak nekik lenne szabad izgalmas és nyílt vitákat folytatni. A gazdasági reformról folytatott viták igen érdekesek, sőt, szenvedélyesek, de gyakorlatilag megtorpannak ott, ahol elhagyják a gazdaság igen szűken értelmezett szféráját. Nekünk, akik a társadalomtudomány és az ideológiai élet más területein tevékenykedünk, miért ne kellene követni a közgazdászokat, úgymond, megtörni a „monopóliumukat” az izgalmas és innovatív vitákban? És itt elérkezünk az előadásom címűül s egyben természetesen fő tartalmául választott kérdéshez, a magyar fejlődés pragmatikus jellege és annak az ideológiai fejlődéshez való viszonya kérdéséhez. A magyar fejlődés pragmatikus jellegével kapcsolatban viszont elérkeztem legfőbb hiányérzetemhez is, nevezetesen a konferencia tegnapi, fő előadásai minden erényük ellenére nem érintették ezt a kérdést, pedig szerintem számos problémánk megoldása ebben rejlik, sőt, nem is tudunk továbblépni a jelenlegi súlyos helyzetben, amíg ezzel a kérdéssel szembe nem nézünk.

A magyar fejlődés pragmatikus jellegének kérdését sokan tárgyalták, és még többen érintették már a hazai szakirodalomban. Történelmi dimenzióban is feldolgozták, mint a gazdasági szabályozó rendszer reformját 1968-ban, ami nem vonta magával a gazdasági (-társadalmi) intézményrendszer és — sok egyéb között — a külkereskedelmi stratégia reformját, hanem a gazdasági intézményrendszer átalakítása csak 1984 körül kezdődött meg érdemben, s további íve, a politikai intézményrendszer reformja vagy modernizációja még nagyobb késéssel követi a gazdaság átalakítását. Manapság a politikai intézményrendszer reformjának még csak távoli körvonalait látjuk, s még csak viták folynak arról, hogy van-e egyáltalán általános, rendszeres elképzelés erről a politikai reformról vagy megújulásról. Hazánk valóban igen kezdeményező volt ezen a területen a szocialista országok között, s tettünk jelentős lépéseket is, de manapság inkább az a hangulat uralkodik el, hogy míg a Szovjetunióban csak megkezdődik a nyitás az elvek megfogalmazásával, addig mi már a gyakorlatban is előrehaladtunk, vagyis — úgymond — lehetséges, hogy a nagy szomszéd elvekben-szavakban már „előttünk” van, de a tettekben-gyakorlatban még „mögöttünk”.

Nagyon helytelen lenne magunkat ilyen illúziókban ringatnunk, hogy mi már túlságosan is sokat, vagy legalábbis eleget tettünk a magunk háztáján az „átalakításhoz”. Ez az egész védekezési reakció, avagy immunreakció egyáltalán azért merülhet fel, mert az egész fejlődésünk pragmatikus jellegű volt, és ezért soha nem fogalmaztuk meg teljességgel a magunk reform-ideológiáját és reformstratégiáját. A mi szekcióülésünk feladata végül is az aktuális ideológiai kérdések megvitatása, és ezért itt kell leszögezni, hogy az ideológia területén még nagyobb a lemaradás az átalakulásban a gazdaságtól, mint a politika területén, egyszerűen: a magyar fejlődés pragmatikus jellege igen egyszerűen megfogalmazva azt jelenti, hogy megpróbáltuk megreformálni gazdaságunkat több lépcsőben és nekirugaszkodásban, de nem számoltunk ezek távolibb, össztársadalmi összefüggéseivel, sőt igyekeztünk elkerülni azok feltárását és elméleti összegezését. Magyarán — „dezideologizáltuk” a reformot. Az ideológiában természetesen nincs vákuum. Ha az ideológiát nem változtatják meg és fejlesztik tovább, akkor a régi ideológia, a régi helyzethez hoz-

zámért gondolkodásmód marad érvényben. Márpedig a gazdasági reformfolyamat és a régi ideológia avagy szocializmuskép összekapcsolásából nagyon erős feszültség keletkezik: ha ideológiai vákuum nincs is, de legitimációs vákuum nemcsak lehetséges, hanem létezik is nálunk. A régi szocializmuskép már nem legitimál, nehéz és hosszú lenne most körbejárni, mennyiben elavult ez a szocializmuskép, s hol vannak a folytonosság mozzanatai, annyi azonban bizonyos, hogy a jelenlegi gyakorlatunk és a múltból öröklött szocializmusképünk ellentmondása erősen delegitimáló hatású. Így abban a sajátos helyzetben vagyunk, hogy a korábbi legitimációs modell a szocializmusban már jórészt elvesztette érvényét és hatását, de az ideológia lemaradása, súlyos megkésése miatt még nincs olyan szocializmusképünk, amely az új helyzetben legitimációs funkciót tölthetne be.

Megint csak a magyar fejlődés pragmatikus jellegéről, s az ebből fakadó problémákról van szó. De most már azt is ki kell mondanunk, hogy ez a pragmatikus fejlődés manapság, a nyolcvanas években elért egy határpontot, amikor már sokkal inkább a negatív, mintsem a pozitív vonásai dominálnak. Korábban ugyanis kétségtelenül a pozitív vonásai álltak előtérben, s a hetvenes évek elején még a szovjetektől is lehetett hallani olyan dicséretet a magyarokról, hogy jól teszik a dolgukat, mert „nem fecsegnek, hanem csinálják” (nyé boltjátut, no gyéla jut). Magyarországon a reform közismerten igen nehéz nemzetközi körülmények között kezdődött 1968-ban, s a *Mozgó Világ* 1986 novemberi számában közölt interjúból, Péter János akkori külügyminiszterünk szavaiból is tudjuk, hogy a reform nem dicsérő szavakat kapott akkortájt a többi szocialista országtól. A magyar fejlődés pragmatikus jellege nyilván válasz, védekezőreflex volt ezekre a külső körülményekre, de megvoltak az ugyanilyen markánsan jelentkező belső okai is —, ahogy ugyanebben a beszélgetésben Bihari Mihály kifejti —, amelyek a kontinuitás túlhangsúlyozására, azaz arra vezettek, hogy mindig csak annyi került kimondásra, ami minimálisan szükséges volt. A magyar fejlődés pragmatikus jellege tehát hosszasan védte a reformot, védte a belső félelmektől is, amelyeket egy hosszú távú stratégia esetleges felvázolása és előlegezése kiválthatott volna, és amelyek politikai visszahatásaikban a reform leblokkolására vezettek volna. A reformfolyamat megtorpanásaiból és ellentmondásaiból azt is tudjuk, hogy az ilyen pragmatikus óvatosság korántsem volt alaptalan.

Most azonban úgy kell felvetnünk a kérdést: meddig vihető egyáltalán a reform pragmatikus jellege, és mi az az ár, amelyet fizetünk érte? Ha büszkék is vagyunk az eredményeinkre, mint korábban említettem, szovjet összehasonlításban is, akkor a másik oldalt is ki kell hangsúlyoznunk, vagyis tőlünk azt is átvehették, nálunk azt is tapasztalhatták, hogy így nem megy, ahogy a magyarok csinálják. Ebből is tanulhatott Gorbacsov, hogy kell egy átgondolt reformstratégiának lennie, amely világosan meghatározza a célokat és a „menetrendet”, míg nálunk az ismert, fentebb említett okok miatt minden az ellenkezőképpen történt. A magyar fejlődés pragmatikus jellege értékelésénél azonban azt is számításba kell venni, hogyha nincs átgondolt reformstratégia a maga világos ideológiai nyitásával és átalakításával, akkor nem tudjuk megmondani az embereknek, hogy voltaképp mit is akarunk hosszabb távon csinálni, és milyen ütemben. A pragmatikus jelleg „ára”, hogy a reformfolyamat így felülről nem irányítható, és alulról nem támogatható. Tömegeket csak világosan meghatározott célokra lehet mozgósítani, amelyek távlatai éppoly világosak, mint a társadalmi-politikai folyamat következő lépése. Ez a fajta

programszerűség persze a stratégia felvázolásával a társadalmi konfliktusok tudatos felvállalását is jelenti, szemben a pragmatikus jelleggel, amely elfedi és megpróbálja elkerülni a várható konfliktusokat. Az ideológusoknak és tudósoknak bármilyen furcsának is tűnik, de az egyszerű ember sokkal világosabban érti, hogy a fejlődés elkerülhetetlenül konfliktusokat hoz magával, csak azt nem érti, ha ezt nem mondják meg neki, vagyis, a mindennapi életben ez a reflex benne van, de a negatív visszahatás is, ha a meglevő konfliktusokat nem mondják ki, és ezzel teljességében nem oldják fel. Pedig a kis konfliktusok elkerülése és megoldásának hiánya azért is veszélyes, mert ezek idővel nagyobb konfliktusokká összegeződnek, és mind kevésbé elkerülhetőkké válnak.

A magyar fejlődés pragmatikus jellegének tehát kezdetben nagyon jelentős előnyei, de mindinkább dominánsan jelentkező hátrányai is vannak, s úgy vélem, hogy a nyolcvanas évek folyamán mindinkább a hátrányos vonások kerültek előtérbe. A nyolcvanas évek közepétől ez a pragmatikus jelleg kezd szűk keresztmetszetté, a fejlődés akadályává válni, vagyis az „ár” kezd elviselhetetlen lenni. A reformfolyamat céljai, terjedelme és időbeli lefutása éppúgy kevésbé világosak, mint lépéseinek és a különböző társadalmi hatásainak összefüggései. Nagyon egyszerűen szólva a reform mint kifejezés és jelszó annyira inflálódott, hogy alig használható mozgósításra és orientálásra. Manapság már mindenki a reform „híve”, de mivel megtorpanásban vagyunk és vitáink is vannak, mégis csak látnunk kell, hogy vannak nekünk is „konzervatívjaink”, akik maguk is többnyire a reform frazeológiájában mondják el érveiket. Ha a magyar modellről vagy a magyar útról beszélünk, ahogy ezen a szekcióülésen is történt, egyébként helyesen, akkor ezeket az ellentmondásokat is hozzá kell számolnunk, s rá kell kérdeznünk a válságszakaszok okaira és az előrelépés esélyeire is. Ezen az elméleti tanácskozáson szerintem éppen azt kellett volna világosan megfogalmaznunk, hogy határponton vagyunk, hogy valamiféle válaszüthöz érkeztünk. Ez egyértelműen még azokban a plenáris ülésen elhangzott előadásokban sem történt meg, amelyek igen kritikai és innovatív szelleműek voltak, ezért legalább nekünk, itt az ideológiai szekcióban kell ezt manifeszt módon megfogalmaznunk, hiszen az eddigi pragmatikus fejlődés legsúlyosabb következményeinek egyike az ideológiai-társadalomtudományos fejlődés elmaradása és gyermekbetegségei.

Ha ezeket a gyermekbetegségeket vagy hiánybetegségeket akár csak tézisszerűen is fel akarjuk sorolni, azzal kell kezdenünk, hogy az elméletnek a társadalomtudományban egyszerűen nincs nyugalmi tömege. Ha nem fejlődik, akkor visszafejlődik, mivel a valóság körülötte viharosan átalakul, s az elmélet maga sem tűri az ismétlést, a belső rutin eluralkodását, mert bele-rokkan. Az első nagy hiánybetegség tehát magának az ideológiának a kifejletlensége, vagy teljes leértékelődése, inflációja a társadalomban. Az elmélet — s mindenekelőtt a marxista elmélet — fennmaradásának normális formája annak állandó továbbfejlesztése. Ha ez nem történik meg, akkor az egész társadalom gyanakodva néz az elméletre, hiszen az lemaradva a valóságtól nem teljesíti funkcióját, és ezzel teherré és nem húzóerővé válik. Ebben a vonatkozásban nyugodtan elővehetjük Engels példáját a hegeli elmélet és módszer viszonyáról, a rögzített elmélet eluralkodása, tehetetlenségi nyomatóka a stabilitás uralmát jelenti a módszer által megtestesített dinamika felett. Amikor azonban a társadalomtudományokban a statikus mozzanat dominál a megújulás és mozgás felett, akkor az ideológia nemcsak hatékonyságát veszti, hanem

egyben szavahihetőségét, legitimációs funkciót is, vagyis, nagyon csökken a súlya az emberek értékrendjében, sőt, egyenesen negatív konnotációt kap. Ez történik meg magán a társadalomtudományokon belül is, vagyis a pragmatikus jelleg azzal is járt, hogy a közgazdászok kimondták a vágyaikat, már amennyit lehetett, mert az ideológia elmaradása miatt teljes gondolatmenetük kibontását lehetetlennek érezték, hiszen, ahol az már az egész szocializmusképet érintette, ott egy tabueffektus jelentkezett. Az ideológiai tényező így a közgazdászok szóhasználatában általában a korábbi szocializmuskép negatív hatását, azaz gátló tényezőt jelentett, s ennek az empirikusan is észlelhető viszonyoknak a megfogalmazásáért a közgazdászok korántsem hibáztathatóak.

A jelenlevők azonban, akik a társadalomtudományok és az ideológiai kérdések szakemberei, nem állhatnak meg ennek az empirikus ténynek a leszögezésénél, hogy az ideológia mint egy korábbi szocializmuskép hordozója diszfunkcionális lett, hanem rá kell kérdeznünk az okokon túlmenően az egész jelenségcsoport felszámolásának, az ideológia megkésettsége túlhaladásának lehetőségeire is. Ehhez az út azonban a másik nagy hiánybetegség megfogalmazásán keresztül vezet, amelyet a marxizmus nemzetközi jellege csökkenéseként, azaz a hazai marxizmus provincializálódásaként jelölhetünk meg. Tíz esztendő távlatából egyre jobban látjuk, milyen alapvető fordulópontra is volt a világtörténelemben a hetvenes évek közepének globális válsága. Ez a válság alapvetően új elméleti megoldásokat kívánt a marxistáktól, s jelentkeztek is nemzetközi szinten ilyen modellek. Nálunk azonban hosszú ideig ennek az átalakulásnak az elbogatellizálása dominált, illetve a tőkés világra való korlátozása, ahogy az egészen világos a gazdasági átalakulás, a világpiac tekintetében. A globális válság tehát innovatív láncolatot, heves viták sokaságát váltotta ki a világban, amelyek letisztulva bizonyos pontokon a válasz, a strukturális alkalmazkodás alternatíváit is magukban hordozták. A magyar fejlődés pragmatikus jellege azonban nemcsak azt jelentette, hogy a hazai társadalmi-ideológiai gondolkodás innovatív-kreatív jellege csökkent, hanem a külső elméleti-ideológiai fejlődés követésének, kritikai átvételének gyöngülését is. A nemzetközi marxizmusban igen élesen jelentkezett az a kérdés, amelyet a marxizmus válságának, sokan általános válságának, néhányan a korábbi nagy történelmi fordulópontra követve, „harmadik válságának” neveznek. Ez a jelenség felfokozta a hazai ideológiai élet védekező mechanizmusait, elutasító reflexeit a nyugat-európai marxisták érdekes és új elméleteivel szemben, az előadás elején említett reagálási készségünk talán itt a legerőtlenebb.

Az elmúlt évtizedben még inkább jelentkezett az a magatartásforma, hogy a „ki a marxista” kérdését helyeztük szigorúan előtérbe és mind merevebben válaszoltuk meg. A „nyugati” marxisták elé két követelményt állítottunk, amelyek betartása számukra egyre nehezebb lett: először is csak az lehet marxista, aki bennünket, a szocialista országokat az összes jelenlegi hibáinkkal és ellentmondásainkkal együtt elfogad, s másodjára csak az, aki elfogadja, hogy a marxizmus egyetlen és egységes, tehát általános elvei vannak, mégpedig úgy, ahogy mi itt és most véljük és képzeljük. Magyarán, azt a társadalmi gyakorlatot, amelyet magunk is meghaladunk és amelynek ellentmondásait fokozódó mértékben magunk is látjuk és feltárjuk, kritikátlan módon tekintjük követelményként a nem szocialista országban alkotó szerzők marxista jellegének megállapításánál, s ez azért is kellemetlen, mert olyan eseteket is találunk, amelyben az elutasítás okául szolgáló kritikai megállapításait kétsős magunk is megismételjük és valljuk. A marxizmus egysége és általános

jellege valóban érvényes elv, de azt is be kell látnunk, hogy ez számos tekintetben általunk is leszűkítve értelmezett, „kiüresített általános” volt, s ráadásul a marxizmusban egyetlen regionális fejlődés sem vélheti azt, hogy annak történelmi tapasztalatai közvetlenül az általános modell bázisául szolgálhatnak.

A második nagy hiánybetegség, a hazai marxizmus provincializálódása tehát végső soron azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a marxizmusból való kiutasítás eluralkodik és ezzel elindulunk azon az úton, amely már többször is tragikusnak bizonyult, hogy a legközelebbi szövetséges a legnagyobb ellenség. A nyugat-európai marxizmustól igen sok tanulnivalónk van, de persze igen sok vitatkoznivalónk is, de a magyar fejlődés pragmatikus jellege következtében mindkettőre egyre kevesebb lehetőségünk nyílt, hiszen a „ki a marxista” kérdésnek egészen világos kiadás- és oktatáspolitikai következményei vannak, ezért féltő, hogy elmegy mellettünk ez az egész igen érdekes fejlődési vonal, amely eddig élesebben válaszolt a globális válság következményeire, mint a hazai marxizmusunk. A nemzetközi marxizmus vagy a marxizmus nemzetközi dimenziója elvesztésének folyamatát látjuk manapság hazánkban, mivel mi nagyon keveset hasznosítunk abból, amit a nemzetközi marxizmus gondolati gazdagságban és szellemi innovációban kitermel. Korántsem mechanikus átvételtől, hanem az elméleti anyag szervesítéséről, hazai végiggondolásáról és újraprojektálásáról van szó, ami rendkívüli módon hiányzik.

Itt érkeztem el rövid problémafelvetésemben a harmadik nagy hiánybetegséghez, az innovatív szellem hiányához. Már a külső eredmények átvétele is felveti azt a kérdést, hogy egyetlen társadalomtudós vagy ideológus sem működhet a tévedhetetlenség jegyében, azaz az átvétel folyamatának is lehetnek félreolvasásai, s míg valamilyen válasz megszületik az elméleti műhelyekben, addig több téves gondolat-kísérlet lehetőségével is számolni kell. A szekciózás eddigi vitájában Augusztinovics Mária igen helyesen és érdekesen említette, hogy a szocialista vállalkozónak vagy igazgatónak meg kell fizetni, a munkabérébe be kell csatornázni a vállalkozásért járó rizikót. De újra kérdezem: miért csak mindig a gazdaság, miért csak a közgazdászok fogalmazhatnak meg ilyen kérdéseket? Természetesen nem a munkabérről gondolkodom, hanem arra a tényre, hogy az ideológiai és tudományos szférában is nagyon erős esélye van a tévedésnek, nagyon nagy rizikója van az eredeti, új dolgok kimondásának és megfogalmazásának, s ezért valahogy „fizetni” kell. Ha nem számolunk ezzel a kockázattal úgy, hogy megteremtjük a feltételeit az innovatív tevékenységnek, hanem „megfizettetjük” az egyénnel a kísérletező kedvét, akkor a társadalomtudósok igencsak el fognak tekinteni az új dolgok kimondásától és megfogalmazásától, amelynek az árát végső soron viszont a társadalom fizeti meg az ideológiai-társadalomtudományos fejlődés megtorpanásával. Több párhuzamosan is megfogalmazza, hogy a társadalomtudományok nem elég aktívak, nem tárják fel kellő mélységben és szélességben a valóságot, s ez így igaz. De vajon megteremtődtek-e ösztársadalmi méretekben annak lehetőségei, hogy a társadalomtudomány tegye a dolgát? Az én válaszom erre márcsak azért is nemleges, mert a magyar fejlődés egész pragmatikus jellege maga is abban az irányba mutatott, hogy az érdek éppen ellenkezőleg a dolgok kimondása helyett azok elhallgatása vagy letranszformálása volt, vagyis az ideológiai szféra és a társadalomtudományos fejlődés lemaradása volt az eredmény, amelynek tényeit eléggé kézzelfoghatóan érzékelhetjük a nyolcvanas évek második felében.

Ha egy nagyon kiélezett képpel szeretném zárni az előadásomat, azt mondhatnám, az a veszély fenyeget lassacskán bennünket, hogyha nem tudjuk társadalomtudományunkat innovatívvá-kreatívvá tenni viszonylag rövid időn belül — az „árgödör” példájával szólva, ha nem tudunk ebből a jelenlegi „innovációs gödörből” kijutni —, akkor bekövetkezhet egy olyan állapot, amikor az elméleti-ideológiai innováció folyamatához hozzátapad majd az „ellenzéki” címke és megfordítva, maga az „ellenzéki” automatikusan innovatívát is jelenthet majd, vagyis amit egy ellenzéki fórumon fogalmaznak meg, azt bátornak, szépnek és okosnak fogja tekinteni a közvélemény. A szocialista modernizáció folyamatában kétségtelenül nemcsak gazdasági és politikai, hanem elméleti-ideológiai diszfunkciókat, kontra-produktív szituációkat is teremthetünk, s ez a veszély a társadalomtudományi életben egészen közeli. Az alapkérdést úgy kell megfogalmaznunk, hogy hol van és mekkora az a mozgástér, amelyet szocialista társadalmunk teremt a politikailag elkötelezett, reformgondolkodású és a társadalomtudományok-ideológia szférájában aktívan alkotni kívánó értelmiség számára? Azért jöttünk itt össze, ezen a szekcióülésen, hogy ennek a mozgástérnek a leszűküléséről, s jelentős kitérítésének szükségességéről vitázzunk, ami az adott vonatkozásban egyben a magyar fejlődés pragmatikus jellegének meghaladását jelenti vagy legalábbis az új kihívással és új mozgástérrel — ha úgy tetszik, az „átalakítással” — annak lehetőségét ígéri.

Magyar színház Bukarestben

Ma már jóformán senki sem ismeri a bukaresti magyar színházalapítás rövid, de annál tanulságosabb történetét. Hogy születhetett meg a magyar színház létrehozásának gondolata Bukarestben?

A városban már a múlt század közepén jelentős számú magyar élt. Lét-számuk jelentősen megszorodott Trianon után, amikor Erdély minden részéből, de különösen a Székelyföldről sokan indultak munkát, megélhetést keresni a román fővárosba.

A Janovics Jenő vezette kolozsvári Magyar Színház első ízben 1925 januárjában látogatott Bukarestbe. A színház drámai tagozata négy darabot mutatott be a közönség és a fővárosi sajtó egyöntetű elismerése mellett. A sikernek nemzetközi visszhangja is támadt. Nicolae Iorga, az ismert tudós, történész, politikus Párizsban mintegy ezerfőnyi közönség előtt tartott előadást a romániai kisebbségekről. „Mindig elismertem a magyarság kultúrértékét. Csak nemrégiben történt, hogy a kolozsvári magyar színház tagjait lehívtam Bukarestbe, hogy a román fővárosban magyar darabokat adjanak elő. Nos, kijelenthetem, hogy a magyar színházársulatnak Bukarestben olyan győzelmes fogadtatásban volt része, amilyenben még ott színházársulatnak soha. S hozzátehetem, megérdemelt fogadtatásban. E siker és ez a példa a két nép közötti közeledés biztató jele.”

A következő évadban már a bukaresti kiruccanás két hétig tartott — az előző évi bemutatkozásnál nagyobb sikerrel. A fővárosi Teatrul Popular (Népszínház) színpadán 16 darabot mutatott be a kolozsvári társulat — osztatlan elismerés mellett. A *Rampa* című lap külön ünnepi számot adott ki a magyar színészek tiszteletére. A terjedelmes méltatások mellett a közönség felfokozott érdeklődése lehetett az, ami sokakat megtévesztett. A növekvő anyagi gondok miatt a bukaresti vendégjáték folytatása elmarad, de a korábbi nagy sikerű bemutatkozás dédelgetett emlék. A *Bukaresti Magyar Újság* 1930. május 26-i számában jelszavas című cikk jelzi az óhajt: „*Magyar színházat Bukarestnek!*” A népszámlálás évében vagyunk, s a statisztikai adatok szerint a román fővárosnak ekkor több mint 600 000 lakosa volt, s az *Ellenőr* című kolozsvári politikai, kritikai, közgazdasági lap úgy tudja, hogy a bukaresti magyarok száma 110 000 (1930. december 31. sz.). Úgy ítélik meg, hogy egy ilyen nagyságrendű város el tud tartani egy magyar színházat. De ebben a kérdésben a kolozsváriak már említett nagy sikere aligha lehetett irányadó, mert más rövid ideig vendégszerepelni és egészen más egész évadot végigjárszani, folyamatosan működni. A bukaresti magyar sajtó mindent megtesz, hogy az álom valóra váljon — de a megválasztott pillanat nem volt szerencsés. A világválság éveiben vagyunk, a lapok tele vannak csődbe jutott vállalatok, üzemek lesújtó híreivel, s e jelenség alól a színházak jelentős része sem kivétel. Londonban sorra zárják be kapuikat a színházak (olvassuk a lapok hasábjain), de a kolozsvári színházról is lehangoló értesülések szállingóznak: a rafinált — s ekkor már elsősorban a kisebbségi színházat nyomorgató adóprés — kritikus

helyzetet teremt Kolozsváron is. (Nemsokára Janovics Jenőtől részvénytársaság veszi át a színházat, és a válság ekkor sem oldódik meg rögtön!)

„Megcsinálják a bukaresti állandó Magyar Színházat!” — adja tudtul a már idézett bukaresti újság (1930. július 14.), s bár a tudósítás lelkes, a cikk sejteti, hogy a „színházcsinálás” nem megy fájdalom nélkül. Az első hetekben nem volt visszhangja a kiadott jelszónak. Kovács Imre, az Erdély-szerte ismert színigazgató és színész — beadja színháznyitási kérelmét a hatóságokhoz. Liviu Rebreanut, a kitűnő író minisztériumi vezérigazgató minőségben szólaltatja meg a magyar újság: „Igen, nálunk volt Kovács Imre volt színigazgató, s kérelmezte a bukaresti magyar színház megnyitásának engedélyezését. Jól tudják, sohasem voltam a jó ellenzője. Miért ne legyen a bukaresti magyarságnak magyar színháza? Miért ne jusson kenyérhez egy csomó magyar színművész? Miért ne engedélyezzék azt, amit a bukaresti magyarság részére Kovács Imre tőlünk kérelmez? Csak hát egy kis aggodalom szűrődött át ezen a jóindulaton: milyen művészi, milyen erkölcsi, s milyen anyagi garanciát nyújthat Kovács Imre a közönségnek, a tagoknak, a hatóságoknak. Erre nézve még nem kaptunk felvilágosítást, s ha erre vonatkozó értesülések kedvezőek, mi sem állhatja útját a bukaresti magyar színház megalapításának...” (Bukaresti Magyar Újság, 1930. július 14.). Kovács Imre siet elosztatni az aggodalmakat és kijelenti, hogy rendelkezésére áll az az összeg, amiből fedezni tudja a kauciót és a színészek egyhavi gázsiját. A minőségi kívánalmakra felsorolta a bemutatkozásra váró színészek terjedelmes névsorát. Karácsonyi Ili, Ferenczi Marianne, Tihanyi Jutka — a pesti Király Színház volt tagjai mellett Sárvár Rózi Szegedről, Márkus Lajos a pesti Városi Színházról, Hetényi Ferenc és Halmay Vilmos Pozsonyból jöttek, a karnagy Oschanitzky Richard a hamburgi operettszínházról érkezett, és számosan az erdélyi vándor színtársulatoktól.

Ez azonban mind nem elegendő. Bár már javában folynak az előkészületek, a kibérelt Alhambra színház helyiségét átalakították, a plakátok a Szökik az asszony, Az utolsó Verebély-lány, az Olimpia közeli bemutatóját hirdetik, s ígérnek román darabot is. A november 15-re beígért bemutatkozás mégis elmarad. Az idézett újság november 17-i számából megtudhatjuk, hogy megindult az intrika a színházi kezdeményezés körül, „egyes gáncsoskodók” az épület tűzveszélyességének ürügyén le akarják állítani az előkészületeket. Némi huzavona után a „tűvizsgáló bizottság” megadta a játsszási engedélyt, s végre a munkaügyi miniszter (akihez furcsa módon ez időben a színházügyek is tartoztak) Emil Hașeganu is kedvezően nyilatkozott: „Ezeknek az embereknek joguk van ahhoz, hogy Bukarestben magyar színházat állítsanak. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy Budapesten megengedték volna valamikor egy román színház felállítását. Mi betartjuk törvényeinket. Kiadjuk az engedélyt.” Szóban az igazgatóhoz fordulva hozzáfűzte: „Őn pedig igazgató úr, csak olyan darabokat adasson elő, amelyek nem sértik a román nemzeti érzést. Egyelőre azt óhajtom, hogy csak román állampolgárokat alkalmaztasson színházában. Ha pedig szüksége lesz egy-két idegen művészre, idővel ezt is meg lehet csinálni. A fő az, hogy színháza kultúrát szolgáltasson, s ne politikát (...) — Itt van a műsor: Csókról csókra... Ez mehet. Csattanó csók... ez is mehet. Szerelem... ez is mehet. Huszár... huszár — ez nem mehet. Ne hozzanak engem abba a helyzetbe, hogy az ilyen címek miatt engem pellengérré állítson a sajtó és Budapestre küldjön, mint ahogyan Maniuval tették, amikor megadta az esküt le nem tett tisztviselők nyugdíját...” (Bukaresti Magyar Újság, 1930. december 8.).

Jószándékban látszólag nincs hiány, persze más kérdés, ha klauza szempontjából nézzük. A csak román állampolgárságú színészek engedélyezése ugyancsak akadályozta a kijelölt időpont betartását. További tárgyalások során ezt a korlátozást feloldották, de újabb akadályok meredeztek a bemutatkozásra várakozó szintársulat elé. Mivel a korábban rögzített időpontok módosultak, egyre inkább halasztást szenvedtek — az általuk „modernizált” Alhambrát már nem kapták meg, hanem helyette egy lényegesen rosszabb helyiséghez jutottak. Még a szervezés hevében — a nyár folyamán — felmerült a sajtóban egy ötlet: „Bánffy Miklós a romániai magyar kultúra öre vegye kezébe a bukaresti Magyar Színház megalapítását!” mert amint az már köztudott volt — a válságba jutott kolozsvári színházat is nagyrészt az ő erkölcsi és anyagi támogatása mentette meg a bukástól. Ez az óhaj sajnos nem teljesült, Bukarest mégis messze volt Kolozsvártól. Bánffy tekintélye, befolyása talán sok akadályt elháríthatott volna, de ekkoriban a bukaresti színházat alapítani akarók mögött nem állt ilyen tekintély. A hetek teltek, bevétel nem volt, a fővárosba csődített színészek türelmetlenkedtek. Végül is a hivatalos akadályok elhárultak a társulat a vállalkozás kockázatával — 1930. december 24-én elkezdte működését. Újabb színészek is érkeztek (bár voltak már éppen elegenden!) köztük is a korszak híres-hírhedt primadonnája, a szeszélyes Zöldhelyi Anna.

Az első előadás zsúfolt előadást eredményezett. A napi bevétel 29 000 lej volt (egy bukaresti újság ára 2 lej, a terjedelmesebb Brassói Lapok-é ekkoriban 5 lej). De a bevétel gyorsan apadt: második este csak 7000 lej, harmadik előadásán már csak 5000 lej volt, holott ez ideig az igazgató és a tagok is alaposan eladósodtak. „Hogyan áll tulajdonképpen a bukaresti magyar színház ügye?” — teszi fel a kérdést az *Ellenőr* december 31-i számában a folyóirat cikkírója, nem minden megfontolás nélkül: „Ennek elbírálása annyiban tartozik ránk, hogy Bukarestben egy magyar színház megnyitása nem szabad csupán rideg üzleti vállalkozás legyen, hanem reprezentálójá irodalmi és színpadi kultúránknak, amely nemcsak a fővárosban élő és ott megforduló magyarok támogatására kell számíton, hanem a román intellektuelek megértésére és méltánylására is. Hogy így fejezzük ki magunkat: Bukarestben egy magyar színház számunkra presztízskérdés. Ha elbukik, különösképpen a hozzá nem értés, rossz vezetés, vagy akár tőkehiány miatt, a magyarság szégyene, de ezen felül jogos és indokolt cím lesz arra, hogy a közeljövőben egy hasonló vállalkozástól a teret és lehetőséget megtagadják. Mi őszintén szólva, nem néztünk nagy bizalommal Kovács Imre vállalkozása elé, viszont egyetlen sorunkkal sem akartunk gáncsoskodni, vagy a vállalkozás akadályául szolgálni...” A tények lehangolóak, noha nem a társaság minőségében van a hiba, mert: „anyagi képességeihez viszonyítva megfelelő előadásokat nyújt” — de a színpad kicsiny, hiányoznak a kellékek és az öltözök... Az *Ellenőr* követeli: „azt akarjuk, hogy a magyar társadalmi élet illetékes tényezői lépjenek közbe, s ha egyáltalán lehet, mentsék meg ezt a most megindult magyar vállalkozást... amelynek megfelelő vezetés és irányítás mellett megvan a maga jogosultsága”.

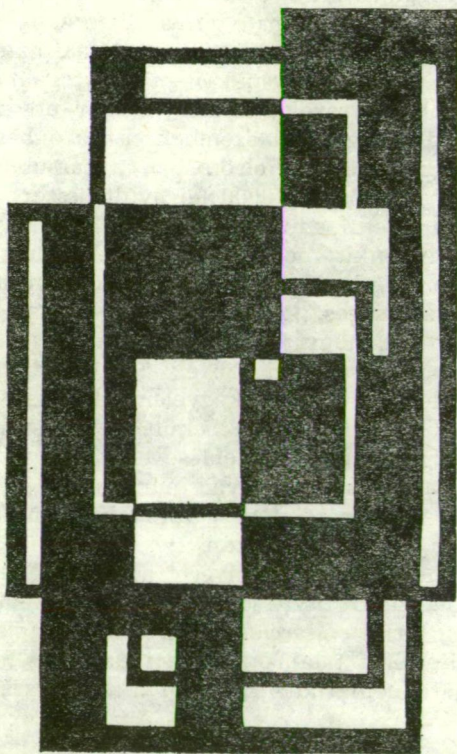
A lehetetlen körülmények próbára teszik a színészeket és a nézőket egyaránt. Csodálkozni lehet-e, hogy a látogatottság ingadozó? Hétközben kevesen, hétvégén többen jönnek az előadásokra. Szökik az asszony, az Utolsó Verébély-lány, a Rang és mód nem hozta meg a várt sikert, és rosszul indult a Tatárjárás is, de később mégis megtelt a színház, pedig: „úgy nézett ki a

színpad, mint egy ósdi kápolna, ahol csupa püspökök tartanak díszes szertartást — közönség nélkül”. Azt mindenki belátta, hogy az egykori Szent István Társulat szűk helyiségében — a totális bukás kockázata nélkül — nem maradhatnak tovább. Mégis itt kerül „színre” az Árvácska Zerkovitz zenéjével, és a Piros bugyelláris is. „Vergődés, kinlódás az egész bukaresti Magyar Színház élete — írta bukaresti lap 1931. január 19-i száma.

A csüggedés, a zűrzavar láttán mégis történik valami. A Népkisebbségi Újságírószervezet csoportja megalakítja a színpártoló egyesületet. Persze az igazgató szakértelmét ez sem pótolhatja. De a kifizetetlen gázsik és terembér csökkenéséhez hozzájárulhat. Az igazgató januárban két hétre magára, pontosabban a feleségére hagyta a társulatot. A színpártoló egyesület — amelynek Kányádi Béla és Nagy Sándor helyi lelkészek is tagjai voltak — időközben költségvetést készít. A munka folytatására 120 000 lej tőkére lenne szükség és természetesen új játszóhelyre. Ez utóbbit meg is találják központi helyen, a főposta hátamegett, a Bulevard Elisabetán levő Transilvania helyiségében. Két heti szünet után 1931. február 18-án itt folytatódnak az előadások. „A krízis órái már elmúlóban vannak...” — véli a sajtó egy része reménykedve. De a tervezett költségvetési összeg sehogy sem akar összegyűlni. Mintha a régi magyar átok ismétlődne itt is. Ellentétek vannak a régi bukaresti magyarok és az újak között. Az adakozás és a támogatás esélyeit ez is befolyásolja. Pedig a kezdet itt is biztató. Izsó Miklós rendezésében elsőnek a Mit susog a fehér akác? című táncos operettet mutatják be. Ez az előadás újra megcsillantja a reményt, amely tiszavirág életűnek bizonyult, mindössze 3 napig, szerdáig tartott. Ekkor ugyanis az összegyűlt közönség elképedésére egy színész jelent meg a függöny előtt, és bejelentette, hogy az előadás elmarad. A botrány előidézője Zöldhelyi Anna volt, a főszereplő, aki addig nem volt hajlandó játszani, amíg az igazgató nem adja meg neki az esténkénti 2000 lejes fellépti díjat. A Pestről érkezett dívának nem sok fogalma lehetett a kisebbségi színész küldetéséről. A zsarolási trükk máskor eredményes manipuláció volt a sarokba szorított igazgatóval szemben, itt azonban nem vált be. De Zöldhelyi felelőtlenségének ódiума elsősorban a társulatot érintette érzékenyen. A 120 000 helyett mindössze 34 000 lej gyűlt össze; az igazgató ha akart volna sem tudott volna fizetni ennyit a művésznőnek. A közönség egy része visszakérte a pénzt; mindenki megdöbbenett a botrány. Korábban a nézőtérre tévedt részeg akarta felbolgogatni a kedélyeket, most ugyanez Zöldhelyi Annának sikerült. A tehetséges, szép, de szeszélyes színész nő későbbi megbánásakor arra hivatkozott, hogy így akart tiltakozni az újabb színész nő (a felszabadulás után a marosvásárhelyi Székely Színháznál híressé vált) Kőszegi Margit szerződötése ellen. A botrány kegyelemdöfés volt a mindössze három hónapot megélt színház életében. Hiába békült meg a szőke diva az igazgatóval, hiába tüzték másorra az ő címszereplésével a János vitézt, a bukás elkerülhetetlen volt. Pedig a bukaresti magyar munkások Réti Gyula irányításával a színpártoló bizottság segítségére siettek, mozgalmat indítottak a színház támogatására, noha már február derekán nekrológot írt róluk a bukaresti magyar lap: „Ha már nem tudunk kényeret adni a magyar színi kultúra hőseinek, temessük el legalább tisztességesen a volt bukaresti Magyar Színházat!” Az agónia még tartott. Március 15-én volt az utolsó előadás. „Azóta a színház elé érkezők sötétséget találnak. Anyagi eszközök híján beszüntették az előadásokat. Az igazgató nem tudta kifizetni a villanyszámlát, pedig 3 teljes házas előadása volt.”

A bukaresti magyar közönséget nem lehet közönnyel vádolni. Igaz, a bukaresti magyarság túlnyomó többsége munkásokból, mesteremberekből, cselédekéből állt, egy részük valószínűleg azt sem tudta, hogy magyar nyelvű színház működik Bukarestben. De akik jöttek — azokból idővel jó közönség válhatott volna, ha a folyamatos munkának megteremtődtek volna a feltételei. Kétségtelen, hogy már az induláskor hiányzott a megfelelő anyagi fedezet, a kiadásokhoz viszonyítva a bevételek — egyes telt házas előadások ellenére is — kevésnek bizonyultak. Az igazgató gazdasági szaktudása csődöt mondott már akkor, amikor egy kezdő, első napjait élő színházhoz harminc tagot szerződtetett. Igaz a színészek művészi teljesítményére nemigen volt panasz, de némelyikük erkölcsi magatartására annál inkább. A közönség türelmét leginkább próbára tevő színészek nem a kolozsvári színház megszentelt deszkáiról jöttek Bukarestbe — és ez sajnos hamar kiderült. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy az 1931. március 22-re meghirdetett előadásra — jöllehet 8000 lej értékű jegyet elővételben eladtak — nem került sor. A Brassói Lapok-ból tudjuk meg (március 26.) az utolsó felvonás történetét. A hitelezők inváziója árasztotta el a színház környékét, jelenlétük nemcsak a délutáni, hanem az esti előadást is lehetetlenné tette. A következő napok gondját már csak az képezte, hogy az eladósodott, zálogcédulás színészek hogyan tudnak elutazni Bukarestből. Március 29-én azt jelenti a Brassói Lapok tudósítója, hogy a bukaresti Magyar Párt II. osztályú vasúti jegyet biztosított minden színésznek. Így ért véget egy jobb sorsra érdemesült és mégis elvetélt vállalkozás Bukarestben, 1931 tavaszán...

ENYEDI SÁNDOR

Hová omlottak a falak?

JEGYZETSOROK A SZEGEDI OPERAFESZTIVÁLROL

Bő évtizednyi hallótávoból operafesztivált másodszor celebráltak Szegeden; az iram tetszetős, ha azt vesszük, az országban is csak négyet. Egyoldalú viszont a vállalkozói kedv, ha hozzáteesszük: a másik kettőt (közte a hagyományteremtő elsőt) Debrecen vállalta. Igaz, operajátszóhelyekben nem dűskál az ország, mégis remélhetni, elkövetkezendő alkalmakra más, friss terepeken, nem kell már ennyit várni.

A hazai pálya előnyeit élvező szegedi társulat két produkcióját is eljátszhatta az új, rekonstrukcióját túlélően csak pár hónapja megnyitott, szemrevaló és korszerűnek mondott Nemzeti Színházban. Rögtön a nyitányon Szokolay Sándornak García Lorca drámájára szerzett Várnászt, mely a lassan negyedszázados fővárosi ősbemutató óta szép nemzetközi karriert futott be, ám idehaza csak most és itt merészkedtek közelébe. Szerepe lehet ebben személy szerint a rendező-dirigens Oberfrank Gézának, ki Kórodi András mellett, anno dacumál, másik betanító karmestere volt a pesti premiernek, de hát a hely szellemének, az úgynevezett genius locinak is. A legendás emlékü és a múltó idővel legendáját csak növesztő Vaszy Viktornak öröksége tudniillik, ha a mai magyar opera e régióban nem átutazó vendég; még szerzőt is termelt a táj (Vántus Istvának két operája ment emberöltönyire), nem beszélve a közelmúlt tetteiről, a külföldi-magyar Kovach Andornak Medeiájáról vagy Szőnyi Erzsébet Adáshibájáról. Mindazonáltal érthető, hogy a mai szűkös, piacorientáltan fegyelmezett, bevételhajzás időkben a vidék színházkultúrája nem vadássza előszeretettel a modern operát: tulajdonképpen hiányzik az a fajta közönségbázisa, miből elégséges tábort verbuválhatna a művek akár átlagos mennyiségű kijátszására. Segíthet ugyan a bérletrendszer, ámbátor holmi betáblázott székek fantomnézői aligha nyugtató pasztillái az előadóknak. Most is, hogy a szegedi társulat évadelőről hozta vissza a Várnászt — évad végére, éppen a fesztiválra —, bizony megcsappant a spontán érdeklődés, inkább a protokoll látta. Pedig az előadásnak jót tett az éresi idő, összecsiszoltabbá, feszesebbé, hatásosabbá vált — mégha a szereposztásban engedni is kényszerült, nem a legelőnyösebb változatban találta. Oberfrank rendezése ezúttal adekvát módon tudta kamatoztatni Oberfranknak, a karmesternek vízióját a darabról, ennek lehetett hangulati ágya Mira János borongós, szürrealisztikus, konkrét helyszínekből fantáziáló, fantáziavilágból konkrét helyszíneket leképező díszletváza. A szereplők közül Gortva Irén Anyája mellett Bajtay Horváth Ágota érzékenyen eljátszott Menyasszonya, Szakály Péter hangbirtokosi eszközökkel megáldott Apája, valamint Vajda Júlia Cselédasszonya emelkedett a jó színvonalú együttes-teljesítmények fölé. Verdi Macbethje kapott még helyet a szegedi opera alkalmi névjegykártyáján. Nem friss produkció ugyan, még a „Zenés moziban” ment, ám azokból való, melyeket tanácsosnak tűnt áthozni az új színházi repertoárba, s melytől igazán kár lett volna megfosztani a fesztiválközönséget (kivált mert az esemé-

nyek haladtával mind égetőbb szükség támadt a hangyi élményektől sem behatárolt operaelőadásra). Kerényi Miklós Gábor sok mozgással, balettre komponált látomásjelenésekkel, csataképekkel földúsitott rendezése — Makai Péternek kiégett várra asszociáló díszletszínpadán — éppoly átgondolt, egységes benyomást keltett, mint a zenei tolmácsolás végig magas színvonalra, szuggesztív ápoltsága. Ha Oberfrank eddigi szegedi működésének rezüméjét vonnánk meg, valószínűleg e Macbeth kerülne a lista tetejére. Már azért is, mivel szereposztásánál jobbat jelenleg nemigen képzelhetni az országban sem: Németh József, Misura Zsuzsa, Gregor József, nomen est omen, operaházi színlap-skála.

Hanem vendégművészeinktől már a fesztiválnytány lázas sürgedelmében, a folyosón eltrécselt szünetekben aggódó észrevételeket lehetett hallani — a szegedi színpad láttán. A győriek például kicsinek, a budapesti Népszínház művészei viszont kifejezetten nagynak, tágasnak találták. Utóbbiak szorongásait akkor értettem meg, hogy fölment a függöny Makai Péter jelzésekkel operáló, erősen rajzos, népszínművés díszleteire, a Népszínház Offenbach-előadására. A párizsi élet ugyanis más környezetbe, más közönségnek, más léptékkal készült a fesztiválon megmutatkozó többinél: kis települések operanem-járta hiátusait hivatott betölteni. Ilyen megfontolásokból desztillálta a zenei textust kamarazenekarra Németh Amadé, és persze ilyen elvek vezérelték (vezérlik régóta) Kertész László rendezését — olyan közreműködőkkel, akiket all round foglalkoztatnak, hol szölisták, hol kóristák; énekelnek, játszanak, táncolnak. Hivatalból effajta kötelmek lennének érvényesek a „valóságos operajátszásban” (netán a drámaszínházakban is) — megfelelő képzettségű, pontosabban változatlanul inkább egyoldalúan trenírozott vezető művészeink okán azonban eme szempont ma sem más dőre sóhajnál. (Mutatis mutandis, kivételt jelentett a Sevillai borbély operaházi előadása.) Magyarán: arról van szó, hogy akinek kivételesek a hangyi adottságai, nem igazán érdekelt abban, hogy színészi kvalitásait is fejlessze — és viszont; a köztes hátramezsgyén pedig csak az úgynevezett zenés darabok, musicalek, rockoperák szerepeit osztják. A Népszínház operai részlegének tagjai valójában egyik táborba sem sorolhatók. Hagyományos értelemben vett operettjátékosok, gondolom, erre a fazonra születik a társulat műsorpolitikája. Mert ez az Offenbach-opus, A párizsi élet (melyet a Kékszakáll és A gerolsteini nagyhercegnő között komponált a szerző 1866-ban) nem egy Hoffmann meséi; inkább nemes anyagból gyúrt klasszikus operett, straussi vénával. Ezért aztán bizonyos értelemben kilógott ez a produkció a fesztivál egyéb ajánlataiból. Illetőleg, ha már ide került (miért is lenne baj?), jöhetett volna teszem azt a Fővárosi Operettszínház, mely ugyanezt legalább így tudhatja, ha utóbb nem is ambicionálja (vagy talán éppen ezért?) — de merészebb nyitással a Rock Színház is, merthogy hovatovább a műfaj kontúrjai elmosódnak. Megfontolandó, hogy operafesztiválon kijárhat-e annyi esély a rockoperának, mint a klasszikus operettnek. Máskülönben érdekes, A párizsi élet librettóját ugyanaz a Meilhac—Halévy szerzőpáros írta, mint Merimée regényéből Bizet Carmenjének szövegét — a verizmusnak ezzel az alapművével mutatkozott be a *legfiatalabb hazai opera, a győri*. Ők panaszkodtak a szegedi színpad méreteire, helyesebben az ő kabátjuknak volt szűk, s a látvány, Vata Emil lényegében hagyományos, grandiózus építmény általában véve is irigylésre méltóan gazdag szcenáriumát sejtette az ottani operajátszásnak. Győr lehet az iskolapéldája, hogy az objektív adottságok előteremtése minő meghatározó érvényű a művészet-

ben. Amióta a felszabadulást követő évtizedek során fölépült az ország első színháza, gyorsan tanyát vert benne az opera, majd az önálló balett, s bárha ez utóbbi tett szerte hihetetlen iramban nemzetközi hírre, jótékony példája közvetlenül is visszahat az operajátszásra — lévén a műfaji interpretáció fontos tényezője a balett. Nincs évtizede, hogy önálló tagozatként jegyzi magát a győri opera (születésénél ott járhattam, a Weöres Sándor Holdbéli csónakosából komponált Ránki-operát vitték színre először saját erőből, többek között ugyanannak a Györgyi Józsefnek főszereplésével, akit most Don Jóséként hallhattunk). S, hogy eddig jutottak, Carment játszanak, két olyan vezető személyiségnek van benne oroszlánrésze, akik valamikor a szegedi Vaszy-éra alatt bontogatták szárnyaikat: Csala Benedek karmesternek és Bor József rendezőnek. Szembeszökő Bor igényessége, ahogyan a mű dramaturgiai összefüggéseit igyekszik friss meglátásokkal föltárni. Mindjárt az Habanéra során Carmen elcsórja Josétól azt a kést, amivel sebet ejt majd dohánygyári kollegánóján, akit pedig nyílt színen szállítanak el; vagy az utolsó képben, míg a zene szól, eljátsszák a bikaviadatok vélhetően kötelező kardátadási szertartását — e momentumok látványban újszerűek, gondolom, nem lehettem vele egyedül. Nehezebb a dolga persze (s a dandárja még hátra van) Csala Benedeknek a társulatépítésben, jóllehet okkal biztathatja, hogy az ottani filharmonikusokból erősíthető zenekara stabil, tartalmas keretet garantál a hangzáshoz. Lényegében a kórus is rendben van, hanem a szólisták... Egyelőre amolyan „szegény ember vízzel főz” alapon tudnak szerepet osztani, s tulajdonképpen egyetlen adekvát hang csendül ki az együttesből, igaz viszont, az éppen a címszereplőé. Távol álljon tőlem hazabeszélni, dehát Tas Ildikó is itt kezdte a szegedi kórusban, mára azonban vérbeli szólista. Átütő, masszív mezzója úgyszólván törésmentes, valamennyi regiszterben kiegyenlített, ráadásul muzikális alkat, ügyesen bánik a kasztanyettával, játékkultúrája is magas — nem csodálnám (a vidéki operajátszásnak keresztje ez), ha hamarosan a fővárosi Operában hallanánk.

Tulajdonképpen akár operarendezői fesztiválnak aposztrofálhatnánk a szegedi operafesztivált, hiszen e tájékról kapott a néző legtöbb impulzust — sajnos. Sajnos? Annyiban feltétlenül, hogy az arányok kénytelen-kelletlen tolódtak el, s váltak főszereplőkké a „színpadbűvészek” — szemben az énekekkel. Több rendezői lelemény várt a nézőre, mint hangi élmény a hallgatóra; de hát ez a fejezet sem taglalható egyebütt a vidéki operajátszás problématáránál. A tétel sajátos bizonyítékaul szolgált a *pécsiek vendégjátéka*, mely számomra talán a legnagyobb csalódás. Csalódás, mert a hazai operajátszás nagy múltú fellegvárában közelesen lezajlott vérátömlesztés — ami ezúttal náluk esik egybe épületgondokkal, a pécsi nagyszínház mostanában vajúdjá rekonstrukcióját — nem annyira szerencsés fiatalításnak tetszik, sokkal inkább kényszerűségnek, megalkuvásnak. A műsorfüzetben Marczis Demeter, a kitűnő basszista, társulatvezetőként lelkendezett, joggal, végre ismét saját rendezőjük támadt — nincs viszont igazán jó énekesük, s maga sem a deszkákon volt jelen, ami nagy luxus. Éry-Kovács András ígéretesen indítja ugyan az előadást, már a híres nyitányt cselekményesíteni igyekszik laza túllfüggőnye mögül, s a vendégdíszletező Konkoly-Thege Klára színpadképe, egy meszelés alatt álló galériás kastélybelső is bizonyos fajta restaurációs fölfogást, tehát erősen koncepciózus szemléletet helyez kilátásba. Hanem mindeme kezdeti izgalmak gyorsan lelohadnak, amint az ügynek folytatása a muzsikában nemigen támad. A szereplők fulladoznak, alig bírnak szólamaikkal, éneklésük erőtlen,

szándékoltan visszafogott, lámpalázás sotto voce — így aztán a látvány lasacsán elveszti funkcióját, s marad egy esztétikailag sem szép, póre csontváz-nak, amiről fonnyadó izomzat fittyed csüggesztőn alá. Vághelyi Gábor bő évtizede volt Figaro ugyanitt, a szegedi társulat emlékezetes Mozart-debütjén, midőn új zeneigazgató tette le névjegyét Vaszy után, úgy hívták, Pál Tamás — nos, ez a Vághelyi most Almaviva grófként árnyéka akkori saját magának. S amiért csupán őt hozom szóba — így is majdhogynem ő a legjobb (ha tehető a szereplők között bárminő megkülönböztetés egyáltalán). Az unalmas Figaróra tehát ugyancsak ráfért, hogy a sztori historikus előzményétől, a Sevillai borbélytól végre azt kapja a közönség, amit beharangoztak neki, s amire az egész fesztivál során éhesen várt. Mondanom sem kell, az *Állami Operaház* vendéjátékára, ha lehet, még többen zsúfolódtak be (a pótszékek is megteltek), kivált, mert Békés András kísérletnek szánt, a commedia dell'arte totális eszköztárát a burleszkig fölvonultató, Chaplinig meghosszabbító, s mindezt a gazdag eszköztárat következetesen alkalmazó rendezésének híre előtte járt. Magam sokféle Sevillai-interpretációt át- és túléltem már, de olyat, hol Bartolo doktor, a fölsülő gyámapa lenne a központi figura — még nem. (Íme, a Sevillai doktor!) Adódik ez részint Tóth János elképesztő artistabravúrokat halmozó teljesítményéből, de persze a rendezői koncepcióból is, mely Székely Lászlónak moliere-i ihletettségu, artisztikus, márványba csomagolt, szüntelenül mozgó rácsokkal, függönyökkel, csillárokkal, lépcsőkkel és egyéb kellékekkel levegős, a játékkal stílárisan ellenpontozott kastélydiszletében pillanatra sem hagyja állva a cselekményt. Egyetlen áriát, duettet el nem dalolnak anélkül, hogy az előadók ki ne vetköznék magukból érzelmeiket, gondolataik tudatos vagy spontán indíttatását, hogy valamennyi rezdületében le ne mozognák a muzsikát. A hangi kivitelezés nagyjából adekvát — csupán Bándi János Almavivája nehezebb a kívánatosnál, hovatovább radamesi energiákat halmoz föl hozzá. A kérdés „mindössze” az: vajon Rossini elbírja-e a játéknak eme euforikus tobzódását, nem üti-e agyon a móka a muzsikát. Kevésbé ismert operáknál fokozott e veszély — most olybá tűnt számomra, játék és zene megférnek együtt, legalábbis tűrőképesen viselik egymást. A zenekar élén Török Géza igyekezett mederben tartani a színpadról el-elszabaduló indulatokat, a publikum pedig nagyot szórakozott. Mondom, távolról sem gondolni, erre tart az operajátszás. Inkább a lehetőségek szélső határán jártunk — egy menet közben *rendezői seregszemplévé fordult* fesztiválon az ilyesmi sem árt. Miként a jó kondícióban, különösebb truvájok nélkül — ám apró, érzékeny rendezői megfigyelésekkel — közvetített, a zene primátusát mindvégig komoran — netán a kellenél is vastagabb zenekari hatásokkal — megőrző interpretáció sem, mint amilyen a fesztiválzáró Tosca volt, a *debreceniek előadásában*. Kertész Gyula a krimi helytel-közzel naturális ábrázolásától sem riadt vissza (Cavaradossit a hajánál fogva cibálják el a pribékek második felvonásbeli kitörése után, s mindezt egy hajdani chilei tenoristáról látni, hátborsóztató képzettársítás) — mégsem tűnt olybá, erőszakot venne a muzsikán. Szabó László zenei vezetése az orchesterre alapozva vázolta föl a mű karakterét, de — mondom -- időnként forszírozott, s az énekeseket állította nehéz föladat elé, készítette kiabálásra. A címszereplő Pelle Erzsébet így is nagyvonalú divát dalolt, különösen felső hangjai szárnyaltak, de a festő jelmezében megfelelt a Szegedet megjárt tenorista, Sebastian Gonzales, aki ezúttal magyarul tolmácsolta szólamát, nem biztos, szerencsés átállással. (Ismeretes, Szegeden éppen emiatt támadtak afférjai, a magyar kiejtése enyhén szólva olykor ko-

mikus — nem tudom. Éneklésének egész mechanizmusa az olasz-spanyol akcentusra van beállítva, véleményem szerint kár erőltetni vele a magyart, mert népszerű operák elbíráják, ha valaki eredeti nyelven szólal meg, alig zavarja az értést, még erényt is kovácsolhatni belőle, hisz a fül nem berzenkedik tőle, ellenkezőleg.)

*

Ennyit dióhéjban a szegedi operafesztivál bemutatóiról. A program itt még nem ért véget. Hátra volt a szakmai konzultáció és az eredményhirdetés, ezúttal tudniillik díjakat is följánlottak, szigorúan fővárosi kritikusokból összeállított zsűri ítélte oda. A *vitát* Fodor Géza vezette föl, olyan sarkpontokkal, melyek eligazíthatnak a hogyan tovább? dilemmáiban. Ő úgy látja, tapasztalható fejlődés mind a hazai operajátzásban, mind fesztiválügyben, erre utal, hogy a színházművészeti szövetségen belül létrejött az operai szekció (bár egyelőre még nem vált az operajátzó-helyek képviselőinek is találkahelyévé), meg aztán a szegedi fesztivál is szervezettebb, átgondoltabb volt a korábbiaknál. Úggyé vált, céltudatosan készültek rá a társulatok, reprezentatív ajánlatokkal. Rendezői, scenikai szempontból nyitottabb a magyar operajátzás, hosszú idő után végre képeznek operarendezőket a színművészetin, ám a vidéki operajátzás feltételei változatlanul mostohák. Atomizált a magyar operakultúra, a nehéz gazdasági helyzetben egymásra utaltak a különböző műhelyek, melyeknek az egészben kell gondolkodniuk ahhoz, hogy a sajátjukban tudjanak eredményt mutatni. A vitában előkerült Ruszt József szellemes megjegyzése: „ledőltek ugyan a falak vidék és főváros között, csak az a baj, hogy a vidékre omlottak”. Az itt működő társulatok persze okos szervezéssel, kooperációval így is eredményesebb munkát végezhetnének; az egyes őrhelyek elszigeteltségére jellemző, a vezető művészek sem ismerik személyesen egymást. Jelenleg úgy füst a dolog, kettészakadt állapotába fagyott a hazai operakultúra, van az Állami Operaház és van a vidéki operajátzás — komoly pazarlás. Staggionékat lehetne verbuválni, járják az országot. Szó esett szakmai kérdésekről, hogy bizonyos rendezők hajlamosak kifordítani a darabokat, illetve hát az a bölcs közhely is előkerült, hogy mindent szabad, csak legyen hitele. Két dologban mindenesetre megegyeztek a résztvevők. 1. A szegedi közönség rendkívül jó közönség (nem hullott meddő talajba a Vaszy Viktortól elhintett mag). 2. Egyetlen tanácskozás sem képes úrrá lenni a gondokon, csak a permanens munka és az együttműködés.

Végezetül a *díjak* (mindössze annyi kommentárral, furcsa módon csak az Operaház maradt hoppon, mivel a zsűri vezérlőelve a relativitás volt, a teljesítményeket a társulatok sajátos lehetőségeihez mérték). A Zeneművészek Szövetségének fődíját a szegediek *Macbethje* nyerte. Az újságíró-szövetség és a Délmagyarország szerkesztőségének különdíja a *Debreceni MÁV Szimfonikus Zenekarnak* jutott. A Művelődési Minisztérium a legjobb főszereplőknek és epizódszereplőknek ajánlott díjakat, melyeket a győri *Tas Ildikó*, a szegedi *Németh József*, illetve az ugyancsak szegedi *Vajda Júlia* kapták. Ugyancsak a minisztérium ajánlotta fel a legjobb rendezőnek és karmesternek díjait; ezeket a pécsi *Éry-Kovács András*, a szegedi *Kerényi Miklós Gábor*, illetve *Oberfrank Géza* vehette át. A Csongrád Megyei Tanács díját a *szegedi operai kórus* és vezetője, *Molnár László* kapta, a Szeged Megyei Városi Tanács jutalmát pedig *Rimanóczy Yvonne*, a népszínházi produkció jelmeztervezője. E többnyire igazságosnak (némileg salamoninak is) mondható döntéshez szólna a főtí kommentár.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Csűrös Miklós: Színképelemzés

Nagyjából egy évtized termésének foglalata a Színképelemzés, lényegében a kritikai és irodalomtörténeti pályakezdés eredményeit összegezi.

A könyv olvasójának legelőször talán az írások tematikai változatossága és módszertani sokfélesége tűnhet fel. Már a tartalomjegyzék áttekintésekor is rájöhethetünk, hogy Csűrös Miklós tanulmány- és kritikagyűjteménye is abba a manapság oly gyakori kötetcsoporthoz tartozik, amely legelső sorban a szerző munkásságának keresztmetszetszerű dokumentálására törekszik, nemigen érvényesítve valamely szigorúbb anyagválasztási elvet. A kötet szerkesztés egyik változatát a témák és feladattípusok közeli rokonsága vagy éppen markáns egységessége határozza meg elsődlegesen, elég sorosan megszabva így a könyvformálás módját is. Ilyenkor a tanulmánykötetben maga a választott tárgykör és a vállalt alappeladat a mindenekelőtt való. A másik változatban inkább a kritikus és irodalomtörténész egyénisége kerül előtérbe, az ő műhelyének bemutatása lesz a cél, s ha a szerzői feladatválasztások a többféleség jegyében állnak, akkor a homogenizálás helyett éppen a sokarcúság reprezentálásának igénye szabályozza a komponálásmódot. Csűrös Miklós első kötetválogatása nyilvánvalóan az utóbbi irányt követve jöhetett létre. Jóformán csak a Kodolányi regényírásának szentelt egy-két jelentékenyebb esszéjét nem láthatjuk újra a folyóiratközlések után e könyvalakban is, máskülönben amivel a kötet összeállításig foglalkozott, annak alkalmasint minden érdemi hozadéka együtt van a nagy terjedelmű kötetegészben.

Természetesen mindezt pusztán a jellegmeghatározás, nem az értékelés szándékával mondtuk el, magától értődőnek véelve, hogy mind az egységesített, mind a heterogén alkatú tanulmánygyűjtemény kategóriájában lehetséges a meggyőző értékrepresentáció. A könyvkiadási gyakorlatban akár ki is egészítheti egymást a kettő, az egyik erényeit és erősségét nem vonhatja kétségbe a másiké, ha egyébként a színvonal kielégíthet bennünket. A Színképelemzés meggyőző erővel, tehát igazoló érvénnyel bizonyíthatja a többféle anyagot és írásváltozatot magába foglaló kötet szerkezet létjogát, mert jól felkészült, érdekenyen olvasó, okosan gondolkodó irodalmár munkáit gyűjti egybe, megismertette velünk az irodalom közvetítő szolgálatának egyik értékes és rokonszenves módját, kirajzolva a szerzői arcképet is, megismerhetővé téve magát a személyiséget.

Három cikluscím alatt sorakoznak egymás után az esszék: a Költők a hetvenes években fejezet lírikusi életművekről és verseskönyvekről szól, ezt a Négy versértelmezés követi, majd Írók és „sorskérdések” címmel jelölve kerülnek egymás mellé néhány huszadik századi magyar író publicisztikájával, tanulmányírásával, eszmevilágával foglalkozó részelemzések és összefoglaló áttekintések.

A fülszövegben azt olvashatjuk, hogy Csűrös Miklóst tanulmányíróként leginkább a múlt század második fele irodalmi folyamatainak, a népi írók mozgalmának és a mai magyar lírának a kérdései foglalkoztatják. A Színkép-

elemzés ebből a hármasságból alig dokumentálja a 19. század iránti érdeklődést, hiszen ezt a tárgykört egyedül az *Ez az élet...* című Arany-vers — egyébként kiváló — interpretálása képviseli az együttesben, egyáltalán nem is illeszkedve a maga esetlegesnek tetsző egyediségében a kötet rendszerébe. A népi írók mozgalmának kérdései átfogó problémakörként — mozgalomtörténeti áramlatok s folyamatok formáiban — nincsenek ugyan jelen, inkább a népi irodalom egy-egy alkotójának életművéből emel ki részleteket a tanulmányíró, de ez az érdeklődési irány az előbbinél így is jóval gazdagabban jelenik meg az összeállításban. Minden tekintetben — tematikailag, terjedelmileg s az elemzések hozamát nézve egyképpen — a kortársi magyar líra fejleményeinek vizsgálatára szánt esszesorozat adja a könyv fő vonulatát, tanúsítva ily módon, hogy a Színképelemzés szerzője a költészetközvetítésben jutott a legmesszebb, annak eredményeként nyújthatja olvasójának a legtöbb értéket.

Legkevésbé a legkisebb terjedelmű Négy versértelmezés-ciklus került hozzánk közel, jóllehet, az interpretációk szakmai igényességével és színvonalával semmi bajunk nincsen. Már említettük, hogy szervesülnek tartjuk az Arany-vers elemzésének elhelyezését, nem illik ez a munka ebbe a könyvbe semmiképpen. A másik három értelmezésben a költeményválasztás nem nyerte el igazán tetszésünket, ezért a még oly alapos és elmélyedő elemzési műveleteket is lankadó érdeklődéssel követtük. Ismert és jó költők verseit analizálja Csűrös, a kiszemelt alkotások sem rosszak éppen, ám kiemelkedő lírai műnek — szerintünk legalábbis — egyiket sem lehet minősíteni, legfeljebb mai líránk egy-egy versmodelljének átlagát képviselheti. Bárki hosszan sorolhatná költészetünkben az itt szereplőknél sokkalta jelentősebb verspéldákat, amelyek valóban megérdemelhetnék az egyedi taglalást, a kiemelő vizsgálatot. Azt csak ráadásul tesszük szóvá, hasonlóképp kifogásoló hangsúllyal, hogy mindhárom elemzett költemény olyan lírikusoktól való, akikről a nyitó ciklusban már portré- és pályaképszerű összefoglalásokat, részletes méltatásokat olvashattunk. A variációs visszatérésnek ez a módja nem találkozott tehát egyetértésünkkel.

A törzssanyagként is felfogható *Költők a hetvenes években* a legterjedelmesebb fejezet, egyaránt kitűnik gazdagságával, színességével és tartalmasságával, igényes szakszerűségével. Csak egy-két recenzió rövidségű cikk található ebben a ciklusban, az írások többsége versesköteteket és életműveket mérlegelő esszyszerű munka, s akad egy másfajta összefoglalás is az összeállításban, mégpedig az 1979–1980-as évek pályakezdő lírikusainak körültekintően gondos, megfigyelésekben és szempontokban bővelkedő szemléje. Úgy látszik, Csűrös Miklós az egykori nyugatos harmadik nemzedék jeleseihez vonzódik a legjobban, legalábbis szembeütő, mennyire megérett módon és milyen odaadó figyelemmel méltatja például Vas István, Jékely, Kálnoky, Weöres, Rónay György — és mások — versművészetét. A „középnemzedék” tagjairól szóló jegyzetek sorából főként a Rába György, Csoóri Sándor és Fodor András könyveihez kapcsolódó kommentárokat emelhetjük ki külön nyomatékkal. A fiatalabbak közül kivált a Tandorit és a Petri Györgyöt bemutató esszéket érezhetjük jól megoldottnak.

Higgadt és tárgyyszerű líraelemzőként ismerhetjük meg Csűrös Miklóst, aki a pontos leírás és a szabatos jellemzés szándékával dolgozik, racionális megfontoltsággal taglal és karakterizál, tartózkodva a közvetlen érzelmnyilvánításoktól, visszafogva a kommentátori személyességet, kerülve az erősebb indulati vagy érzelmi impulzusok hatáslehetőségeit, mindig a kiegyensúlyozott értekező beszédmód formáiban nyilatkozik meg. Megannyi utalása sejteti, hogy

folyvást számol a tárgyra vonatkozó szakirodalom eredményeivel, nem ritkán vitatkozik is egyik-másik felfogással, mértéktartó fegyelemmel minden esetben, ám a polémiánál fontosabbnak érzi saját elgondolásainak minél árnyaltabb s világosabb kifejtését. Látszólag tartózkodik a kritikai ítéletek direkt kimondásától, óvatos az értékelés műveleteiben. Valójában határozott érték szemlélet és értékelv érvényesül a gondos és alapos leírásokban, olyannyira, hogy némelykor szívesen vitatkoznánk is axiológiai megfontolásaival, bármily körültekintő is állásfoglalásainak bizonyításmódja. Véleményét azonban akkor is érdemes figyelembe venni, ha épp nem értünk vele egyet mindenben. Azt viszont sajnáljuk — és egyben kifogásoljuk is —, hogy a portrévázlatokat és kötetvizsgálatokat nem kísérik a hetvenes évek vagy más időszakok lírájának általánosabb jelenségeiről, folyamatairól, különféle műfajproblémáiról készített áttekintő esszék, amelyek végül az arcképeket is tágabb keretbe állíthatnák.

Az Írók és „sorskérdések”, a záró fejezet meglehetősen messze esik, minden viszonyítás szerint, a líravizsgálatok anyagától. Ez a blokk is egymástól független darabokból áll, s csupán látszatra alkot szoros egységet, hiszen éppúgy esik szó itt Kodolányi publicisztikájáról, Féja irodalomszemléletéről, mint Fülep Lajos gondolatvilágának egyetlen motívumáról, vagy Mészöly Miklós esszéírásáról. Mindegyik helytáll magáért, a Darvas irodalmi nézeteit, a Németh László Berzsenyi-élményét, a Bibó István hagyománylátását érintők is, valamennyi megérdemli kötetbeli helyét. Egyéni választással mi a Kodolányi-analízist neveznénk meg a legsikerültebb kísérletként, ezt a többieknél teljesebbnek s arányosabbnak is látva. Mindenesetre: a lírakutató Csűrös Miklós ezekben a tanulmányokban eszmetörténeti kérdések iránti fogékonyságát és ilyesféle tájékozottságát is bizonyítani tudja. Kiváltképpen a két világháború közötti magyar gondolkodástörténet és irodalomfelfogás kutatásához adhatnak ezek az esszék — ha nem hatolnak is mindenkor elég mélyre — figyelmet érdemlő adalékokat és jótékony ösztönzéseket. (*Szépirodalmi.*)

FÜLÖP LÁSZLÓ

Czakó Gábor: A lélek fele

Konok következetességgel kezdettől fogva arra törekszik Czakó Gábor, hogy megtalálja a maga válaszát a *hogyan kell élni* kérdésére. Ennek érdekében mindig jellegzetes életúttípusokat mutat fel regényeiben. Mivel azonban a *hogyan kell élni* kérdésére, ahogy haladunk előre a huszadik században, egyre nehezebbnek látszik az igazi válasz megtalálása, Czakó Gábor egyik regénye végén se mondhatja azt, hogy megtalálta a bölcsek követ. Írói józan-ságát mutatja, hogy bár láthatóan határozott véleménye és határozott elképze-lése van az eszmék és ideák szintjén az emberhez méltó létezésről, tudja, hogy az emberiség történetéről még csak az sem mondható el egyértelműen, hogy fokozatos közeledés ehhez a méltó léthez. Czakó felmutatja az elveket, s felmutatja azt a valóságot is, amely jórészt ezeknek az elveknek a megcsúfolá-saként jelenik meg a regények világában.

Igazi moralista íróként Czakó Gábor is a jó és a rossz erők küzdelmeként ábrázolja az emberi létezését. Lényegét tekintve tragikusnak látja az emberiség helyzetét, hiszen a rossz, az ösgonosz annyira magához tudja hasonlítani a többséget, művei mégsem tragikus kicsengésűek. Mindig jelen vannak ugyanis, s nemcsak eszmei, hanem rendszerint esztétikai hangsúllyal is azok az erők, amelyek nemcsak örízni, átmenteni tudják az értékeket, hanem arra is képesek, hogy kiterjesszék érvényességi körüket. Egyik korai regényének címével fogalmazva: mindig vannak *Megváltók*, akik erkölcsi tisztaságukkal „feloldozzák” az emberiséget bűnei alól. Ezek a megváltók hol valódi példaemberként jelennek meg, s cselekedeteikkel teszik egyértelművé azt, amit képviselnek, hol pedig a kivonulás emberei, akik inkább létezésük szellemi-erkölcsi sugárzásával képviselnek valami olyat, ami gyökeresen különbözik a társadalmi szokásrendtől. Mindegyik típus voltaképpen különönc abban az értelemben, hogy a társadalmi normarendszer alapján a többség annak tartja őket, hogy nem azt teszik, amit elvárnak tőlük, amit mások tesznek, hanem azt, amit az adott helyzetben személyiségük parancsára helyesnek tartanak.

A két típus, a *cselekvő-megváltó* és a *kivonuló-remete* sokban rokon egymással, de mégsem azonos. S Czakó Gábor írói útján sem egyidejűleg jelentek meg. Előbb volt a megváltótípus, majd ez elhalványodott, s helyébe nyomult a kivonulótípus. A kivonulás hőse már a *Várkonyi-krónikában* nagy szerepet kapott, a + című regényben pedig Arcz János szobrászművészen főszerephez jutott. Arcz az *Eufémia* című regényben is fontos szereplő egy Remete Pál nevű öregemberrel együtt. S most a legújabb regényben megjelenik Maghó Dániel, aki Arcz János egyenes leszármazottja.

A kivonulás hősei mellett ezekben az újabb regényekben még valami kap döntő szerepet: a fantasztikum világa. A fantasztikum általában nagyon sokféle és sokirányú lehet. Czakóé egyfajta „lebegőnek” nevezhető fantasztikum, amin azt értem, hogy a realitás és a fantasztikum természetesen és folyamatosan játszik át egymásba, de ugyanakkor szinte egymástól függetlenül létezik. A realitás síkján létező regényvalóság alig vesz tudomást a fantasztikum síkjától. A fantasztikum síkján „létező” regényvalóság viszont állandóan figyelemmel kíséri, kommentálja a realitás síkján történő dolgokat.

A fantasztikum erőteljes megjelenésének kettős funkciója van. Egyrészt rendkívül kiélezett, belülről, s mégis „kívülről” jövő társadalomkritikát szóltat meg. A másik funkció is kritikai jellegű, de nem a társadalomra, hanem az emberre összpontosít, s a lét és a tudat egyoldalúságaira hívja fel a figyelmet a gondolat, az életmagatartás kritikája. E két funkció szorosan egybefonódik, mégis az *Eufémia* inkább a társadalom, *A lélek fele* inkább az életmagatartás kritikája.

A fantasztikum bevezetéséhez Czakó a „talált anyag”, az „én csak kaptam a történetet” elvét alkalmazza. A *Várkonyi krónika* a falukrónikás feljegyzése. *Eufémia utolsó napjainak hiteles története* egy véletlenül talált, szinte az égből pottyant kézirat közreadása. Hasonló módszert választ az új regény is. Dr. Korbuly Zoltán orvos adja közre a történetet: egyik betegének esetét, amelyet az a testvérebe „költözve” mond magnóra.

Ez a beteg Maghó Árpád újságíró. Túl van a negyedik ikszen, szürke kis ember, aki pontosan és jól végzi a dolgát, írja a lelkes riportokat a termelési eredményekről, s tudja, hogy ő csak egy kis csavar egy gépezetben, s talán már álmaiban sem akar más, legalább egy fogaskerék lenni.

Egy nap teljesen váratlanul ez az ember a szó szoros értelmében eltűnik

az ebédlőasztal mellől, társai szeme láttára levegővé foszlik. Nem semmivé, hanem mint később megtudja, dzsetté változik. A dzsetek a „húsosokkal” szemben anyagtalanul létező, csak egymás számára látható ködalakok. A testben létezőkkel szemben csak szellemlét az övék, s ez a szellemlét alapvetően negatív. Nem azért, mert nem valóságos lét, hanem azért, mert a dzsetek is megszervezik a maguk társadalmát, amely egyrészt groteszk karikatúrája a valóságosan létező társadalomnak; másrészt azért, mert ez a groteszk-szatirikus szellemtársadalom a Sátán uralma alatt áll, s ennek megfelelően szeretné a valóságos társadalmat is a maga uralma alá hajtani. „Megkísértik” az arra alkalmas embereket, dzsetté változtatják, majd céljaik szolgájává nevelik őket. Mindebből következik, hogy dzset az lehet, aki nem gondolkodó ember, aki alkalmazkodó szolgálattel. Érdekes módon azonban nem minden dzset válik igazán szolgává. Itt is vannak szuverenitásra törekvő lények. Ilyen például Targa, az avar nő, akivel Árpád találkozik, s végül is ilyesfélévé küzdi fel magát Árpád is.

Természetesen a „húsosok” világában is kétféle típus található. E két típus szemléletes példája a Maghó testvérpár: Árpád és Dániel. Míg Árpád a tökéletes alkalmazkodás a közéletben és a magánéletben egyaránt, addig Dániel teljesen alkalmazkodásképtelen. Az a fajta nonkonformista, akin a társadalom vagy dühöng, vagy elnézően mosolyog. Dániel sok munkakört, sok szakmát, sok nőt kipróbál, de sehol sem tudja otthon érezni magát. Ezért szánja el magát a kivonulásra: egy vikendtelken, maga ácsolta kalyibában él, most már megelégedetten. Árpád a regény cselekménye előtti időben potenciálisan dzset, Dániel viszont sohasem lehet az. A hozzá hasonló embereket nevezik a dzsetek Egésznek, s félnek is tőlük, mert az Egészeken nincs hatalmuk. Az Egész típusú ember tehát a pozitív példa. Egész lehet valaki azért, mert még nem romlott el, mert még tiszta; s Egésszé válhat az, aki vállalja a személyiséget átformáló küzdelmet. Az előbbiekhöz sorolható a gyermek Sandur, aki macskájával segít Árpádnak, hogy kimeneküljön a dzsetek birodalmából. S talán ide sorolható Rózsika is, a túlságosan ószinte újságíró-gyakornok. A második típushoz Dániel sorolható. S bármilyen paradoxnaks tetszik: a dzsetek világában hasonló utat jár be Árpád is. Árpádnak érezhetően az lenne a feladata, hogy szellemlényével testvérébe költözve, rontsa meg őt, rántsa ki az Egész-létből, hódítsa meg a sátán számára, mivel ez magának a sátánnak nem sikerült. Árpád végül is elmenekül a dzsetek szolgálhada elől, s bár testvérébe költözik, nem azért, hogy megrontsa, hanem inkább azért, hogy azonosuljon vele.

A maga módján Árpád is és Dániel is ép embernek érezte magát, mind-egyik a másikat sajnálta félemberségéért. Kiderül azonban, hogy ők ketten a lélek két fele: az anyagi alkalmazkodásban, a praxisban megmerítkező az egyik, és az eszményi tudatba, az ideálvilágba húzódo a másik. Ha e kettő egyesül, azt sem a társadalom, sem a személyiség nem tudja elviselni. Dánielt, miután megvallja Árpád történetét a dzsetségről, skizofréniával kórházba szállítják, Rózsika pedig ápolónőként őt követi.

Árpád tudatában zajlik a harc. Lelke-fele-Árpád fél, nincs hite. Lelke-fele-Dániel biztos öntudattal társalog az őt itt is meglátogató Sátánnal, aki „Legföljebb ölni tud, de azon túl egy ujjnyival sem terjed a hatalma”. Ezzel a közléssel zárul a regény, amely feloldást sejtetően hagyja nyitva a kérdéskört.

A jó és a gonosz erők küzdelme zajlik, mióta világ a világ, de a gonoszság nem arathat végső diadalt. Úgy is értelmezhető ez a zárás, hogy Dániel meg-

váltóként magára vállalja Árpád, s így képletesen minden jó és rossz között tébolygó ember lelki tusakodásának terhét, s ezzel a krisztusi vállalással végleg lerázza nemcsak magáról, de az emberiségről is a sátán hatalmát.

Ha szimbólumként kezeljük e figurákat, akkor az európai kultúrkör legmaradandóbb szimbólumának modern parafrázisaként olvashatjuk a regényt. A kivonuló ember megkísértetik a gonosz által, de tiszta marad, magára veszi az emberiség bűneit, s így megváltja társait. Ez a szimbolikus anyag azonban a második ezredvég társadalmának ábrázolására épül rá. Ez a társadalomábrázolás egyrészt a fantasztikum közegeiben zajlik, s ekkor groteszk-szatirikus jellegű, másrészt a realitás közegeiben, s ekkor főként ironikus. Ezek az írói nézőpontot kifejező esztétikai minőségek azonban áttételesen jelentkehetnek csak, mert az egyes fejezetek a főszereplők, főleg a testvérpár első személyben előadott elbeszélései. S ez az írói nézőpont nem a szimbolikus eszmének, hanem az ábrázolt társadalmi gyakorlatnak szól.

Czakó kritikája általánosságban természetesen jogos. Amikor azonban ez a szimbolikus jelentéskör a regény anyagában, a cselekmény menetében lépésről lépésre érvényesülne, amikor az egyes életűtípusok a hétköznapok világában megmerítkezve képviselik a maguk kisebb-nagyobb igazságait, akkor ezek az igazságrészeket nemegyszer erősebbnek mutatkoznak a szimbolikus eszménél. Mondani sem kell talán, hogy mintha az írói szándék ellenére történe mindez. Közismert, hogy lényegében kétféle etikai értékszempélet létezik: az egyik az életet, a másik az embert tekinti a legfőbb értéknek. S történelmi tapasztalat, hogy az ember nevében mennyi visszaélés, tragikus visszaélés történt. Czakó láthatóan „az ember a legfőbb érték” elvéhez vonzódik, de túlságosan ideologikusan szemléli ezt a kérdést, s bár az életérdekeket, az ehhez ragaszkodókat megértő türelemmel szemléli, az eszmét egyértelműen többre tartja az életnél. Ő természetesen nem visszaélni akar az eszmével. Mégis vitára készíti a regény zárómondata. Nem önmagában, hiszen így az ember elpusztíthatatlanságának tételét fogalmazza újra. A regény egészének gondolati anyagát lezárva azonban az az állítás, hogy a sátán „legföljebb ölni tud”, csak az emberiség történelmét tekintve adhat okot az optimizmusra, de az egyes ember, az Egész ember személyes történelmét tekintve aligha. Illetve ezt a választ csak a vallásos ideológia tudja törésmentesen beépíteni egy kiegyensúlyozott világképbe. Mert a történelem arra készíthet vagy kényszeríthet bennünket, hogy féllelkűen éljük le az életünket, de a halál „legfeljebbje” ezt a fél lelket is visszavonja. Legyen boldog, aki másként gondolja.

Czakó Gábor regénye sokféle irodalmi hagyományra játszik rá. Mert nemcsak a megváltó- és a sátántörténetek változatával van dolgunk. A regény bevezető fejezete Korbuly doktor és páciense viszonyát Kosztolányi Esti Kornéljának módján fogalmazza meg. Ez a gondolat azonban a későbbiekben elszikkad, s helyét a léleknek (a tudatnak) a Maghó testvérekben való megkettőződése foglalja el. Azt azonban, hogy itt valóban ilyen hasadásos kettőződésről van szó, csak a regény vége felé észlelhetjük igazából. Addig a kettősség két objektíve eltérő magatartás. A dzsetek világának bemutatásában a szellemtörténetek, a kisértethistóriák általános vonásai is jelen vannak, de nem ezek a hangsúlyosak. Nem a reális és a fantasztikus világ eltérései a döntőek a mű egésze szempontjából, hanem éppen a lényegi hasonlóságok, a gondolkodó lényhez méltatlan magatartásminták domináns volta. Mellesleg a dzsetség kialakulásában és létezési módjában lehetetlen észre nem venni Marcel Aymé híres történetének, *A faljárónak* az ihletését.

Végül is a regény életanyaga és gondolati anyaga között különös feszültség vibrál. Se a valódi világ, se a dzseteké nem mutatja a megváltozás lényegi jegyeit. S az a néhány Egész ember mintha csak a megváltás gesztusával tudna tiltakozni. Ami végső soron mégsem evilági tett, hiszen a megtisztulást csak képletesen ígéri. A regényvilág hétköznapijaiban sem Árpád, sem Dániel nem tekinthető életmodellnek. S mintha Czákó Gábor a kivonuló-megváltó típusokból, a Dánielekből kezdene kiábrándulni. Ezt a kiábrándultságot egyelőre feloldja a regény szimbolikus kicsengése, de ez sem feledtetheti, hogy Dániel sem ad megvalósítható életprogramot. A kivonulás a szigetre a könyörtelenül társadalomkritikus szemléletnek mindig is egyik lehetséges következtetése, s gondolatilag igen termékeny is lehet ez az eszme, mint például Németh László munkássága bizonyította, de ugyanő példa arra is, hogy a szigeteszme a valóságban zsákutca. (*Szépirodalmi.*)

VASY GÉZA

Galgóczi Erzsébet: Magyar karrier

Galgóczi új kötete, a *Magyar karrier* egyfelől — tárgyválasztását, problematikáját, szerzőjének attitűdjét tekintve — szervesen illeszkedik az író eddigi műveinek sorába, másfelől viszont — ábrázolásmódját, műfaját, jellegét illetően — olyannyira elüt tőle, hogy kínos zavarba ejti a kritikust. Ezért is, mielőtt zavarában bámit is szólna e művekről, jobb, ha felteszi magának a kérdést: milyen műfajba sorolhatók ezek a forgatókönyvek, mi több, mely művészeti ághoz tartoznak? Értékelhetők-e szépirodalomként, egyáltalán, önálló irodalmi műként, vagy egy más művészeti ág koordináta-rendszerében kell elhelyeznünk és minősíteniünk őket, azaz úgy, mint előkészítő munkát, félkész terméket a majdani teljes alkotáshoz — a filmhez — képest. A kérdést okvetlenül fel kell tenni, hiszen egy mű vázlata, tervezete más megítélés alá kell hogy essék, mint a megvalósult, önmagában és önmagáért helytálló alkotás. Azaz az irodalmi novella, kisregény esztétikai-művészi kritériumai nem alkalmazhatók a forgatókönyvre. Ezért méltánytalanul bánnánk Galgóczi Erzsébet jelen kötetével, ha a korábbiakhoz mérnénk.

A kötet hat forgatókönyvet ad közre. A címadó mű és a *Vadkacsalesen* társadalmi berendezkedésünk, közéletünk torzulásaira, fogyatékoságaira irányítja az olvasó figyelmét, a *Tizenegy több mint három* egy magánéleti erkölcsi konfliktust, a *Bolondnagysága* egy személyes drámát állít középpontba, miként a *Régen volt a háború* és az *Aki halott, megbocsát* című írások is egyéni tragédiákat ábrázolnak, utóbbiak azonban olyanokat, melyeknek közvetlen előidézői: a magyar történelem régmúltjának, illetve félmúltjának eseményei. Ez persze nem jelenti azt, mintha a bolondokházából saját tanyájára meghalni visszatérő öregasszony, vagy a szerelmi vetélytársát a többség megmentése érdekében halálra ítélő bányász tragédiája kizárólag a privát szférában játszódna — őket is sűrű közegként veszi körül a mai magyar falu, illetőleg a mai magyar kisváros, melyekről e forgatókönyvekből érzékletes képet kapunk.

A társadalmi közeg a *Tizenegy több mint háromban* még a drámába forduló szerelmi románc háttére, a *Vadkacsalesen* című krimiben viszont már egyenesen főszereplővé lép elő. Itt ugyanis, a bányásztörténettel ellentétben, a két főszereplő intim kapcsolatának ábrázolása csak színező, aláfestő elemként szolgál a közéleti erkölcsök bemutatásához. A ma élők sorsába nemcsak a társadalom, hanem a történelem is beleszól, főképp 56 — Galgóczi elmaradhatatlan témája —, mely a forgatókönyvek közül kettőben közvetlenül is megjelenik. „Még annyi mindent nem mondtunk el a személyi kultuszról, 1956-ról — nyilatkozta egy 1981-es interjújában az író —, hogy úgy érzem, nincs jogom magánéleti dolgokkal bibelődni.”

Nem is valószínű, hogy ilyesmikkel „bibelődne”, ez a kötet ugyanolyan elkötelezett moralistának, a társadalmi fonákságok érzékeny ábrázolójának, az igazság sziklaszilárd képviselőjének mutatja őt, amilyenek előző műveiből megismertük. Riporternek inkább, mint pszichológusnak. Nem lehet Galgóczi szemére vetni, hogy a l'art pour l'art hívéül szegődött volna. Mindig is az ellenkező veszély fenyegette, az, hogy elragadja őt a morális indulat, a publicista szenvedélye, és túlságosan direkt ábrázolásra csábítja. Réz Pál erre már 1972-ben felhívta a figyelmet. Az, amit az *Inkább fájjon* novelláiról ő tizenöt évvel ezelőtt mondott, a mostani forgatókönyvekre fokozottan érvényes: „A helyzetek, a problémák izgalmasak és igazak... az emberek, akik átélik őket, nem mindig. A novellák valóságtartalma kétségbevonhatatlan, Galgóczi morális tartása megejtően rokonszenves, háborgást és felháborodást indító dühe ellenállhatatlan — de nem feltétlenül és nem eléggé a művészet csatornáin jut el hozzánk az üzenet.”

Galgóczi jelen írásainak világképét az írói moralitás formálja, ami annyit jelent, hogy a valóság nem a maga objektivitásában, hanem az író hozzá való viszonyán keresztül teremődik újjá a műben, következőképp torzított formában, mivel ez a viszony erősen szubjektív. Az így létrejött műforma leginkább a szatirikus, moralizáló művekkel, oktató tandrámákkal rokon, vagyis azokkal a művekkel, melyekben a világ statikus minőségként, mozdulatlan totalitásként jelenik meg. A társadalmi berendezkedést az író elvben helyesli, konkrét megvalósulásában azonban elfogadhatatlannak tartja. A *Magyar karrier* és a *Vadkacsalesen* olyan szociális közeget tár elénk, melyben a hatalmi pozícióban levő egyedek saját személyes ostobaságuk, lustaságuk, szélhámosságuk — szellemi, fizikai vagy erkölcsi alkalmatlanságuk — következtében nem képesek ellátni azt a feladatot, amelyet az adott berendezkedésben elfoglalt státusuk számukra előír. Dobrait ugyan, ahogy felemeli, úgy — sorozatos baklövésai után — el is ejti a hatalom, de a *Vadkacsalesen* kiskirályai, úgy tűnik, az idők végezetéig üzhetik kicsinyes praktikáikat, mert ebben sem a tisztességes, ám nem eléggé elszánt párttitkár, sem az elszánt, de nem eléggé makulátlan képviselő nem tudja megakadályozni őket. Így az ábrázolt világ nem történelmi-társadalmi szükségszerűségként tárul elénk, hanem mint az e közeget alkotók — véletlen egyedek — erkölcsi korlátoltságának terméke, azaz maga is mint esetleges, véletlen produktum. Az ábrázolás ilyenformán nem jut el a tágasabb érvény szintjére, esetleges marad. A szubjektivitás mint formáló elv a művészetlen, publicisztikus ábrázolásmód felé csúsztatja el ezeket az írásokat.

Nem jut el az ábrázolás az egyéni, a különös szintjére sem. A *Magyar karrier* darabjai a szatirikus művek — tanmese, didaktikus, moralizáló példázat — műfaji csoportjába tartoznának, ha egyáltalán szépirodalmi műfaji kategóriákba sorolhatnánk őket. De Galgóczi írásai forgatókönyvek, s ezért —

mint a bevezetőben említettem — a film birodalmába kell utalnunk őket. E forgatókönyvek legközelebbi irodalmi műfaji rokona a dráma, nem annyira a konfliktus köré épülő szerkezete, hanem a dialogikus forma miatt. Ami Galgóczi forgatókönyveiben a párbeszédeken kívül esik, mintha nem is létezne: a tárgyi világ vagy teljesen megszemélyesített, vagy kidolgozatlan, elnagyolt, utalásokra, jelzésekre korlátozott. Az író nő szinte mindent — leírást, jellemrajzot, pszichikai ábrázolást — a szöveget majdan művé formáló rendezőre és színészre bizza, miközben oly kevés fogódzót ad mindehhez, hogy a rendező és színész szinte megoldhatatlan feladat előtt áll. Az adott szerepek sokszor eljátszhatatlanok, mert ábrázolás helyett csak erősen redukált jelzéseket kapunk. Különösen sok az „üres hely” a figurák és az emberi kapcsolatok ábrázolásában. Dobrai és a titkár nő bontakozó szerelme például semmivel sincs motiválva a nő korán és a férfi pozícióján kívül, ez azonban olyannyira sablonos, hogy egyéninek, különösnek éppen nem nevezhető. Mányoki és Szeniceiné születőfélben levő érzelmeit abból kellene elképzelnünk, ahogy az első pillanattól „egymásra bámulnak”. A képviselőnő és a kisvárosi mérnök egymás iránti vonzalmának keletkezéséről ezt olvashatjuk: „Edit fölméri a férfit, s bár semmi jelét nem adja, éreznünk kell, hogy vonzónak találja.”

Sokszor a cselekményvezetés motívumai sem világosak, és ezt még a rendezés sem korrigálhatja majd. Az *Aki halott, megbocsát* hősnőjének fájdalma, monomániás múltidézése részvétet kelt, de nem értjük szélmalomharcának célját — holott az egész cselekmény erre épül —, mit akar a mai harmincnyolcvéves hivatalnokoktól, mit kér rajtuk számon. A *Bolondnagysága* cselekménye túlságosan ösztövére ahhoz, hogy dráma lehessen, a kollíziókkal teli, drámának induló történet szentimentális elégiába csap át.

Fölösleges tovább sorolni a kifogásokat, hiszen a bevezetőben föltett kérdés magyarázatot is, mentséget is ad mindezekre. De nem igazolja az író nő jelenlegi vállalkozását: Galgóczi ezúttal alighanem számára idegen terepre tévedt. Eddigi írásainak erőssége a társadalmi jelenségekre való érzékeny reagálás mellett a kemény konfliktuskezelés, a drámaiság, a plasztikus tárgyi és jellemábrázolás, a situációs és pszichológiai mozgás objektíve megragadott folyamata volt, vagyis mindazok a művészi erények, amelyek ebben a kötetben csak igen halványan vannak jelen. S nem azért, mintha elapadt volna az író nő ereje, tehetsége. Galgóczi írásaival hatni akar, mégpedig minél gyorsabban, tehát a legpopulárisabb formát választja mondanivalója közvetítésére. Ez pedig a televízió. A tv-játékok nemcsak gyorsabban, hanem biztosabban is eljutnak a nagyközönséghez, mint a könyvek. Emellett Galgóczi erősen drámai, konfliktusközpontú novellái mindig is alkalmasnak látszottak filmfeldolgozásra. Hiba volt azonban az író nő részéről egyenesen a forgatókönyveket — e novelláihoz képest összehasonlíthatatlanul szegényesebb nyelvű, elnagyolt, kimunkálatlan, vázlatos szövegeket — közreadni. Galgóczi vérbeli művész, született novellista, nemcsak saját nemzedéke, hanem az egész mai magyar irodalom legjobb prózaírói között foglal helyet. Nem azt mondjuk, hogy a jövőben mondjon le a televízió nyilvánosságáról, hanem azt, hogy filmre szánt témáit is novellákban, regényekben írja meg. Mert jelen kötetének kudarca semmi mást nem bizonyít, mint azt, hogy Galgóczi csak a széppróza műfaji keretein belül tud igazán művészi módon gondolkodni. Hiszen semmi akadályja sincs annak, hogy a tőle megszokott színvonalú írásokat — ő maga vagy valaki más — a továbbiakban még forgatókönyvekké is átdolgozza. (*Szépirodalmi.*)

HIMA GABRIELLA

Hová lett A juss?

SZENTI TIBOR: PARASZTVALLOMÁSOK

Emberi gyöngénk, hogy a Váradi Regestrum óta minden vallomás érdekel bennünket. Úgy érezzük, helyettünk szól a kérdező, és nekünk felel a beszélő. Akkor is így van ez, ha tudván tudjuk, azoknak a boszorkányvallomásoknak a zöme (vagy talán mind?) súlyos erőszak szüleménye. Hogyne érdekelne bennünket Szentí Tibor parasztjainak vallomása? A lehető legjám-borabb ember kérdez itt, okosan, szépen, és olyanok felelgetnek, akiket majdnem kisöpört az emlékezet a történelemből. Mert ezek a parasztok vagyonosak, az ágrólszakadt szegényparasztokhoz semmi közük nincsen. Ha az egész eddigi magyar irodalom rebbelivonulata emezeknek szolgáltat elégtételt — hosszú lenne a sor, ha tételenként akarnám írni —, hadd pislantsunk bele azoknak az életébe, legfőképpen pedig észjárásába is.

Rokonszenves az indítás is. Ahogy Nagy Gyula a vásárhelyi puszta népének adta oda első olvasásra könyveit, bírálatot várva tőlük, úgy viszi el szerzőnk is a kéziratot azokhoz, akikről szól. Pedig a gyűjtés közben se bízza magnetofonra ő se az értékes gondolatokat, leírásuk közben mondatról-mondatara visszamondogatta nekik, hogy legyen alkalmuk javítani közben. Hangoosan jegyzetelt tehát. Bátor és rokonszenves a vállalkozás, ha valaki meglátja bennük az elkövetni készülő hibát, ők biztosan meglátják. Tévedés kizárva, ez az ember minden lépésénél gondoskodott róla, hogy a lehető legigazabbat írja. Bárcsak mindenki megtehetné ugyanezt!

Stílusa szép és átlátszó, mint pohárban a víz. Parasztközelsége segíthetett benne legtöbbet, hogy átjárhatatlan bozótokba ne keveredjen. Itt-ott fölsejlik, saját famíliájának a történetét is beleírja. Ha gyerekfejjel is, megélte talán a könyv egy részét maga is. Még egy erős nyomaték az igazmondás mellett. Amikor pedig azt írja, elkészült munkájának töredékét tartjuk csak kezünkben, a sajnálat is átsuhan rajtunk. Mindenki tudja, sajnálni csak az képes, aki mellette áll. Lecövekelünk mellé, jöhet az élmény, mi biztosan befogadjuk!

Ne tagadjuk, amikor kezünkbe vesszük a könyvet, összegezzük azt a képet, amit eddig az emberek emlékezetével átfogható időnek éppen ezekről az embereiről tudunk már. Készenlétbe is helyezzük mindet, hadd vitatkozzanak bennünk az új ismeretekkel. Azt a lelki sivárságot, mindent megkaparintani akaró kapzsiságot is, amit Tornyai festett meg *A juss*-ban. Varjúsötétségű alakok cibálják a lepedőt a haldokló alól, nehogy a másíknak jusson. Báva öreg ül az ágy előtt, tudomást se vesz arról, ami eltávozó párja körül zajlik. A másik füstött világ is elénk tolakszik, puszta van rajta, girhes lóval, és címe szerint is a *bús magyar sorsot* ábrázolja. Keressük a kapcsolódási pontokat legalább, hogy a leírt szöveget valahogy a kép mellé vasalhassuk. Nem megy. Már szinte füstöl a vasaló, mégse simul össze. A szomszéd nagy falu, Orosháza (talán régiségét is őrző itteni változat szerint Orosegyháza) írófia, Darvas József is a másik oldalról hozza elénk ugyanezt a világot. Könyörtelennek, ridegnek, közelképeivel kegyetlennek mutatja. Ágaskodik a gondolat bennünk, de nem baj, hadd vitatkozzon a kettő.

Födélén gondolkodószék áll, hófehér nyomattal, külső borítóján ember

ül a székben, színes fölvételen. A paraszttirannusok trónján a régi család legfőbb feje, az öreggazda. Arról ne beszéljünk most, hogy a fényképész ügyetlensége túl messzire vitte a tanyától a belső bútort, inkább arról, hogy Szentí szándékosan fordít hátat a másik oldalnak, a kegyetlennek látszó világnak, noha nemegyszer hangoztatja maga is, hogy ez a világ valóban kegyetlen volt. Elsősorban azért, mert a gazda nem akarta föladni nagycsaládi trónusát, és gyerekeinek élete szinte a földrevárás jegyében telt el. Az irodalom egyéb műfajaiban lehetetlen volna egy korszak szennyését himnuszokkal tisztára mosni. Félig se merem állítani, hogy ez a szándék vezette volna Szentí gyűjtögető tollát, fölmentésnek elő is jön mindjárt a megírt szöveg most ki nem adott része, — talán! — csak, ismétlem újra, háborúzik benne a két oldal.

Kár háborúznia, a szerző kimondja, rétegvizsgálatról van itt szó csupán. És sorakoztatja a beszédesnél beszédeesebb példákat arra, hogy a nagy menekülés éveiben is, idegen földön is gyarapodott a vagyon, lett „10 Eökör, öt Ló, Gulyabéli marha cir(citer) 40, Szöllő 140. út”, hogy a betegségek gyógyítására mi mindent használtak, beleértve a kolerát, a trachomát, a torokgyíkot is, hogy a nagygazdák szerelmi életébe mennyire belefért a hűség és a szeretőtartó kicsapongás (végre ő is közel mer menni ehhez a kényesnek, sikamlósnak, megközelíthetetlennek mondott témához!), hogy a halál, a temetés, benne a mindmáig kibogozhatatlan és megmagyarázhatatlan öngyilkossági áradat miképp is érhető voltaképpen, hogy a parasztság mennyire „önellátó” tudott lenni verseivel és rajzaival is, bár a rímfaragókat és a rajzolókat különös parasztoknak mondja, hogy a régi nagycsaládot a vagyon és a szeretet (?) tartotta össze, hogy a háborúknak milyen üledéke maradt meg az emberekben — föltehetően enciklopédikus összefoglalásra törekszik a szerző. Meg ne feledkezzünk a zárófejezetről, a gazdák hitvallásáról se.

Kockázatos dolog darab-munkáról végérvényesnek tűnő véleményt mondani, akár mellette, akár ellene. Természetesnek tartom, hogy a vásárhelyiek egyházi kötelékébe a református egyház fér bele, hiszen a katolikusok csak töredékben voltak jelen. Azt is értem, hogy a protestáns vallomástevők itt-ott oldalra is szürkáltak, meg-megcsípték a másvallásúakat. Biztosra veszem, én se változtattam volna rajtuk, bár erősen úgy tűnik, a protestáns paraszt vallásossága ugyanolyan földközpontú volt, mint más vidékek másvallású parasztjaié. A gyakorolt vallásról, és nem a hittételekről beszélek! Majdhogynem biblikus pátosszal beszél arról, hogy abból a nádból, amelyből a Dél-alföldön a katolikus egyház beleegyezésével, a földesúri és állami ítéletek végrehajtásával máglyák lángoltak föl, és a boszorkányság miatt százakat küldtek kínhalálba, ebből a nádból a református pap oltárt emelt. Jó, elhisszük, hogy a Károlyi család úriszéke tárgyalta a vásárhelyi boszorkánypöröket, és innen nézve akár a katolikus egyház áldozatának is tekinthető Kántor Kata, az utolsó megégetett vásárhelyi boszorkány (1732. november 12-én!), de hogy mindezek előtt elhiggyük, „van valami varázsa a vásárhelyi boszorkányságnak”, az már megkísértésnek is sok. Gondolom, a három tanú mind katolikus lehetett, ha Szentí Tibor újra megnézte a pör eredeti anyagát is, bár jócskán szolgált rá példát a mi történelmünk, hogy tanúskodni is tudunk erőszak nyomása alatt, nemcsak bevallani. De mindenestül fölmenteni a bírákat olyan pör bevezetőjeként, amelynek a vége a hűtlen asszony *Mester által feje elvesztése*, kimondván, hogy azok *nem véres kezű, szadista hóhérok*, mással nem magyarázható, csak avval, hogy ők talán már nem ka-

tolikusok. Az pedig, hogy az Ótemplomba futottak, és a *rebellis Krisztus* ágyékkendőjébe kapaszkodtak — képzavarnak is elmegy. Nem merem kimon-dani se, közbeékelt szavaiból mintha az tűnne ki, a régi hitvitázók érveit melegítené föl. Jól tudja, hogy nálunk, most, hitvitát kezdeni több szempont-ból is időszerűtlen. Régesrégen eljárt fölötte az idő, és az egyházak inkább az együttműködés lehetőségeit kutatják.

Hivatkozik egy egyházi határozatra 1765-ből, amely szerint ha valaki nem küldte iskolába gyerekét, hogy legalább írni és olvasni megtanuljon, azt nem temette el az egyház. Később ugyan azt is mondja — mintha megfele-dkezne az előzőkről —, hogy a feudális kori peranyagokban a parasztok zöme nem tudta a nevét aláírni, helyette a „keze vonása”, vagyis a kereszt áll. Kicsivel még arrébb vallja csak be, hogy a parasztság széles rétegei csak a kiegyezés után váltak írástudókká, és az ipari forradalom éveiben, 1880 körül terjed el közöttük az írásbeliség. Arról közben egy szó se esik, hány teme-tetlen halottja volt a több mint száz év alatt Vásárhelynek. Mert az a hatá-rozat föltehetően csak fenyegetés maradt.

A földből élőt a háború mindig megviselte. A katona nem szántott, nem vetett, enni mégis akart, és fegyvere is volt, hogy mástól elvegye. Amikor Szentí saját véleményét fűzi hozzá, és a nemzeti gyászunkba befogadott Rá-kóczi-szabadságharcról azt mondja, „barmot és élelmiszert elraboltak”, akkor a fogalmazáson mégis megbotlik a szemünk. Máskor legföljebb rekvirálást említ. Hadd jöjjön ide a katonasághoz illő másik mondata is: „1936-ban ka-tonáskodó gazdák a második világháborúra készülnek”. Kép alatt áll ez a mondat. Ki tudhatta már akkor parasztéknál, hogy lesz egy második is? A mindvégig alapos rétegvizsgálatból, sajnos gyakran kiugrik a szerző végig nem gondolt, elfogultságnak ható elhamarkodottsága. A kötet értékét rontja.

A címben már Tornyai képét, *A juss* szellemét, erejét, nyomasztó hangu-latát kerestem. Egy darab-bekezdést mégis áldoz az *ádáz jussolásnak*, és ké-sőbb még hozzátesz másfél mondatot, ha akarjuk, akár ki is pipálhatjuk a gondolatot. Az időtlenségből kiragadva azt is mondja, ha a gazda rosszul bánt cselédjével, előbb-utóbb nem kapott. Ha igaz lenne, akkor az *emberpiac*, a *köpködő* talán ki se alakulhatott volna. Hihetetlen utánpótlás volt a szegény-ségben.

Nem akarom keresztelni gondolataimat, újra mondom, ez a könyv me-gérte a megírásába fektetett fáradságot, olvasása pedig élvezet. Ne vessük le mégse elítélleteinket, más forrásból szerzett ismereteinket se, ne feledjük el a századforduló és a két háború közötti irodalom javát, az agrárszocialista mozgalmak címszó alatt ismert korszakot se, mert korhű képet csak így kap-hatunk.

Még egyetlen ártatlan kifogás álljon itt a legvégén. Irodalmi riportjaink-ban hemzseg a *betűzés*, akkor is, ha semmi szükség nincsen rá. Nem tudom okát, miért csak a nevek kezdőbetűit írja szerzőnk, hiszen a legvégén föl-oldja a *betűrejtvényt*. A módosabb gazdáknak a neve is kiadós, legalább há-romtagú. Lehetetlen követnünk, minduntalan hátra fordítanunk viszont fá-rasztó. Egyetlen példa rá egy rövidke bekezdésből: *D. V. J. egyik kései le-származottja N. V. J., aki K. Sz. E. dédapja volt.*

Kilátnunk is nehéz mögüle. (*Gondolat.*)

HORVÁTH DEZSŐ

Az ókortudomány számadása

A közelmúltban jelent meg — sajnálatosan nagy késéssel — *A magyar ókortudomány bibliográfiája 1951—1975* című kiadvány. A bibliográfia mindig számadás, akár egyetlen szerző munkásságát, akár egy széles tudományterület eredményeit öleli fel. Jelen kötet egy roppant fontos korszak tudományos kutató és ismeretterjesztő munkájáról, műfordítói tevékenységéről ad képet: a 2. világháborút, a felszabadulást követő évek nehézségei után kibontakozó alkotómunka első negyedszázadának termését méri fel. A meglepően nagy — közel ezer oldal — terjedelmű, 12 651 tételt felsorakoztató kötet 5 fejezetre, ezen belül mintegy 40 pontra és további alpontokra tagolva regisztrálja módszeresen anyagát, a térben és időben tág értelemben vett óorkutatás és klasszikus tanulmányok területét, felölelve a Távols-Kelet ókorát, kitekintéssel az antikvitás továbbélésének kutatására, a középkori görög és latin írásbeliségre s a humanizmusra.

E negyedszázad ókortudományi kutatásaira alapvetően jellemző a történeti szemlélet meghatározó érvényesülése, a periférikus és steril témák felől a lényeges kérdések, így az ókori gazdaság és társadalom problémái felé fordulás. Elmondhatjuk, hogy tudományunk, amelyet régebben szokás volt — igaz, alapos túlzással és indokolatlan általánosítással — a 'Wissenschaft des Nicht-Wissenswerten' címkével ellátni, immár valóban társadalmi tudatformáló tényezővé vált. Ebben része volt annak a körülménynek, hogy a középiskolai latin s főleg görög nyelvi oktatás és az egyetem klasszika-filológiai képzés fokozatos háttérbe szorulása ellenére gyarapodott a szakma kutatógárdája: a régi mezőny mellé ezekben az évtizedekben a kutatók új nemzedékei nőttek fel. (Félő azonban, hogy az öröndetes fellendülés csak átmeneti jellegűvé válik, hacsak nem történik hamarosan kedvező fordulat az említett területeken.)

A hatalmas anyagnak alább csak néhány karakterisztikus részével, lényeges teljesítményével tudunk foglalkozni. Így mindjárt a tudománytörténeti rész (37—59. l.) kapcsán azt emelnénk ki, hogy a közölt tételek tanúsága szerint szakembereink mind nagyobb mértékben kapcsolódhattak be a tudomány nemzetközi vérkeringésébe; utalhatunk itt a tudományos konferenciákon való részvételekre, szereplésre, a külföldi kiadványokban való publikálásra, s magára arra a tényre, hogy az idegen nyelven való hazai publikálás lehetősége — minden alkalmi zökkenő ellenére — a korábbiakhoz képest jelentős mértékben felvirágzott.

S most nézzük közelebbről a főbb tudományterületeket!

Impozáns az ókori Kelet kutatásának hatalmas terjedelme (73—225. l.). Ez nem is meglepő, hiszen a magyar orientalisztika mindig is az óorkutatásunk egyik legerősebb területe volt, amely már régebben nemzetközi elismerést szerzett. Öröndetes ugyanakkor, hogy a hagyományosan preferált tudományágak — mint az egyiptológia, asszirológia, hebraisztika, iranisztika — mellett egy sor korábban háttérben álló terület (például Mitanni, Ugarot, Elám stb.) kutatása is jelentősebb szerephez jutott.

A leggazdagabb, s nyilván az olvasók széles táborának szívéhez is legközelebb álló rész az, amely az antik klasszikusok műveivel kapcsolatos anyagot ismerteti (237—520. l.). Az anyag jelentős részben fordításokat regisztrál. Ez egyfelől jelzi azt a sajnálatos tény, hogy a klasszikus nyelvek oktatásának háttérbe szorítása, következképpen ismeretének csökkenése miatt egyre töb-

ben csak fordítások révén tudnak közeledni a görög és római irodalom alkotásaihoz; mutatja viszont a gyarapodás azt is, hogy kutatóink, műfordítóink vállalták az igények megnövekedéséből eredő feladatokat és jelentős eredményeket értek el. Az anyag körének bővülését jellemzi két számadat: az előző negyedszázad természetét feldolgozó Borzsák-féle bibliográfia kereken 210 szerzőt, a mostani kereken 430-at regisztrál. (Elfogadható a főszerkesztő, Ritoók Zsigmond álláspontja, hogy számon tartja az egyes fordítások, szemelvények összes elérhető közlését, hiszen nagyon is esetleges, hogy az olvasónak éppen melyik kötet áll rendelkezésére; az viszont kétségtelen, hogy így bizonyos aránytalanságok jönnek létre; erről majd alább!) — Lényegesebb azonban a számszerű növekedésnél a tematikus szempont alakulása, amit hadd szemléltessék két példával a bevezetőben említett gazdaság- és társadalomtörténeti irányultság összefüggésében. Appianus Borzsáknál egyetlen adattal szerepelt, Ritoóknál 23-mal, köztük a római polgárháborúkról írott mű kétnyelvű kiadásának két kötete. A rabszolgatartó gazdálkodás megismerése tekintetében elsőrendű forrás Cato, Varro és Columella műve: ezek iránt az előző negyedszázadban semmiféle érdeklődés nem mutatkozott — a mostaniban 27 tétel mutatja az érdeklődés irányának megváltozását, ami egyebek között Cato és Varro mezőgazdasági munkájának kétnyelvű kiadását is magával hozta.

Igen szép eredményeket tarthat számon a felírtan termésének a feldolgozása (520—555. l.); azonban ebben a részben — lényegében az epigráfiai kiadványok sokrétűsége miatt — még a többé-kevésbé hozzáértő szakember számára sem könnyű az eligazodás, áttekintés.

Gyökeres fordulat figyelhető meg — magától értetődően — a vallástörténet témakörében (641—663. l.), ahol a korábban nemegyszer apologizáló fejtegetéseket a kritikusan megalapozott történeti elemzések, illetve bizonyos valáskritikai tendenciák váltották fel. Tagadhatatlan azonban, hogy az utóbbi területen nem egy olyan dilettáns próbálkozást regisztrálhatott a bibliográfia, amelyeknél a szerzők szándéka és tudományos felkészültsége nem állt megfelelő arányban.

Pregnánsan mutatkozik meg a korszakváltás a tematika, szemlélet, módszer és célkitűzések tekintetében az ókori történelem gazdag kutatási eredményeinek számbavételekor (685—730. l.). Erre a fejezetre nyilván nem elmarasztalólag vonatkozik, amit a Bevezetés (12. l.) elsősorban a meglepően sovány irodalomkutatással (663—672. l.) kapcsolatban joggal kifogásol, ez: „a vizsgálatok túlnyomórészt történeti jellege”. Kétségtelen: a fejlődés általában sem, s egyes diszciplínák területén különösen nem volt töretlen és egyenes vonalú; olykor kedvezőtlenül befolyásolták kultúrpolitikánk vargabetűi, s a tudományon kívüli tényezők is hol ösztönzően, hol gátlólag, bénítóan hatottak. Történelmünknek a bibliográfia által felölelt negyedszázadáról is sajátosan jellemző képet fest egy ilyen nagyszabású összefoglalás.

Bibliográfiánk tanúsága szerint a kisétszámú szegedi kutatógárda derekasan kivette részét az ókortudományi kutatómunkából: nagyszámú magyar és idegen nyelvű tanulmány, kongresszusi előadás, fordítás került ki tolluk alól; az *Acta Antiqua et Arhaeologica*-sorozat kötetein kívül több mint 30 önálló kiadványnak voltak szerzői, társszerzői. Kiemelkedők a fiatalon elhunyt Horváth István Károly kutatásai a római költészet területén, valamint gazdag műfordítói munkássága, Maróti Egonnak az antik mezőgazdasággal és rabszolgafelkelésekkel foglalkozó munkái, Szádeczky-Kardoss Samunak a szegedi táj és a népvándorlaskor népei történetét tárgyaló írásai.

Érthető talán, hogy egy fontos korszak összefoglaló bibliográfiájában először is azt keresi az olvasó (=használó!), hogy milyen tudományos fejlődést tükröz. Ami e tükrözés módját, azaz magának a bibliográfiának az értékét illeti: egyetlen kifogásunk van, de ez elvi kérdésnek is tekinthető: vajon csak az-e a feladata a bibliográfiának, hogy mechanikusan reprodukálja egy könyv címlapjának adatait, vagy pedig ezen túl is igyekezzék kellő tájékoztatást adni az olvasónak? Gondolok például az akadémiai kétnyelvű sorozat kötetinek bevezető és kísérő tanulmányaira, amelyek következetesen cím nélkül szerepelnek. A bevezetések esetén kézenfekvő a gondolat, hogy ezekben a műről és szerzőjéről lehet szó; de miről szól a kísérő tanulmány — olykor nem is egy? Ennek mindenképpen helyet kellett volna szorítani, ha már a fordítások esetén olyan bőkezűen bántak a terjedelemmel, hogy a néhány soros verses vagy prózai szemelvényeket is a különböző kötetekben szereplő címükkel együtt tüntették fel. — Amiként irodalmi művek esetében, úgy tudományos, tudományos ismeretterjesztő munkák esetében sem közömbös a fogadtatásuk, a megjelenésüket követő érdeklődés. Ennek egyik legfőbb fokmérője a róluk írt ismertetések, méltatások, akár bírálatok sora. Ezért nem helyeselhető az a szerkesztői következetlenség, hogy azonos sorozatban megjelent, hasonló jellegű munkák közül egyesek után feltüntetik a rájuk vonatkozó recenziókat, másoknál viszont mellőzik. Hasonlóan furcsa, s aligha indokolható az is, hogy például az Antik Tanulmányok Vita rovatában napvilágot látott közlemények hol a folyóiratban olvasható saját címükkel szerepelnek, hol anélkül, csak a bírált mű adataival, mint a Könyvszemle rovat rövid recenziói.

Utóbbi észrevételeink nem csorbítják a hatalmas vállalkozás érdemeit: az új bibliográfia hasznosan fogja szolgálni az ókor máig ható kulturális értékei iránt megnyilvánuló széles körű érdeklődés ébrentartását és megszilárdítását. (*Akadémiai*)

MARÓTI EGON

Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata

Bár valószínű, hogy a Hunyadi Mátyás udvarában megfordult olasz származású humanista történétírók közül Petrus Ransanus (Pietro Ransano; 1428—1492) neve sokak számára ismert, mégis úgy tűnik: munkásságáról már nemigen mondhatjuk el ugyanezt. Nem is csoda, hiszen a latin nyelvismeret háttérbe szorulásával csak kevesek számára adatott meg manapság az a lehetőség, hogy Ransanusnak a magyarok történetéről írt munkáját tanulmányozhassák. Az Európa Könyvkiadó jóvoltából azonban most már a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhető Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet magyar fordításában az *Epithoma rerum Hungararum* (A magyarok történetének rövid foglalata), amely az első kísérlet históriánk humanista szellemű feldolgozására. Munkájának jelentősége ellenére is úgy tűnik azonban, hogy kissé mostohán bánt vele az utókor, hiszen kortársainak, a vándorhumanista Galeotto Marzió-

nak és a számos vonatkozásban Ransanusra támaszkodó Antonio Bonfininek a műve — részben vagy egészben — már korábban is olvasható volt magyarul.

Az említett humanista történetírók tevékenysége nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a későbbi korok embere plasztikus képet alkothasson történelmünk egyik legkiválóbb uralkodójáról és a XV. századi Magyarország helyzetéről. Ugyanakkor az általuk kidolgozott elméletek némelyike számos esetben, hosszabb-rövidebb időre, a későbbi történetírás útját is meghatározta. Ezért érdemel figyelmet és elismerést az a nagyszabású, Szegeden folyó munkálkodás, amelynek egyik kézzelfogható eredményeként napvilágot látott Ransanus művének fordítása. De ugyancsak az itt folyó munkálatok tették lehetővé, hogy most már a könyvesboltokban is találhatóunk a középkori magyar krónika-irodalmat legmagasabb fokon összefoglaló és a humanista szemléletet hazánkban meggyökeresítő Thuróczy János krónikájának kritikai kiadásával, amelynek elkészítésében Ransanus egyik fordítója, Sz. Galántai Erzsébet is részt vett. Folytatásként pedig hamarosan kézbe vehetjük a Thuróczy művéhez készült latin nyelvű kommentáryanag első kötetét is, amely nagymértékben megkönyvíti a krónika szövegének megértését.

De nemcsak ezért ejtettünk szót a korábbi krónikakompozíciót feldolgozó és kiegészítő, a magyarok történetét Mátyás koráig elbeszélő, köznemesi származású Thuróczyról. Tudnunk kell ugyanis, hogy Ransanus, aki bő egy év alatt készítette el *Epithoma* című munkáját, Thuróczy művét vette alapul a maga humanista stílusban megírt históriájához, amelyben már több szó esik a Hunyadiakról és Mátyás uralkodásáról. A palermói születésű, kiváló iskolákban tanult, s 1476-ban Lucera püspökévé szentelt Ransanus 1468 táján I. Ferdinánd nápolyi király hívta udvarába diplomáciai szolgálatra. Az egykori domonkos szerzetes hamarosan az Aragóniai-ház bizalmasa lett, s rábízták a király kisebbik — későbbi esztergomi érsekként felbukkanó — fiának a nevelését is. Nem véletlenül esett rá I. Ferdinánd választása akkor sem, amikor követként küldte őt Magyarországra. Az 1488 és 1490 között Mátyás udvarában tartózkodó lucerai püspök kettős céllal érkezett hazánkba. Részben a nápolyi királyi család üdvözlését tolmácsolta Corvin János és Sforza Bianca házassága alkalmából, részben pedig Mátyást igyekezett befolyásolni abban a vonatkozásban, hogy a magyar trónért megindult küzdelemben az uralkodó Beatrix elsőségét biztosítsa. Nem lehetett könnyű dolga, hiszen hamarosan kiderült, hogy Mátyás halála után Beatrixnak nemcsak a királynői korona elnyerésére nem volt esélye, hanem még II. Ulászló felesége sem lehetett.

A jeles humanista hírében álló, a humanista történetírás minden fortélyát alaposan ismerő és a gyakorlatban is kiválóan alkalmazó Ransanus, akinek Magyarországra érkezésekor már 60 könyve állt készen, köztük az 1458 és 1460 között írt hatalmas világtörténet, a Minden idők évkönyvei (*Annales omnium temporum*), azt kapta feladatul, hogy a kor ízlésének megfelelően, Thuróczy munkáját alapul véve, egységes humanista stílusban írjon egy magyar történelmet. Művét, amiről több kézirat maradt fenn, először Zsámboki János adta ki 1588-ban; az egyes kéziratok közti kapcsolatok feltárását, majd a munka kritikai kiadását Kulcsár Péter végezte el 1977-ben. A fordítás néhány módosítástól eltekintve, lényegében ezen a kiadáson alapult. Ennek megfelelően nem tartalmazza az ugyancsak Ransanus által írt, de a Kulcsár Péter által már magyarul közreadott Corvin Jánosról című fejezetet, valamint a Minden idők évkönyveiből szintén Kulcsár Péter által közzétett magyar vonatkozású részeket.

Ransanus művéből azonban nemcsak az derül ki, hogy miként tudja alakítani saját sorsát maga az ember a virtus és a fortuna segítségével a legfőbb hatalomnak számító Isten vagy a Fátum kedve szerint — ami eddig még tulajdonképpen sztereotípiá szamba menne —, hanem az is, miként látta a XV. századi Magyarországot egy idegen, aki elfogulatlan képet igyekezett rajzolni hazánkról. Ezért képezik munkájának legbecsesebb fejezeteit azok a részek, amelyek önállóan — Thuróczytól függetlenül — dolgozhatott.

Ezek egyike a királyi pár előtt elmondott szónoklata, amelyben megrajzolta Mátyás fejedelemportróját is. Tetszetős előadása és a Hunyadiak származásáról ragyogó logika segítségével kifundált elmélete ellenére sem ez a rész tekinthető az igazán értékesnek — hiszen itt a reneszánsz uralkodóról alkotott modellnek megfelelően igyekezett eljárni —, hanem a történeti részeket megelőző földleírása. Nem szabad elfelejteni ugyanis arról a tényről, hogy a XV. századra a földrajzi, gazdasági, néprajzi, demográfiai és sok más jellegű adatot magukba foglaló történeti művek vívták ki az elsőbbséget a középkori műfajnak tekinthető évkönyvekkel és krónikákkal szemben. Érthető módon, hiszen ez a műfaj jobban megfelelt a polgárság igényeinek. Ransanus forrásértékű földrajzi leírása tulajdonképpen két részből áll: Magyarország bemutatásából és a Duna menti — a forrásvidéktől a torkolatig fellelhető — települések felsorolásából. Elbeszélése lényegében az ókori geográfusok munkáin alapul, de kiegészül a szóbeli források nyújtotta információval is, valamint az utazásai során szerzett tapasztalatokkal, élményekkel. Munkájából az tűnik ki, hogy a Közép-Európa fő közlekedési útvonalának számító Duna vidékét a királyi udvarban jobban ismerték, mint az attól távolabb fekvő magyarországi területeket. Mivel az ország közigazgatási felosztását nem ismerte tökéletesen, ezért leírásában több olyan megye is szerepel, amely a valóságban nem létezett. S míg a Dunántúlon az elhelyezkedés sorrendjében szerepelnek a megyék, addig meglepően keveset tud az ekkor a gazdasági fejlődés szempontjából jelentős területnek minősíthető Alföldről. Ugyancsak gyér ismeretekkel rendelkezik az ország déli-délkeleti részeiről.

Leírása során figyelmet szentel az észak-magyarországi nemesfémányászatnak, említést tesz az itt található értékes kőzetekről, hóforrásokról és különböző barlangokról. Megemlékezik továbbá a sóányászatról és sókereskedelemről, illetve a borvidékekről. Ugyanakkor felfigyel egy fontos tényre is: a mesteremberek alacsony számára. E geográfiai fejezetben — a kor szokásának megfelelően — számos etimológiai fejtegetésbe bocsátkozik, s a városok bemutatása során is minden esetben ügyesen felleli az ókori elődöt.

Ransanus munkájában, amely végső soron átmenetet jelent Thuróczy krónikája és Bonfini műve között, a magyarok eredetéről is megemlékezik. Történet szemléletének és az adott politikai viszonyoknak megfelelően lazít a korábbi hun-magyar azonosság elvén, és a szarmata népet a magyar genealógiában a szkíták és a magyarok közé iktatja. Ez megfelel a római eredetűnek feltüntetett uralkodó számára is — hisz így mégis jogot formálhat az ősei által fegyverrel megszerzett földre —, de ugyanakkor a szoros hun-magyar rokonság elvét valló csoportosulás elvárását is kielégíti bizonyos mértékig.

A hun történethez hasonlóan koncepciójának megfelelően alakítja a Szent Istvánról szóló, lényegében a Hartvik-legendán alapuló fejezetet is. Mivel munkájában mindenütt nagy teret szentel a vallás kérdésének, s a XV. századi Magyarországot is a kereszténység védőbástyájaként ábrázolja, többek között ezért

igyekezett egy Géza, István — Hunyadi János, Mátyás párhuzamot kidolgozni. A IV. Béla lányáról, Margitról szóló legendát is oly ügyesen dolgozta át és illesztette munkájába, hogy a történeti kutatás hosszú időn keresztül önálló alkotásnak, s nem adaptációnak vélte azt.

Míndezek mellett fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Ransanus műve még számos — korabeli szóbeli közlésen alapuló — információt tár elénk a török elleni küzdelmekről (pl. Nándorfehérvár védelme), Mátyás III. Frigyes császár elleni háborúskodásáról, valamint a magyarországi társadalmi tagozódásról.

Az elmondottak alapján egyértelműen kitűnik, hogy Ransanus műve — korlátai ellenére is — legjelentősebb középkori elbeszélő kútfőink közé tartozik. A Bibliotheca Historica sorozatban napvilágot látott kötet értékét, használhatóságát a fordítók gondos munkája nagymértékben emeli. Nemcsak az Epithoma szabatos, világos és élvezetes magyar fordítására vállalkoztak, hanem a bevezető tanulmányban részletes képet festenek a lucerai püspök pályafutásáról, valamint a humanista történetírás módszereiről is. Frappáns előszavukban figyelmük ezen túlmenően kiterjedt Ransanus munkájának több szempontú elemzésére, stílusának bemutatására és a különböző kéziratok sorsának nyomon követésére. Míndezt egy — Ransanus földleírásán alapuló — térképvázlattal is kiegészítették. Az Epithoma szövegének megértését pedig alapvetően megkönnyíti az a — csaknem fél ezer magyarázatot tartalmazó — jegyzetapparátus, amely az egyes eseményekkel, részletekkel kapcsolatosan a középkori históriánkban kevésbé járatos olvasó számára is készült. (*Európa.*)

PETROVICS ISTVÁN

1987. május 15-én és 16-án ismét megrendezték a Fonyódi Helikon főszerkesztői tanácskozását. Idén a vidéki folyóiratok és a könyvkiadás kapcsolata állt a megbeszélések középpontjában, melyről Tüskés Tibor tartott előadást, Rádics József és Laczkó András pedig korreferátumot.

A résztvevők megkapták a Fonyódi Helikon tavalyi tanácskozásának anya-

gát tartalmazó füzetecskét; ismertetésére visszatérünk.

*

Megélénkült a JATE bölcsészhallgatóinak folyóirat-kiadási tevékenysége. Nemrégiben jelent meg a fiatal történészek írásait tartalmazó Aetas 1986/3. száma, valamint a Harmadkor 6. füzeté, mely a fiatalok irodalmi folyóírata.

